

PAMÁTKY STŘEDNÍCH ČECH

1 /
2024

ročník 38

www.pamatkysc.cz

časopis Národního památkového ústavu
územního odborného pracoviště středních Čech v Praze

Recenzované periodikum
Časopis je indexován v databázi EBSCO (od roku 2021)

STUDIE / STUDIES

- Budova arciděkanství při kostele sv. Bartoloměje v Kolíně** 1–28
The Archdeaconry of St Bartholomew's Church in Kolín
Jana Pařízková Čevonová, Jindřich Záhorka
- Kostel sv. Bartoloměje v Bylanech, jeho chórová věž a hřbitovní areál** 29–50
St Bartholomew's Church in Bylany, with the Choir Tower and Cemetery
Karel Kibic ml., Vladimír Jakub Mrvík
- Fara v Popovičkách**
Stavební proměny objektu motivované jeho hospodářskou a duchovně-správní rolí 51–69
The Popovičky Parish Building
The Structural Changes of the Building Motivated by Its Economic and Spiritual-Administrative Role
Filip Facincani, Kryštof Loub

MATERIÁLIE / INFORMATION

- Hrad Valdek na přelomu 19. a 20. století – proměna zřícenin hradu v romantickou středověkou kulisu** 70–77
Valdek Castle at the Turn of the 19th and 20th Centuries – the Transformation of the Castle Ruins
into a Romantic Medieval Backdrop
Lukáš Slabý
- Radějovice, Sulice – svazky úvozů a další stopy starých cest v kontextu
památkové péče o krajinu ve středních Čechách** 78–89
Radějovice, Sulice – Clusters of Sunken Lanes and Other Traces of Old Roads
in the Context of the Historic Preservation of the Central Bohemian Landscape
Vojtěch Láška
- Triptych sochaře Aloise Maxe Kroupy na radnici v Mělníku** 90–94
The Triptych of the Sculptor Alois Max Kroupa on the Mělník Town Hall
Pavel Kroupa

ZPRÁVY / REPORTS

- Záchrana areálu tzv. „Satranova“ vodního mlýna ve Vepřku** 95–97
The Rescue of the 'Satran' Watermill Compound in Vepřek
Markéta Hanzlíková
- EUROPA NOSTRA 2023 – Významné ocenění obnovy parostrojního pivovaru v Lobči** 98–100
EUROPA NOSTRA 2023 – A Significant Award for the Renovation of the Steam-Powered
Brewery in Lobeč
Jana Berková

Titulní strana: Kolín, arciděkanství (Brandlova čp. 25), detail východní fasády se sochou sv. Judy Tadeáše (foto L. Hytba, 2024).
Title page: Kolín, archdeaconry (Brandlova Street no. 25), detail of the eastern facade with the statue of St Jude Thaddeus
(photo by L. Hytba, 2024).

BUDOVA ARCIDĚKANSTVÍ PŘI KOSTELE SV. BARTOLOMĚJE V KOLÍNĚ

Jana Pařízková Čevonová
Jindřich Záhorka

Príspevok shrnuje dosavadní poznatky ke stavebnímu vývoji budovy arciděkanství (Brandlova ul. čp. 25) při kostele sv. Bartoloměje v Kolíně na základě výsledků stavebně historického průzkumu z let 2014–2015 a jeho aktualizace při rekonstrukci domu v roce 2015. Vymezuje rozsah středověké fary odpovídající dnešnímu a navrhuje upřesnění datování stěžejní etapy výstavby do osmdesátých let 14. století, v přímé návaznosti na budování presbytáře kostela sv. Bartoloměje. Dále kromě vymezení barokní a klasicistní stavební etapy poukazuje na blízkou souvislost koncepce obnovy očištění fasád děkanství s puristickou rekonstrukcí kostela.

Klíčová slova: Čechy – Kolín – fara – děkanství – arciděkanství v Kolíně – kostel sv. Bartoloměje v Kolíně – středověká architektura – památková péče

The Archdeaconry of St Bartholomew's Church in Kolín

The article summarises the current findings on the building development of the archdeaconry building (Brandlova Street no. 25) of St Bartholomew's Church in Kolín based on the building-historical survey from 2014–2015 and its updating during the reconstruction of the house in 2015. It determines the extent of the medieval parish building that corresponds to the present one and suggests specifying the dates of the crucial construction phase into the 1380s, in direct connection to the construction of the presbytery at St Bartholomew's Church. In addition to the determination of the Baroque and classicist building phases, it points to the close relation between the concept of the deaconry façade cleansing and the purist reconstruction of the church.

Keywords: Bohemia – Kolín – parish building – deaconry – archdeaconry in Kolín – St Bartholomew's Church in Kolín – medieval architecture – historic conservation

<https://doi.org/10.56112/psc.2024.1.01>

Budova kolínského arciděkanství čp. 25 se nachází v jádru historického centra města na nároží ulic Parlérovy a Brandlovy, v bezprostřední blízkosti hlavního městského kostela sv. Bartoloměje. Stejně jako on je i budova arciděkanství nepochybně středověkého původu. Podobně jako o většině historické městské zástavby Kolína vyšly o tomto domě doposud jen stručné zmínky. Teprve v roce 2015 byl v souvislosti s chystanou dostavbou a rekonstrukcí budovy proveden nejprve nedestruktivní stavebně historický průzkum, doplněný následně operativními průzkumy při samotných stavebních pracích.¹⁾ Některé závěry dosavadní literatury lze proto revidovat či doplnit o nová zjištění a pokusit se nastínit stavební vývoj domu.

Dům čp. 25 stojí v jihovýchodním rohu rozlehlé nárožní parcely lichoběžného půdorysu, situované v strmě stoupajícím severovýchodním svahu návrší, na jehož nejvyšším místě se rozkládá kostel sv. Bartoloměje. (obr. 1) Parcelu vymezuje na západě dům čp. 27, zabírající dnes i místo po, původně sousedícím, domu čp. 26 zbořeném v roce 1946, mezi nímž a arciděkanstvím byl do rekonstrukce v roce 2015 volný průjezd na dvůr. Patrová budova arciděkanství je dvoukřídlá, podsklepená s valbovou střechou, na jihu má mírně lichoběžný, příčně obdélný půdorys, z něhož vystupuje na severovýchodní straně téměř čtvercové křídlo, v nárožích podepřené mohutnými šikmými opěráky končícími pod parapety oken patra, s nárožními místy armovanými pískovcovými kvádry. Jižní a východní fasáda sledují průběh obou ulic, svírajících při jihovýchodním nároží domu tupý úhel. (obr. 2) Před jižní fasádou klesá Brandlova ulice směrem k východu. Před fasádou východní terén Parlérovy ulice poměrně příkře klesá směrem k severu, čímž se uplatňují i okna sklepů. Exteriér domu je neomítaný, zdívo je převážně kamenné. Jihovýchodní a jihozápadní nároží v obou nadzemních podlažích a rovněž nad opěráky vystupující seve-

Obr. 1: Kolín, okolí kostela sv. Bartoloměje s arciděkanstvím (čp. 25), výřez indikační skici mapy stabilního katastru z roku 1841 (NA, fond Stabilní katastr Praha, sign. KRM162018410, sekce A13B).

rovýchodní nároží armují opracované pískovcové kvádry. Do domu se vstupuje od jihu obdélným portálem s pískovcovým ostěním. Okna v lici šestiosé jižní a čtyřosé východní fasády jsou obdélná, se šambránami. Okno západně od vstupu je jako jediné umístěno mezi osami oken patra. Vlevo od něho jsou nad sebou zazděny dvě kamenné desky. Horní nese hrubě opracovaný pískovcový reliéf muže v pozici oranta, jenž třímá v pravé ruce neidentifikovatelný předmět, na spodní je nápis: PAMĚTNÍ DESKA / DĚKANA / HYNKA Z RONOVA / UPÁLENÉHO 22 / 1421 / ZA KOUŘIMSKOU BRANOU. Při jihovýchodním nároží

Obr. 2: Kolín, arciděkanství (Brandlova čp. 25), pohled od jihovýchodu (foto R. Šulc, 2018).

je v přízemí odhalen fragment pískovcového ostění zazděného obdélného okna, po stranách severního okna východní fasády fragmenty dvou zazděných oken s ostěním z cihelných tvarovek. Západní fasáda měla v době průzkumu stále ještě podobu provizoria vzniklého z větší části bezprostředně po roce 1945. V roce 2015 došlo k dostavbě celého severozápadního nároží a situace dále popisované tak zanikly. Jižní část západní fasády se obracela do úzké uličky. Fasáda byla neomítaná ze smíšeného zdiva, bez otvorů, zakončená fabionovou římsou. Sklepní prostory pod jihovýchodní částí domu se skládají ze dvou zaklenutých, samostatně přístupných částí, mezi nimiž se nachází schodiště z přízemí. Dispozici přízemí tvoří čtyři podélné trakty. Všechny prostory, kromě klenuté střední místnosti v západní polovině domu, mají rovné stropy. Vstupní chodba prochází celým jižním křídlem a končí vpravo schodištěm, vedoucím do sklepů i patra, a vlevo šikmo k západu zalomeným vstupem na dvůr. Dispozice patra je řešena jako trojtrakt s centrální síní. Všechny místnosti jsou plochostropé. Krov je hambalkový, s dvojicí stojatých stolic s polovalbou. Půda obsahuje dva zděné komíny. Na jihozápadní nároží domu na západní straně navazuje vjezd s půlkruhovým záklenkem z převážně kamenného lomového zdiva. K severovýchodnímu opěráku je připojena zděná brána se segmentovým cihelným záklenkem. Nezastavěný zbytek parcely v severní části slouží jako zahrada, zachycená už na mapě stabilního katastru (1841). (obr. 1)

Johann Gottfried Sommer (1844) „budovu děkanství“ bez dalšího jmenoval mezi důležitými stavbami města.²⁾ Teprve ve druhém soupisu uměleckých památek ji zmínili Zdeněk Wirth a kolektiv (1957), bez časového zařazení, jako budovu z režného

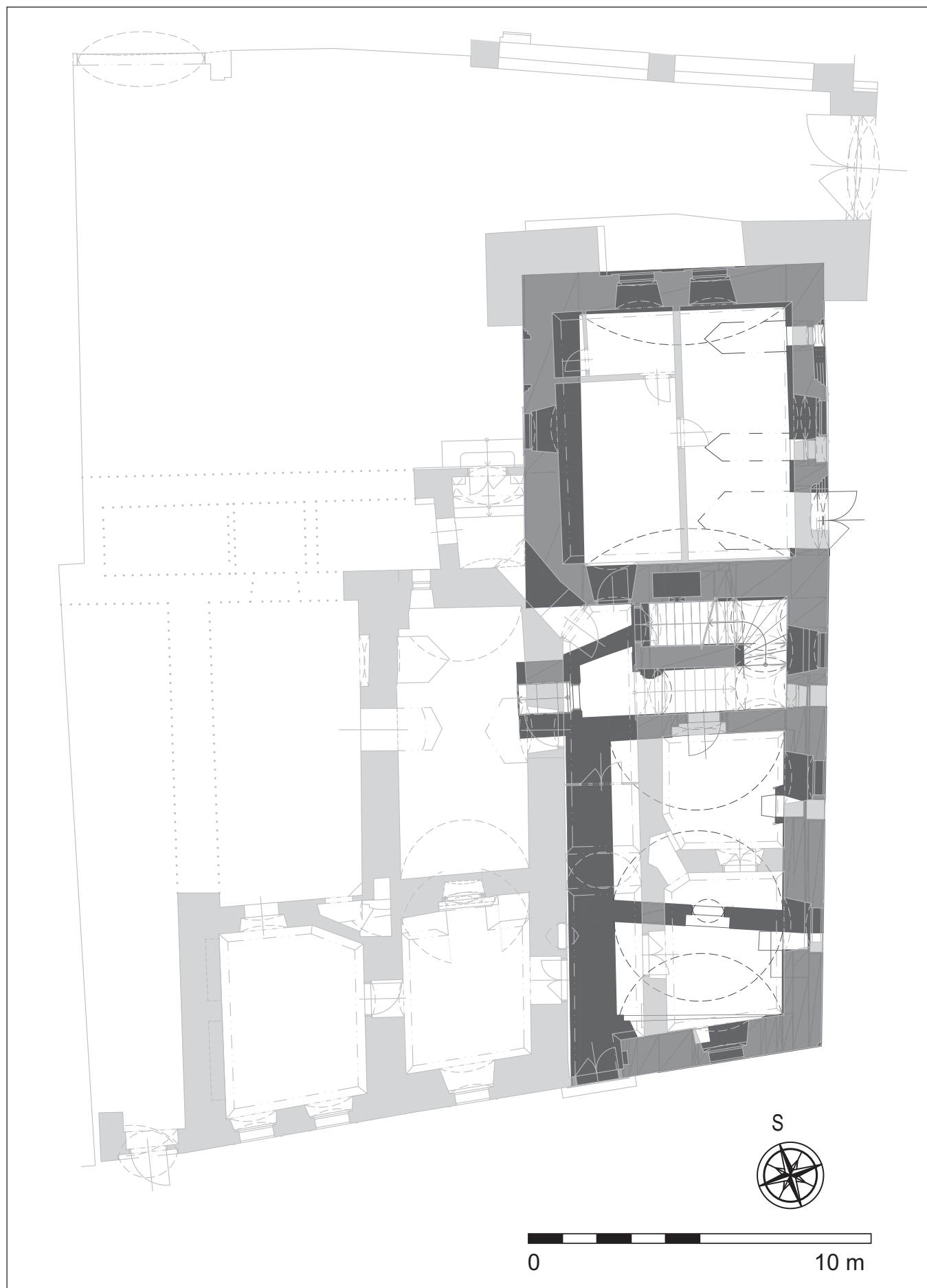
kamenného zdiva s údajnou pamětní deskou předhusitského kněze Hynka z Ronova a s barokními sochami sv. Víta a sv. Judy Tadeáše na východní fasádě.³⁾ Na středověký původ některých architektonických prvků domu upozornil Václav Mencl ve studii *Dva příspěvky k vývojovým počátkům měšťanského domu* (1959), zabývající se, mimo jiné, stavebním vývojem dnes sousedícího domu čp. 27. Tvarosloví fragmentů ostění starších oken, analyticky přiznaných na uličních fasádách, považoval za příklad architektury Václava IV. doby kolem roku 1390. Spojil je s činností Parléřovy huti, která měla pracovat po dokončení chóru kolínského kostela sv. Bartoloměje na stavbě jižní věže městského kostela v Nymburku.⁴⁾ První, nepublikovanou celkovou charakteristiku domu zpracovali Dobroslav Líbal s Marií Heroutovou v pochozím průzkumu Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů *Kolín. Stavebně historický průzkum jádra města* (1971). Kromě stručného popisu se věnovali krátce i stavební historii. Považovali „velký objekt... s typickým krátkým křídlem“ a druhotně zazděným lomeným portálem v chodbě nejspíše v celém dnešním rozsahu povšechně za gotický, v interiéru byl ovšem mimořádně pozměněn při mladších úpravách, severní část západního traktu zničila v roce 1945 zbloudilá letecká puma.⁵⁾ V evidenčním listu státního seznamu nemovitých kulturních památek z roku 1969 je původ domu s dosud gotickými sklepy zařazen široce do 13. století, přestavěn měl být renesančně v 16. století a stropy upraveny v 19. století.⁶⁾ Oproti tomu Ivo Kořán v *Uměleckých památkách Čech* (1978) datoval původ domu do mladší doby a podstatně úžeji, do doby kolem roku 1400.⁷⁾ Přitom zmínil raně gotický „výklenek“ zazděný ve vstupní chodbě a v něm raně gotickou vegetabilní konzolu. Kolínští amatérští historici Jan a Ladislav Kama-

rýtovi v průvodci městem (1992) stavbu domu kladli do doby po velkém požáru města v roce 1395, přesněji jeho východní část, západní měla být přistavěna v roce 1679.⁸⁾ Autoři publikace *Gotika na Kolínsku* (1998) považovali dům bez dalšího zdůvodnění za raně gotický, opět široce datovaný do 13. století, přestavěný ve třetí čtvrtině 14. stol., kolem roku 1500 a dále v 16.–19. století.⁹⁾ Tuto stavební historii zopakoval i poslední průvodce po kolínských památkách z roku 2019, kromě již výše zmíněného s názorem, že cihelná ostění na východní fasádě patří pozdně gotickým arkýřům.¹⁰⁾ Na základě stavební analýzy se domu věnovali teprve autoři nepublikovaného textu zpracovaného v roce 2005 odborem péče o památkový fond NPÚ, ÚOP středních Čech. Nezvyklou polohu oken sklepů přisoudili původně značně vyšší úrovni terénu ulice, jehož snížení mělo podmínit zpevnění severní strany opěráky. Na základě uspořádání sklepních prostor, poloze portálu v zadní komoře a již v té době nově odkrytého portálu v západní stěně komunikačního uzlu ve sklepení, dovodili, že na západní straně musel být průjezd či průjezdní síň. Dům tak podle autorů průzkumu nevznikl jako síňový, ale rovnou jako trojtrakt se střední průjezdnou síní, po jejíž straně byla na východě světnice, následovaná zřejmě kuchyní, schodištěm a trakt byl zakončen polozahlobenou

komorou s další, tentokrát – podle uspořádání oken – uvnitř roubenou světnicí v nadzemním podlaží. Na západní straně od průjezdu byl komorový trakt. V tomto rozsahu měl objekt vzniknout v 2. pol. 14. stol. Vrátili se k Menclovu, resp. Kořánovu datování: fragment obdélného okna na fasádě obrácené ke kostelu datovali do 2. poloviny 14. stol., ostění z cihelných tvarovek do doby kolem roku 1400. Dále blíže identifikovali, na základě profilace portálů, klenby a příčky dvou jihovýchodních sklepů do pozdně gotické fáze výstavby. Původně byly, podle autorů, prostory kryty trámovými stropy se záklopem z kamenných desek. Pověsnečně v barokní době měly být do dnešní podoby upraveny fasády a posunuta západní zeď podélného středního traktu, přičemž zanikl vstup do sklepních prostor z průjezdu. V nově valeně zaklenutém průjezdu vznikla kuchyně, změnila se také výšková úroveň dalších stropů v přízemí. V této době existovala ještě komunikace mezi přední a zadní světnicí při východní obvodové stěně. Do doby po požáru města v roce 1796 zařadili změnu dispozice východního traktu se schodištěm do sklepa, patra, vznik předpokládané dvorní arkádové pavlače a dále krovu, jehož konstrukce jim, stejně jako klenba severního sklepa, připadala spíše až z pokročilé druhé čtvrtiny 19. století.¹¹⁾

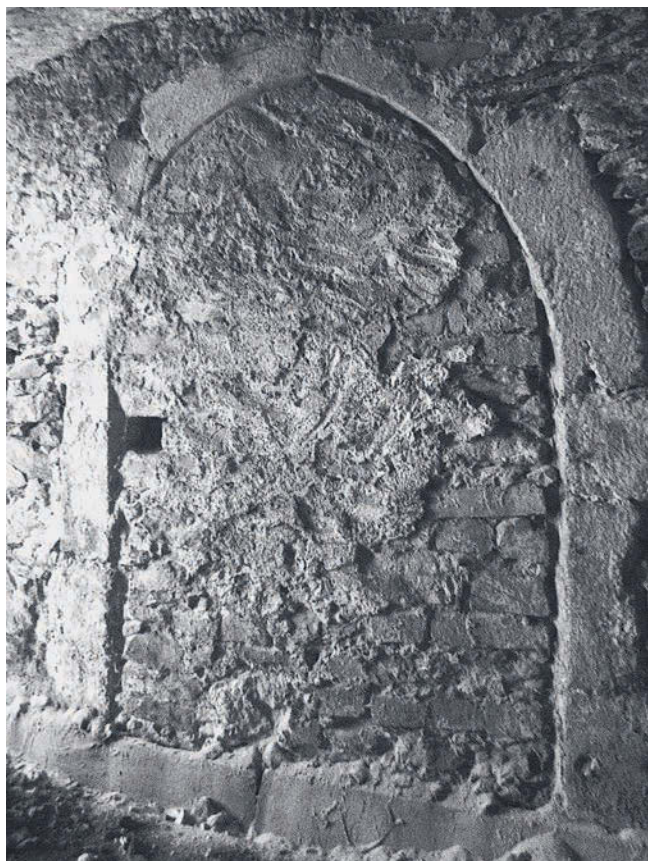
Obr. 3: Kolín, situace a porovnání půdorysu sklepů domů čp. 27 a čp. 25 (arciděkanství) v Brandlově ulici s vyhodnocením stavebního vývoje (kresba L. Beránková, 2024; podklad pro půdorys kostela M. Patrný 2012, M. Patrný a J. Beránek, 2014).

Obr. 4: Kolín, arciděkanství (Brandlova čp. 25), složený půdorys v úrovni suterénu (tmavě šedá) a přízemí (světle šedá) (zaměření 2015; kresba L. Beránková, 2024).

Obr. 5: Kolín, arciděkanství (Brandlova čp. 25), prostor mezi dnešním schodištěm do sklepa a jižními sklepy, vlevo gotický portál do středního sklepa, vzadu gotický portál ze zrušeného schodiště z přízemí (foto R. Šulc, 2016).

Obr. 6: Kolín, arciděkanství (Brandlova čp. 25), druhotně zazděný gotický portál na severní straně jižní zdi severního sklepa, stav 2014 (všechna foto J. Záhorka, není-li uvedeno jinak).

Obr. 7: Kolín, arciděkanství (Brandlova čp. 25), gotický portál ze zrušeného schodiště z přízemí, stav 2015.

Poznatky ke středověké architektuře domu

Založení královského města Kolína Přemyslem Otakarem II., jehož existence je poprvé doložena k roku 1261, se obvykle klade do padesátých let 13. století.¹²⁾ Záchranný archeologický výzkum provedený v letech 2018–2019 doplnil dosavadní nálezy svědčící o předlokačním, hradištním osídlení strategického prostoru dnešního kostela sv. Bartoloměje na návrší na levém břehu Labe již od druhé poloviny 9. století. Výzkum zároveň odhalil poměrně dramatický skalní reliéf tvořený hřebenovitě členěným skalním výchozem, který výškově značně

kolísal.¹³⁾ Jistota oproti tomu není o existenci zeměpanského sídla¹⁴⁾ a starší sakrální stavby¹⁵⁾ předcházejících založení kostela sv. Bartoloměje v souvislosti se vznikem města.¹⁶⁾ Nepublikované závěry výzkumů z šedesátých let 20. století prokázaly pouze pohřby nacházející se pod obvodovými zdmi raně gotického chrámového trojlodí.¹⁷⁾

Pro nejstarší období existence města nedovolují dosud známé prameny, absence archeologického výzkumu a podrobného výzkumu dalších domů v okolí s jistotou lokalizovat předpokládané obydlí plebána nově založeného kostela sv. Bartoloměje na místo dnešní budovy arciděkanství. Patronátní právo hlavního farního kostela nově založeného města s právem osazovat faru zprvu náleželo králi Přemyslu Otakarovi II.¹⁸⁾ V roce 1325 jej král Jan Lucemburský přenechal klášteru cisterciáků v Sedlci.¹⁹⁾ Po nástupu Karla IV. na český trůn vykonával patronátní právo opět král. Cisterciáci v Sedlci prezentovali kolínského faráře ještě v roce 1354. V písemných pramenech jsou kostel i farář v Kolíně („*in... Nova Colonia*“) poprvé zmíněni k roku 1295 v listině pražského biskupa Tobiáše z Benešova.²⁰⁾ K roku 1317 je jmenovitě uveden plebán Mikuláš, studující tehdy na univerzitě v Boloni,²¹⁾ k roku 1325 Konrád.²²⁾ Farnost příslušela ve středověku, nejpozději od první poloviny 14. století, ke kouřimskému nebo kolínskému děkanátu²³⁾ kouřimského arcijáhenství v pražské diecézi, od roku 1344 arcidiecézi.

Pro komplexní poznání vývoje středověké městské zástavby historického jádra Kolína, podmíněné pravidelnou šachovnicovou uliční sítí nově vyměřeného města, podle Dobroslava Líbala (1971) převážně dřevěné či hrázděné, výjimečně ještě ve 13. století kamenné, po požáru města v roce 1349 kamenné, přinesly dosavadní výzkumy prozatím jen dílčí publikované

Obr. 8: Kolín, arciděkanství (Brandlova čp. 25), klenba v jižní části suterénu, pohled od severu na dělicí příčku mezi jižním a středním sklepem s gotickým portálem, stav 2015.

Obr. 9: Kolín, arciděkanství (Brandlova čp. 25), gotický portál ze schodiště do středního sklepa v jižní části suterénu (foto R. Šulc, 2008).

výsledky.²⁴⁾ Nebyl proveden ani archeologický výzkum, který by mohl rovněž přinést cenné informace o podobě zástavby v době založení města. Patřil k ní i domovní blok před severním průčelím kostela s budovou arciděkanství, v němž se na opačném rohu bloku dochoval – byť ojedinělý – příklad původní lokační výstavby, dům čp. 27 v nároží ulic Brandlový s Karlovou, s nejstaršími zděnými partiemi z doby kolem roku 1270.²⁵⁾ Půdorysná dispozice přízemí a sklepů pod východním traktem budovy arciděkanství, charakterizovaná autory průzkumu z roku 2005 jako trojtrakt se střední průjezdnou síní, s východním obytným a západním komorovým traktem,²⁶⁾ v zásadě odpovídá obecné charakteristice vývojově mladšího dispozičního typu průjezdového domu se schodištěm vedoucím do sklepních prostor ve středu domu.²⁷⁾ Při bližším pohledu na chronologii výstavby a architekturu domu čp. 25 lze však vysledovat určité podobnosti už s nejstarším středověkým stavebním vývojem domu čp. 27. (obr. 3) Na základě stavebně historického průzkumu Františka Kubce jej podrobně analyzoval Václav Mencl (1959), který si již dříve²⁸⁾ všiml raně gotické žebrové klenby. Předpokládal přímou souvislost prvních třech stavebních fází s jednotlivými etapami budování městského kostela sv. Bartoloměje. V severní části předem dané parcely při nároží ulic vzniklo současně se zahájením výstavby chrámu v šedesátých letech 13. století nejprve patrové stavení o jedné místnosti v každém podlaží. Dům byl kamenný, spodní místnost sloužila jako jizba. Ve druhé fázi, která mohla bezprostředně následovat, byl dům na jižní straně rozšířen o užší, příčně obdélnou patrovou část se spodním podlažím rozděleným půlkruhovým pasem na dva prostory. Západní místnost zaklenutá jedním polem křížové žebrové klenby měla být průchozí sítí, prostor s valenou klenbou přisoudil kuchyni. Podle tvaru klínových žeber přístavbu datoval do třetí čtvrtiny 13. stol. (kolem roku 1270). Třetí fáze spočívala v dalším rozšíření domu k jihu, až k uliční čáře, o širší „mázhaus“ se vstupem na dvůr lomeným portálem z doby kolem roku 1370. Tato část mohla podle Mencla vzniknout teprve po srovnání předpokládaného, prudce stoupajícího skalnatého svahu v dnešní ulici Karlově, spojnici mezi náměstím a kostelem. Původní jizba se po těchto terénních úpravách měla stát sklepem. Vývoj dispozice domu ukončilo připojení východní obytné přístavby v 16. století.²⁹⁾ Dobroslav Líbal s Marií Horynovou (1971) předpokládali dodatečné vložení gotického trámového stropu s kamenným záklopem severního suterénu.³⁰⁾ Při rekonstrukci domu v roce 1985 byly všechny trámy nahrazeny novými a strop byl nově vyskládan, provedená dendrochronologie při stavebně historickém průzkumu v roce 2019 tak nebyla úspěšná.³¹⁾ U dalších domů v Kolíně, s dochovaným kamenným záklopem, čp. 23 v Brandlově ulici a čp. 90 na Karlově náměstí, provedená dendrochronologie doložila jejich vznik až na koci 16., respektive na začátku 17. století. Jedinými dendrochronologicky datovanými středověkými konstrukcemi tohoto typu stropu v Kolíně jsou dubové trámy v prostorech domu čp. 54 na rohu Rubešovy a Kutnohorské ulice. Ty jsou datovány do let 1376–1378.³²⁾ Středověký původ konstrukce tak zůstává nejistý, ale možný.³³⁾

Domem čp. 27 se o více jak 30 let později podrobně zabýval i Jiří Škabrada (1991). Oproti Menclovým závěrům na základě funkčního rozvržení a výzkumů z jiných lokalit usoudil, že polozahloubená severní část domu sloužila od počátku jako sklepění či spodní komora, přičemž klenuté prostory měly být připojeny velmi záhy, neboť se s nimi počítalo v rámci jednoho stavebního programu, na předem vyměřené domovní parcele. Nad klenutým prostorem Škabrada předpokládal černou kuchyni s dýmníkem v rámci velké, původně dřevěné (roubené)

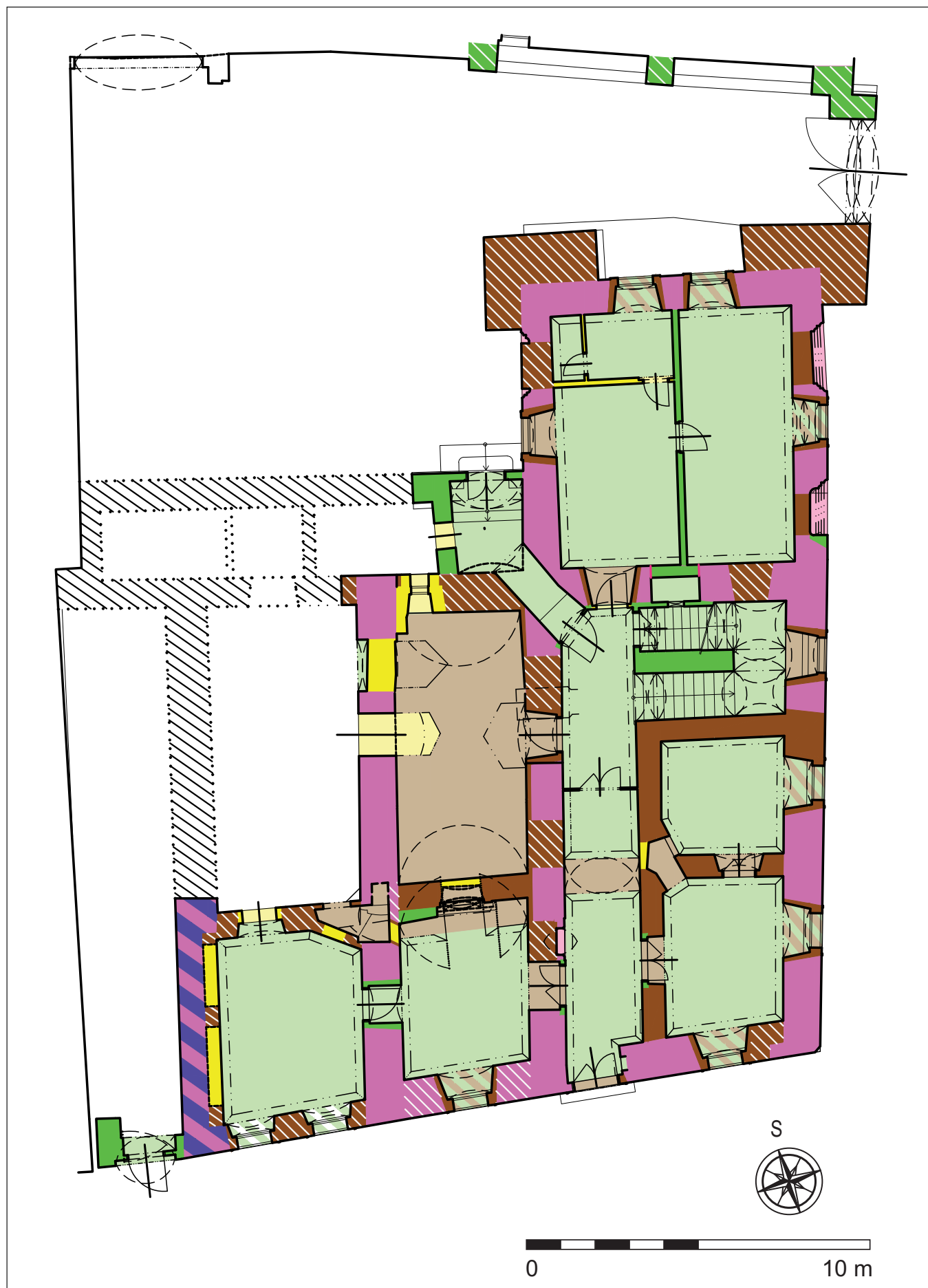

Obr. 10: Kolín, arciděkanství (Brandlová čp. 25), druhotně zazděná půlkruhová arkáda v zadní části západní zdi vstupní chodby, pohled z chodby, stav 2015.

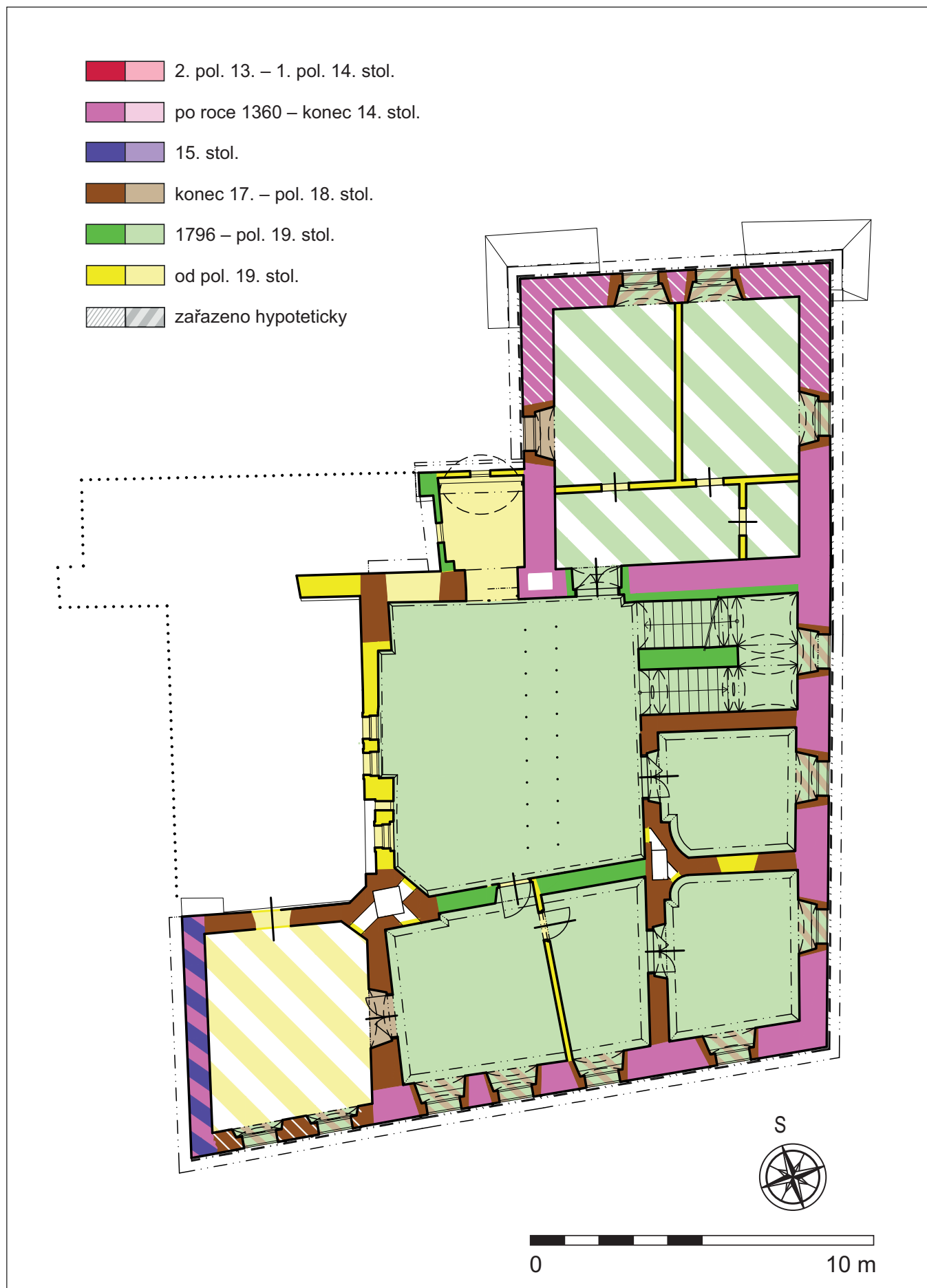
síně, která přiléhalá k uliční čáře a na východě ponechávala volný průjezd na nevelký dvorek. Takto mohl dům vypadat již na sklonku 13. století. Později, nejspíše na konci 14. stol., nahradila dřevěnou část při ulici Brandlově „reprezentativní“ zděná vstupní síň.³⁴⁾

V případě budovy arciděkanství je v rámci městské zástavby centra Kolína nápadná celková rozloha současné parcely, navíc s širokým pruhem zahrady, odpovídající velikostí úzké gotické parcele (např. protilehlé čp. 29 v Karlově ulici). Při ulici Brandlově je parcela arciděkanství široká 20 m a hluboká téměř 29 m. Rozměry odpovídají velikosti pozemků největších domů na jižní straně kolínského náměstí. Např. v jádru gotický dům čp. 8 má šířku parcely do náměstí právě 20 m.³⁵⁾ V případě pozemku domu čp. 27 předpokládal Václav Mencl, že odpovídá původní parcelaci. Rozlohu vysvětloval jejím rozvolněním mimo náměstí, kde nejstarší podoba domu měla – na rozdíl od předpokládaných průjezdových domů na náměstí – podobu „zemědělského dvorce na periferii“ s věžovitým útvarem známým z románských domů v Praze.³⁶⁾ Milena Hauserová (1995) a Jiří Škabrada (1996) obecně uvažovali o vyměření takto širokých parcel na významných nebo specifických místech lokačních měst.³⁷⁾

Nejstaršími konstrukcemi budovy arciděkanství jsou obvodové zdi sklepních prostor ve východním traktu. (obr. 3–4)

Obr. 11: Kolín, arciděkanství (Brandlova čp. 25), půdorys přízemí s vyhodnocením stavebního vývoje (zaměření 2015; kresba L. Beránková, 2024).

Obr. 12: Kolín, arciděkanství (Brandlova čp. 25), půdorys patra s vyhodnocením stavebního vývoje (zaměření 2015; kresba L. Beránková, 2024).

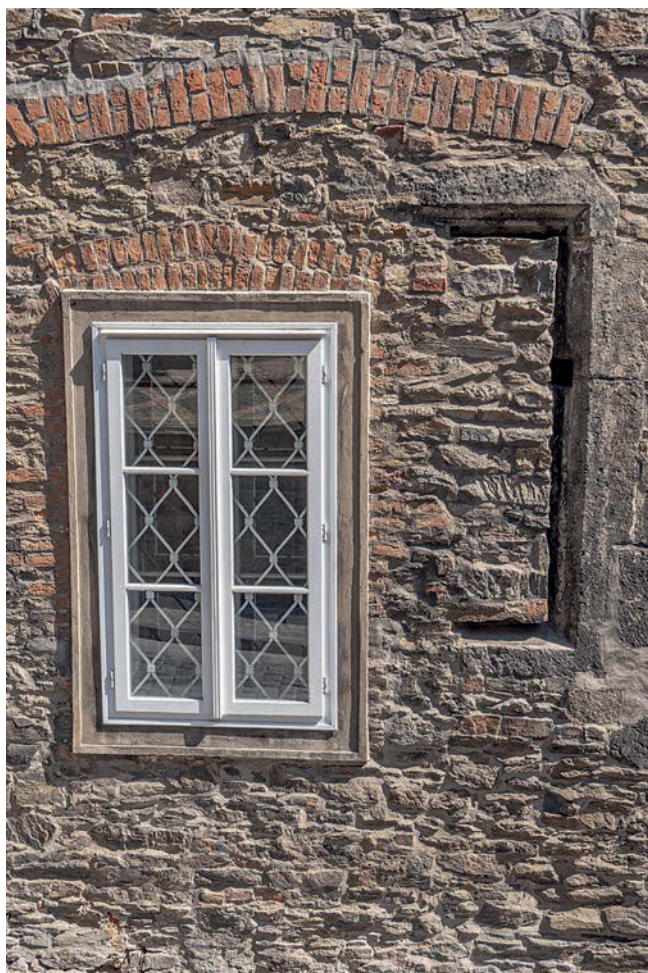
Obr. 13: Kolín, arciděkanství (Brandlova čp. 25), druhotně zazděný gotický portál na východní straně západní zdi vstupní chodby, stav 2015.

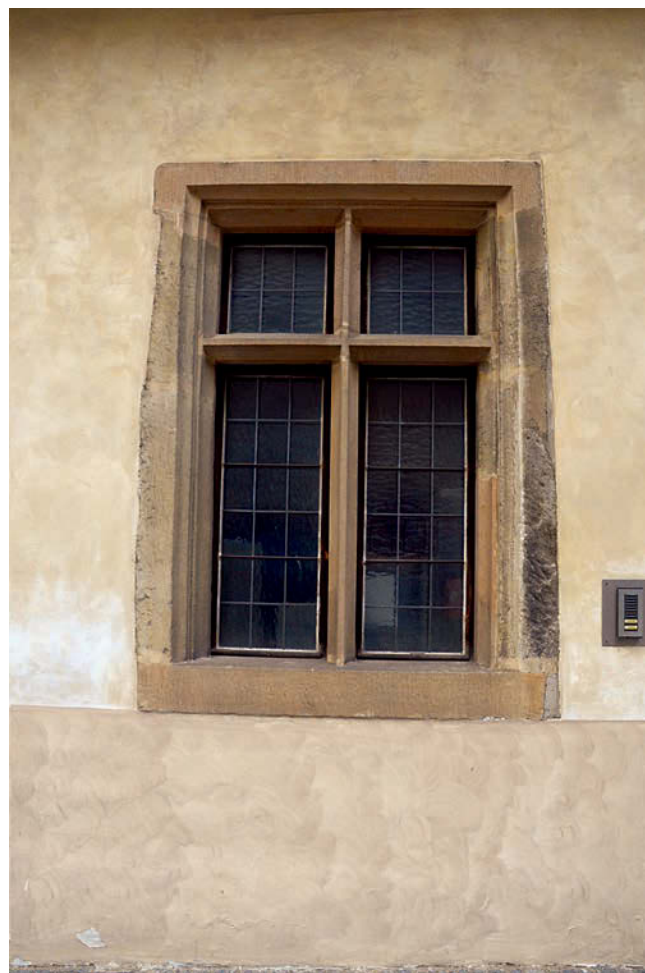
Obr. 14: Kolín, arciděkanství (Brandlova čp. 25), druhotně zazděný gotický portál na východní straně západní zdi vstupní chodby, detail provázání s okolním zdivem, stav 2015.

Svědčí o tom, mimo jiné, výrazná horizontální spára probíhající mezi suterénem a přízemím na východní a severní fasádě vystupujícího křídla. Mírně se liší i charakter zdiva, což je zvláště patrné na severní fasádě mezi opěráky, která není vyspárována tak pečlivě jako uliční fasády. K tomu je však třeba poznamenat, že exteriér s analyticky odhaleným kamenným zdivem je z větší části přezděný, vyspravený plentami a nově vyspárováný na počátku 20. století a jako takový se nejeví příliš spolehlivý pro vyvozování dalších stavebních fází. Východní zeď jižní části sklepních prostor je totiž k východní zdi sklepa pod severovýchodním křídlem přiložena na spáru, která se však na východní fasádě neprojevuje. Pouze je patrné mírné zalomení v půdorysu v místě napojení, byť dostupné zaměření domu není v jiných partiích zcela spolehlivé, a segmentové záklenky v zásadě shodných, lehce obdélných špalet ventilačních oken mají u zadního sklepa na hraně nepatrný ústupek. Východní zeď lehce obdélného prostoru severního sklepa (ca 6 × 7,4 m) s mladší klenbou je ca 1 m silná, vzdálenost mezi lícem západní stěny a západní fasády nad vyšším terénem dvora je ca 2 m. V západní zdi je pod výběhem klenby patrná zazdívka otvoru z lomového zdiva, doložená na plánu z roku 1839.³⁸⁾ (obr. 29) V jižní zdi se nachází gotický lomený portál široký 120 cm a vysoký 200 cm s pískovcovým ostěním s okosenou hranou zakončenou nízko nad prahem trojúhelným seseknutím. (obr. 6) Portál byl osazen současně se zdivem. Otvor je dnes zazděn kamenným lomo-

vým zdivem. Je sice vychýlen z osy místnosti mírně k východu, ale vůči ose jižních sklepů je jeho odchylka (k západu) výraznější. Portál tedy pravděpodobně souvisí se stavbou zadního sklepa.³⁹⁾ Jeho středověkou součástí mohl být trámový strop. V roce 1839 zde stavitel Degenhardt zaznamenal 24 kapes či zbytků po shnilých trámech.⁴⁰⁾ Prostor je dnes přístupný pouze z ulice Parlérovy a zahloben jen na dvorní straně. Úroveň jeho podlahy a především prahu zmíněného portálu je jen nepatrně níže než terén dnešní ulice. Že se jedná – přinejmenším bezprostředně před fasádou domu – o původní středověkou situaci, dokládá plán z roku 1839.⁴¹⁾ (obr. 28) Na místě dnešního vstupu z ulice se segmentovým záklenkem zachytil vstup se záklenkem lomeným. Uvedená zjištění a orientace jižního portálu do místnosti nasvědčují tomu, že se do prostoru vcházelo z ulice a z ní pokračovalo do jižní části dnešního suterénu, nikoliv opačně, z interiéru domu. Nejstarší, raně gotické jádro domu čp. 27 mělo nespíš rovněž hlavní vchod z boční ulice, do prostoru dnešního severního sklepa. Je proto pravděpodobné, že tento sklep nebo spíše komora (původně vstupní síň?) vznikl dříve než stávající uspořádání zbývajících prostor suterénu se dvěma skutečnými sklepy, zapuštěnými pod úroveň okolního terénu. Okolní terén při jihovýchodním nároží domu, jak je patrné podle ventilačních oken sklepů, prošel úpravami, při kterých byla jeho úroveň snížena v ulici Parlérově a naopak zvýšena v ulici Brandlově, kde zakryl jižní okno sklepního traktu.

Obr. 15: Kolín, arciděkanství (Brandlova čp. 25), fragment pravé stojky ostění druhotně zazděného gotického jižního okna v přízemí při jihovýchodním nároží s cihelným vylehčovacím obloukem (foto R. Šulc, 2008).

Obr. 16: Kolín, dům čp. 27 (Brandlova ul.), jižní okno přízemí, stav 2019.

Severní třetinu v půdorysu užší jižní části sklepních prostor (ca 5×8 – $8,6$ m) pod jihovýchodním nárožím domu zabírá mladší cihelné klenuté schodiště z přízemí. Jeho umístění však neodpovídá původní situaci. Do stejných míst vedlo původně z přízemí dnes zazděné schodiště situované západně od jeho jižního ramene. Do sklepů, respektive do sklepní před síně ústilo portálem osazeným na západní straně západní zdi jižní části sklepních prostor. Tento vstup byl odkryt již před rekonstrukcí v roce 2015, kdy bylo probouráno zdivo u střední zdi nynějšího schodiště, za nímž se objevil krátký nepravidelný prostor končící 70 cm širokým a 170 cm vysokým gotickým půlkruhovým portálem s kamenným ostěním profilovaným širším, vysoko šikmo zakončeným okosením, z rubové strany probraný vpadlou stezkou pro zapadnutí dveří. (obr. 5, 7, 22c, 22f) Ze schodiště se dochovaly tři prošlapané kamenné stupně ramene stoupajícího západním směrem, jeho pokračování zakrývá zadržívka. V přízemí domu se schodiště neprojevuje.

Zbývající část jižního sklepení tvoří dvojice nestejně velkých prostor umístěných za sebou a zaklenutých valenou klenbou s výraznými stopami po prkenném šalování. (obr. 8) Do prvního, většího sklepa se přibližně v ose vstupuje od severu gotickým půlkruhovým pískovcovým portálem širokým ca 100 cm a vysokým 170 cm obráceným ke schodišti s okoseným ostěním zakončeným pravoúhlým zalomením, drážka pro dveře chybí.

(obr. 5.) Portál je osazen v segmentové nice poněkud „neorganicky“. Z tohoto sklepa vede shodně řešený portál v příčné zdi (obr. 8–9, 22g) do menšího prostoru na jižní straně, který má místo podlahy trvale zaplavenou, 60 cm hlubokou, cisternu vyhloubenou ve skále, snad v místě puklinového pramene.⁴²⁾ Jak je vidět na zdivu u oken, klenba byla vložena dodatečně. Podle nepotvrzených nálezů autorů průzkumu domu z roku 2005 měly mít oba prostory původně trámové stropy se záklopem ze štípaných kamenných desek.⁴³⁾ Nejasná je současná poloha šikmé příčné stěny mezi těmito sklepy, která je na plánu z roku 1839 zachycena jako rovná, posunutá daleko víc k severu.⁴⁴⁾ Otázkou zůstává důvod oddělení jižní části s trvale přítomnou vodou samostatnou stěnou s uzavíratelným vstupem. Místnost je odvětrávána menším otvorem ve východní zdi, pod kterým je těsně nad úrovní hladiny cihelný pas, svědčícím o problémech s kolísáním její úrovně a potřeby se jí čas od času zbavit svedením do kanalizace. Příčka oddělující cisternu mohla být posunuta na dnešní místo až při úpravách sklepů v první polovině 19. stol. (kdy vznikala v Kolíně nová kanalizace) z důvodu zamezení vylití vody do zbytku sklepních prostor.

Předpokládaným starším etapám výstavby sklepních prostor arciděkanství může, mimo jiné, nasvědčovat kromě zmíněné spáry na fasádách skutečnost, že mu neodpovídá půdorys přízemí. (obr. 4, 11–12) Východní líc západní zdi vstupní chodby, která vymezovala východní trakt přízemí, je

posunut oproti východnímu líci západní zdi k západu, v jižní části sklepeň o ca 1,5 m, u severní komory o ca 70 cm.⁴⁵⁾ Sklepení zůstalo nakonec omezeno pouze na jeden trakt, později nikdy nedošlo k jeho rozšíření pod západní, předpokládanou komorovou část domu jako u jiných podobných staveb. Jedním z hlavních důvodů popsané situace však mohl být skalnatý terén doložený pod jižní zdí prostoru západně od dnešní vstupní chodby.

Objevené rameno staršího schodiště do sklepa leží nelogicky přímo pod uvedenou západní traktovou zdí chodby. (obr. 4) Otlučením některých partií jejích omítek při poslední rekonstrukci však odhalilo, že nad schodištěm se dříve klenula 3 m široká půlkruhová arkáda vyzděná z lomového kamene, zazděná patrně po jeho zrušení, nejpozději při vložení barokní cihelné valené klenby. (obr. 10) Vedle předpokládané síně byl tak další prostor, z něhož se vcházelo do sklepení. Takovým prostorem mohl být průjezd. Dům by tak měl místo síňového charakter průjezduvého domu, jak předpokládali autoři průzkumu z roku 2005, či spíše domu s průjezdní síní.⁴⁶⁾ Středověký stavební vývoj přízemí byl však zřejmě složitější a z dosavadních zjištění nejde zcela objasnit. Západní zeď chodby je z lomového kamene a obsahuje vpravo od mladšího vstupu do sousední místnosti zazděný gotický lomený portál tvořící niku, podobný portálu v severní komoře s pískovcovým ostěním s okosením ukončeným trojúhelnou ploškou, ale menší, široký ca 80 cm a vysoký 165 cm. (obr. 13, 22e) Původní je nicméně pouze severní stojka a dva kusy tvořící lomený záklenek, levá (jižní) stojka je provedena z cihel. Dobroslav Líbal s Marií Heroutovou i někteří další autoři považovali jeho umístění za druhotné.⁴⁷⁾ Odstranění omítek však ukázalo provázání pravé části ostění s okolním lomovým zdívkem. (obr. 14) Portál je tedy nejspíš na původním místě. Na jeho kamenném prahu se dochovaly fragmenty nátěru s červenou barvou. V sousedním prostoru byl po odstranění omítek patrný pas z lomového kamene, který je vidět i v zazdívce niky portálu. Pod tímto pasem byla patrná cihelná zazdívka. Pokud by měl dům vlevo od chodby průjezdní síň, neměl by portál obvyklou orientaci z průjezdu do obytného prostoru, ale vedl by ze světnice do průjezdu. Odhalení zdiva v jižní stěně předpokládané průjezdní síně nicméně neprokázalo žádné stopy po dodatečné zazdívce autory průzkumu z roku 2005 uvažovaného vjezdu z ulice. Naopak odhalené zdivo nároží východní špalety existujícího vstupu do chodby ukázalo po celé výšce armování pískovcovými kvádry patřící snad původnímu vstupu do velké nárožní síně. To by ovšem narušovalo předpokládané schéma domu s průjezdní síní, která nevyžadovala samostatný vchod do obytných částí z ulice. Na protější straně vstupu se armování nebo stopy po jeho odstranění v interiéru ani exteriéru neprojevují, západní stojka současného portálu je obezděna cihlami. Armovaná východní špaleta vstupu může být spolu se zazděným lomeným portálem v chodbě pozůstatkem starší dispozice domu. Na špaletu navazující východní, slabší zeď chodby je provedena ze smíšeného zdiva a její souvislost se středověkými konstrukcemi je málo pravděpodobná. Při podlaze bylo odkryto barokní kamenné ostění se zbytky červené polychromie sloužícího jako příkladací otvor. (obr. 24) V západní zdi mezi lomeným portálem a zmíněnou arkádou nad schodištěm byla ještě zjištěna zazdívka dosahující k podlaze, patřící tak dalšímu vstupu, jehož segmentový záklenek byl přerušen pasem vynášejícím příčku patra.

Přední část předpokládaného obytného východního traktu (vstupní nárožní síň) byla původně osvětlena od jihu zřejmě širokým trojdielným obdélným oknem s příčnickem, z něhož se při jihovýchodním nároží domu dochovala východní stojka

Obr. 17: Kolín, dům čp. 27 (Brandlova ul.), rekonstrukce jižního gotického okna přízemí kameníky Taschem a Hlavatým, stav 1983 (foto A. Váňa, Archiv Regionálního muzea v Kolíně).

kamenného ostění s částí překladu. Nad ním probíhá dále k západu vylehčovací, střechovitě zalomený cihelný oblouk (obnovený?). Pískovcové ostění člení okosení, pravouhlý ústup a mělký výžlabek při vnitřním obvodu. (obr. 15, 22a) Na uspořádání východních oken poukazují podobné cihelné záklenky. Jižní okno odpovídá umístění původního, druhé okno od jihu bylo původně blíže k následujícímu, o čemž svědčí jeho zazdívka patrná v exteriéru i interiéru dnešního schodiště. Místnost v severovýchodním křídle nad severní komorou osvětlovala dvojice oken od východu i severu, a přinejmenším jedno okno od západu. Z rozměrných obdélných východních a západního okna se stlačenými eliptickými záklenky, se na fasádě dochovaly fragmenty ostění z cihelných tvarovek členěných dvěma nebo třemi (jižní okno na východě) výžlabky oddělenými pravouhlým zářezem. (obr. 19–21, 22b) Podle četných analogií nelze vyloučit předpoklad autorů průzkumu z roku 2005 o existenci vnitřní dřevěné vytápěné konstrukci s odvodem kouře buď do dýmníku, nebo malým třetím otvorem nad oběma okny ven ze světnice. Zbývá upozornit ještě na situaci v západním traktu domu. Místnost v jihozápadním nároží domu má oproti středověkým ca 110 cm silným zdem jižní zeď při ulici jen ca 80 cm silnou. Na fasádě se žádné stopy, poukazující na jeho případné dodatečné připojení, neprojevují. Při odstranění podlahy a omítek se ukázalo, že jižní a západní zdi jihozápadní místnosti jsou založeny v hloubce 20 cm pod podlahou na rostlé skále. Severní část západního traktu zanikla při poškození domu leteckou pumou v roce 1945. Podle foto-

Obr. 18: Kolín, dům čp. 23 (Karlova ul.), gotický portál a gotická okna na východní fasádě, stav 1959 (foto L. Kamarýt, Archiv Regionálního muzea v Kolíně).

grafie zřícené části domu byla gotická, s podélnou místností ve východní části zaklenutou lomenou valenou klenbou, z níž je zachycen otisk jižního čela. (obr. 30) V zápise v pamětní knize děkanství k válečným událostem jsou zaniklé prostory popsány jako „ministrantské místnosti k západní straně (k uličce), kde byly mohutné zdi a také masivní klenutí...“.⁴⁸⁾ Středověké jádro patra budovy arciděkanství v celém rozsahu, v interiéru zcela zastřené pozdějšími úpravami, dokládají armoovaná nároží, dochovaná až po hlavní římsu.⁴⁹⁾

S ohledem na shodný domovní blok, nárožní parcelu, terénní situaci, vymezení jižní strany staveništěm kostela sv. Bartoloměje se obdobný stavební postup domu čp. 27 od severu k jihu nabízí také pro budovu arciděkanství. Také vnější rozměry zadních komorových dílů jsou u obou domů přibližně shodné (šířeké 9,5 a hluboké 12 m). V případě domu čp. 25 ale chybí pro zařazení jeho konstrukcí již do druhé poloviny 13. století spolehlivé detaily, jižní portál spodní komory lze datovat nejdříve do první poloviny 14. století, podobně jako lomený portál v chodbě domu. Otázkou zůstává původní rozsah parcely a podoba přední části domu do poloviny 14. století.

Nynějšího půdorysného i hmotového rozsahu dosáhla výstavba budovy dnešního arciděkanství – v podobě patrového šířkového domu dvou nebo trojtraktové dispozice se vstupní síní v jihovýchodním nároží s vystupujícím severním křídlem snad staršího založení – v druhé polovině 14. století, snad v osmdesátých letech 14. století; otázkou zůstává případné dodatečné připojení západního traktu, nejpozději v 15. století.

Forma dochovaných středověkých architektonických článků východního traktu přízemí potvrzuje jejich datování Václavem Menclem do doby kolem roku 1390. Vedle srovnání fragmentu kvalitně provedeného ostění jižního okna domu čp. 25 s jižním oknem domu čp. 27 shodných rozměrů, které bylo zhotoveno v roce 1985, zčásti jako kopie podle dochovaných částí, byť na místo okosení při vnějším obvodu jej člení výžlabek (obr. 16–17), má s oknem domu čp. 25 totožný profil východní obdélné okno, původně dělené jedním prutem, nedalekého kolínského domu čp. 23 v Karlově ulici (obr. 18), datovaného na konec 14. století,⁵⁰⁾ ale také například okna paláce královského hradu Točnicku. Vedle shodného profilu u zmíněného okna domu čp. 27 lze nalézt nejbližší zdroj pro ostění oken obytného patra severovýchodního křídla, s profilací složenou z cihel s jedním vyžlabeným rohem – v Kolíně, včetně kostela sv. Bartoloměje, nezvyklého materiálu – v Praze už v polovině 14. století (např. dům čp. 150/I v Karlově ulici na Starém Městě).⁵¹⁾ Eliptický tvar záklenků oken v Kolíně však ukazuje na mladší dobu jejich vzniku. Jak poukázal Václav Mencl, takový tvar záklenků vychází z architektury pražské parléřovské huti při Svatovítské katedrále s nejstarším příkladem u západního portálu kaple sv. Václava z doby kolem roku 1365, dále u portálu v podvěží městského kostela v Nymburku (kolem 1375) s jeho mladší varianty, portálu severní kaple kostela sv. Bartoloměje v Mochově (kolem 1380);⁵²⁾ jistě ze začátku devadesátých let 14. století je pravoúhlý portál se zaoblenými horními rohy v jižní věži pražského Týnského kostela. Ve stejné době bylo

Obr. 19: Kolín, arciděkanství (Brandlova čp. 25), druhotně zazděná gotická okna ve východní zdi místnosti ve druhém podlaží severovýchodního křídla (foto R. Šulc, 2016).

zřízeno i schodiště ve střední části domu s dochovaným portálem s vysokým trnožem do prostoru jižních sklepů. Teprve do další stavební etapy, nejdříve na začátek 15. století, spíše však do jeho druhé poloviny, lze klást půlkruhové portály jižních sklepů s pravouhlé zalomeným okosením, známým od konce 14. století, ale vyskytujícím se po celé 15. století. Stavba domu patrně souvisela jednak s předpokládanou intenzivnější výstavbou zděných městských domů po velkém požáru Kolína v roce 1349, zejména však s výstavbou presbytáře kostela sv. Bartoloměje, zahájenou za účasti Karla IV. v roce 1360 podle návrhu Petra Parléře, vysvěceného patrně v roce 1378 a dokončovanou na začátku 15. století. Pravděpodobně v této souvislosti dosáhla ve druhé polovině 14. století největší prosperity také kolínská farnost. Podle záznamů výběru papežského desátku ve výši 4 kop grošů ročně patřila k nejbohatším mimopražským prebendám v Čechách, které král poskytoval svým významným příznivcům.⁵³⁾ K roku 1390 je uváděno ve městě 14 světských kněží a „nemalý počet řeholníků“, dále osm kaplanů a oltářníků a „později bylo jich ještě více“.⁵⁴⁾ O mimořádném významu kolínské farnosti svědčí například působení Dětricha z Klatov v letech 1359–1360, jenž byl notářem Karla IV., svatovítským a vratislavským kanovníkem a později neúspěšným protikandidátem Jana ze Středy na post vratislavského biskupa.⁵⁵⁾ Z tohoto období jsou známy první písemné zmínky o budově fary v Kolíně v nejstarší městské knize. Nejstarší z nich dokonce poukazuje na blíže neurčenou stavební činnost při faře. V roce 1386 byl zapsán testament Vavřince z Velimi, který, mimo jiné, odkázal 3 kopy grošů „na stavbu fary“ („... czu dem gepeude der pfare...“).⁵⁶⁾ V testamentu zapsaném o rok později, 1387, učinil Petr Crautworst jeden z odkazů obecně „na

faru“ („... czu der pfarre...“).⁵⁷⁾ Podle zápisu k roku 1388 koupil kameník Michal blíže nelokalizovaný dům od ševce Lemlina („Michael lapicida emit domum suam... apud Lemlinum sutorum, sibi et uxori sue...“), situovaný však kolínským historiografem Josefem Vávrou, který zpracoval historický místopis Kolína, „vedle domu farního“ a identifikovaný jako dům čp. 26.⁵⁸⁾ Jeho závěr i navržené datování podporuje situování domu čp. 25 vůči kostelu sv. Bartoloměje. Nápadné vybočení uliční čáry na východním konci Brandlovy ulice s jižním průčelím domu směrem k severu mohla podmínit právě novostavba širokého presbytáře, navíc rozšířeného k severu o sakristii s klenotnicí v patře, vystupujících z obrysu podélných stran raně gotické lodi, místo původního odsazeného pravouhlého závěru. (obr. 3) Budova arciděkanství, s velkou pravděpodobností, nejpozději od druhé poloviny 14. století původní fara, stojí přímo před ním. Období předpokládané výstavby fary se kryje s působením kolínského plebána Ondřeje, syna Eberlinova z Vysokého Mýta v letech 1360–1380, k roku 1373 a 1380 zmíněného jako „děkan“ („... Andream decanum Coloniensem...“; „decanus Coloniensis“), kanovníka kapituly u Všech svatých na Pražském hradě,⁵⁹⁾ nebo Václava Kolmanova ze Stříbra v letech 1380–1391, protonotáře a písaře královské kuchyně, kaplana krále Václava IV., kanovníka vyšehradského a kanovníka pražské Metropolitní kapituly.⁶⁰⁾ V roce 1384 pronajal Václav důchody kolínského fary knězi Ondřeji z Pelhřimova („... d. Wenceslai rectoris ecclesie parochialis in Nova Colonia fructus omnes et singulos eiusdem ecclesie...“), z čehož Josef Vávra (1893) usoudil, že Václav „při faře v Kolíně ani nepřebýval“.⁶¹⁾ Impulsem dalších stavebních úprav mohly být požáry města v roce 1395 a v roce 1413, respektive 1416.⁶²⁾

Stavební úpravy barokní a klasicistní po požáru v roce 1796

Pokud proběhly nějaké renesanční stavební úpravy středověké fary, byly zcela setřeny pozdějšími razantními přestavbami. Pozůstatkem renesančních nebo raně barokních kleneb může být dvojice cihlových půlkruhových arkád na příložkách, dodatečně zazděných, odkrytých na východní zdi jihozápadní místnosti přízemí. (obr. 23) V písemných pramenech jsou stavební práce při budově zmíněny až po polovině 17. století. Nacházela se tehdy ve špatném stavu. Roku 1662 požádal nově ustanovený kolínský děkan Jan Karel Sedlecký konsistoř o část pozůstalosti svého předchůdce na nutné opravy zpusťlého kostela sv. Bartoloměje i děkanství.⁶³⁾ Letopočet 1679, uváděný v literatuře jako rok přístavby levé poloviny děkanství, se nepodařil v pramenech ani literatuře ověřit. Nicméně je pravděpodobné, že v souvislosti s navrácením patronátního práva nad farou městu v roce 1668,⁶⁴⁾ mohlo dojít časem k nějakým zásadnějším stavebním úpravám, zvláště když se přihlédne ke škodám způsobeným v Kolíně třicetiletou válkou. Bohužel dnes nelze přesně odlišit, které úpravy patří do posledních desetiletí 17. stol., a které lze přisoudit předpokládané stavební aktivitě druhé poloviny 18. stol. Do konce 17. stol. lze klást zazděné ostění raně barokního portálu s osovým klenákem a vnitřní zazděnou segmentovou nikou (dnes umístěné druhotně) v ose severní zdi místnosti vlevo od vstupní chodby, včetně některých partií falešného krbu v předstupující zdi před portálem. Ostění krbu je zřejmě sestaveno z fragmentů stojek ostění a římsy, později ještě upravované. Není ani vyloučeno, že tato sestava fungovala, před dnešním umístěním, na jiném místě domu jako

skutečný krb. Uvedené stavební úpravy spadají nejspíše do děkanátu Jana Antonína Střebského (od roku 1680), který mimo jiné vybudoval v kostele sv. Bartoloměje novou kryptu a založil nadaci pro kaplana.⁶⁵⁾ Další barokní úpravy proběhly pravděpodobně v polovině 18. století, za působení děkana Antonína Formandla (děkanát 1728–1750) a Liboria Dittmanna (děkanát 1775–1780). Druhý ze jmenovaných, nechal podle pamětní knihy děkanství „na svůj náklad děkanství zvenčí obnoviti“.⁶⁶⁾ Právě s tímto obdobím lze snad spojit úpravy interiéru. Dříve jednotný prostor přední síně ve východním traktu byl příčně rozdělen na dvě propojené místnosti vytápěné kamny, obsluhovanými z chodby příkládacím otvorem odkrytým při rekonstrukci. (obr. 24) Střední trakt západně od chodby byl zaklenut valenou klenbou s pětibokými výsečemi a v jeho severní části byla při západní stěně zřízena velká kuchyně. Ta byla oddělena od části k ulici příčkou, do níž mohl být v této době zazděn zmíněný raně barokní, původně vstupní, portál. Dále došlo ke zvětšení okenních otvorů v prostoru nad zadní komorou. Jejich zděné parapety se v interiéru dochovaly pod pozdějšími zazdívkami.

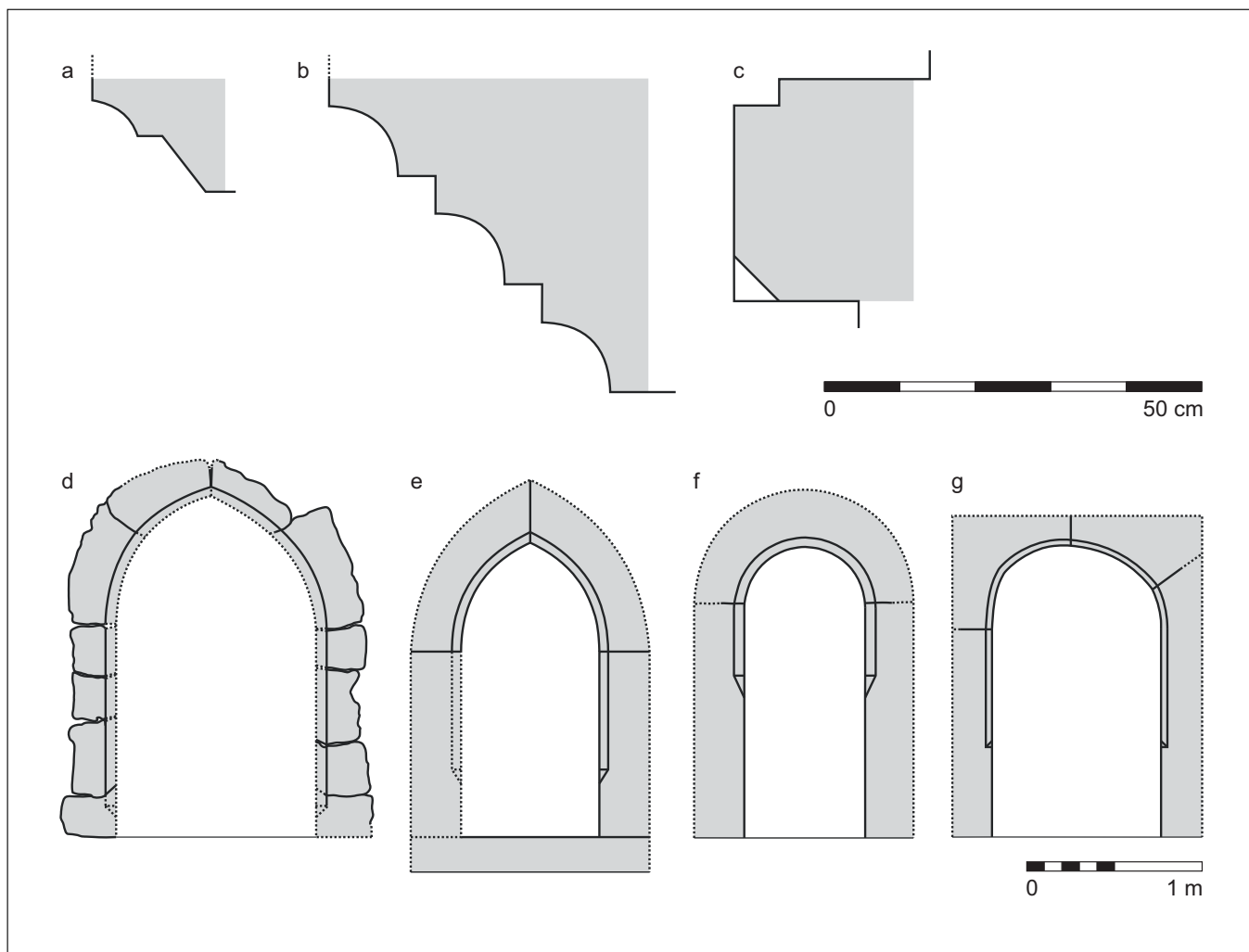
Podstatných změn mohlo doznat také patro s novou dispozicí s hlavní nástupní síní, byť k tomu mohlo dojít stejně tak až na konci 18. století po velkém požáru. Podoba barokního schodiště byla nejspíše odlišná od dnešní, nicméně umístění bylo shodné. Patrně v tomto období bylo do dnešní podoby upraveno členění okenních otvorů na fasádě. Na obou nikách okna na podestě schodiště do patra zůstaly fragmenty vrcholně barokního malovaného členění s ornamentální výplní. (obr. 25–26)

Obr. 20: Kolín, arciděkanství (Brandlova čp. 25), západní fasáda severovýchodního křídla, v přízemí s fragmenty stojek ostění druhotně zazděného gotického okna, stav 2004.

Obr. 21: Kolín, arciděkanství (Brandlova čp. 25), fragment levé stojky ostění druhotně zazděného gotického okna v západní zdi místnosti v přízemí severovýchodního křídla, stav 2014.

Obr. 22: Kolín, arciděkanství (Brandlova čp. 25): a – profil pravé stojky jižního okna západního traktu; b – profil pravé stojky levého východního okna severovýchodního křídla; c – profil levé stojky portálu ze zrušeného západního schodiště do sklepa; d – jižní portál zadní komory; e – portál v západní zdi vstupní chodby; f – portál ze zrušeného západního schodiště do sklepa; g – portál do jižního sklepa (zaměření a kresba J. Záhorka, J. Pařízková Čevonová, 2015, 2024).

Zcela zásadní bylo poškození konstrukcí domu velkým požárem Kolína na konci července roku 1796.⁶⁷⁾ Podle Josefa Vávry „přikvapil tam purkmistr Eckel a snášel matriky a všechen archiv děkanský do sklepa spodního.“ Následně měla „Obecní správa zádušního jmění nemalou péči, aby děkanský kostel, budova kněžská a školy opatřeny byly novými krovky, což do vánoc r. 1796 vykonáno.“⁶⁸⁾ O děkanství se r. 1797 píše jako o vyhořelém a nově přestavěném („... abgebrannten neu aufbauenden Stadt dechandey...“, „... přestawowanj diekanstwi...“), ale i jako o nové budově („... den neuen Dechandey-Bau...“). Při přestavbě měl být na děkanství podle plánu Q. Johanna zbudován byt pro katachetu se samostatně řešeným vstupem, který sestával ze tří pokojů, dvou klenutých v přízemí a jednoho v patře budovy („... mit 3. Zimer 2. Gewölbt in untern, und mit 1. Zimer in oberen Stok...“).⁶⁹⁾ Mohlo by se jednat o zmíněnou zaniklou severní část západního křídla, v přízemí s gotickými klenbami. Při rekonstrukci v roce 2015 se našly stopy po ohni hned na několika místech interiéru, a to jak v patře, tak v přízemí. Plameny úplně zničily nejen střechu, ale také stropy a podlahy patra, shořelo také schodiště a snad i stropy přízemí. Poškozeny byly také výplně okenních a vstupních otvorů. Následující stavební úpravy potvrzují dendrochronologicky datované konstrukce krovu nad jižním křídlem,

stropních trámů patra jižního křídla a konstrukce schodiště do sklepa z jedlových nebo smrkových trámů, které jsou postaveny ze stromů kácených v letech 1796–1797.⁷⁰⁾ Z písemných pramenů vyplývá, že kvůli finanční situaci trvaly potřebné úpravy budovy po požáru několik desítek let. Místnosti v přízemí a patře, opatřované novými omítkami, podlahami (dřevěnými nebo cihelnou dlažbou) a stropy s rákosovými podhledy s odsazenými fabiony, byly rekonstruovány postupně v první třetině 19. století. Stejně tak výstavba nového schodiště do patra proběhla v několika dílčích etapách. V roce 1808 zpracovali stavitel Jan Václav Petžilka⁷¹⁾ a zednický mistr Johann Kurfiřt předběžný návrh a odhad prací ve výši 429 zlatých a 48 krejcarů, na „vyhotovení a zrychtování jednoho rohového pokoje pro pana děkana v děkanství“. Práce měly sestávat z provedení stropu s omítnutým rákosovým podhledem, vyzdění okenních parapetů, omítnutí stěn, položení dřevěné podlahy a cihelné dlažby pod kamna, zhotovení a osazení jedné dveří a čtyř oken, instalace glazovaných kamen.⁷²⁾ O financování renovace stále ještě „destruované“ budovy děkanství („... destruierten dekanalgebäudes... in baulichen Stand zu setzen...“) jednala městská rada ještě v roce 1819.⁷³⁾ V roce 1821 byl magistrát informován o předběžném rozpočtu na žádoucí renovaci budovy, která měla zahrnovat zřízení dvou pokojů a předsíně

Obr. 23: Kolín, arciděkanství (Brandlova čp. 25), západní stěna jižní místnosti západního traktu s pozůstatkem vložené valené klenby s výsečemi, stav 2015.

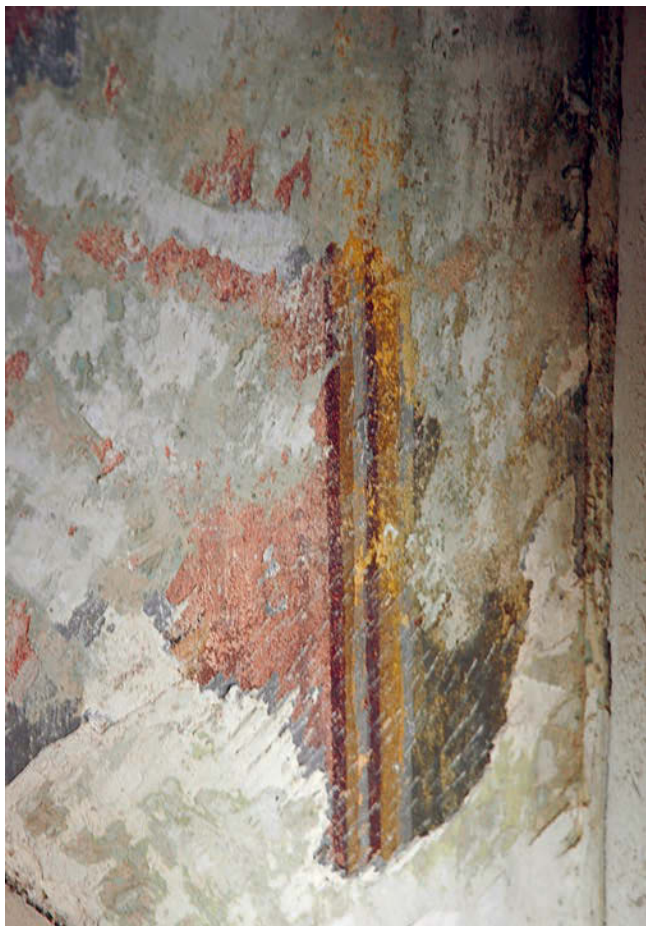

Obr. 24: Kolín, arciděkanství (Brandlova čp. 25), fragment barokního ostění příkladacího otvoru ve východní zdi vstupní chodby, stav 2015.

v patře a opravu exteriéru („... Renowirung des hierstädtischen dekanalgebäudes dann die Herrichtung zweien Zimmer und des Vorhauses im 1ten Stoke daselbst, enforderlich ist... äussern Renowirung dieses Gebäudes“).⁷⁴⁾ Přesto v roce 1822 napomenul krajský úřad kolínský magistrát, že stále nepřipravilo opravu budovy děkanství, která se nacházela v nejubožejším stavu („... die Herstellung des Dekantegebäudes noch nicht geschehen, und selbe in dem elendesten Zustand sich befindet

soll...“).⁷⁵⁾ Ještě v témže roce byly opravy schváleny. Zahrnovaly zbudování dvou pokojů a předsíně v patře, včetně nových oken a dveří, zaklenutí nového schodiště do patra a provedení hlavní římsy děkanství. K provedení prací byli vybráni zednický mistr a stavitel Josef Novák⁷⁶⁾ a tesař Johann Kolokucz.⁷⁷⁾ Roku 1825 zpracoval Josef Novák rozpočet na snesení staré šindelové střechy děkanství, provedení nové taškové krytiny na třech stranách proti kostelu a jedné do dvora, včetně souvisejících tesařských prací, realizovaných zřejmě o rok později.⁷⁸⁾

Práce na obnově požárem poškozené budovy pokračovaly ještě na konci třicátých let 19. století podle návrhů a pod vedením zednického mistra⁷⁹⁾ a později obecního stavitele⁸⁰⁾ Antonína Degenhardta;⁸¹⁾ jeho plány úprav z roku 1837 a 1839 zároveň představují nejstarší známé plány budovy. (obr. 27–29) Rekonstrukce „horní rohové místnosti“ v severovýchodním křídle, započatá už v roce 1808, v té době ještě nebyla hotova („... Oben in den Eckzimmer nach dem grossen Feuersbrunst nicht ausgebaute Mauer lecken...“). Její dokončení, spočívající v zastropení záklopovým stropem s omítnutým rákosovým podhledem, omítnutí stěn, zhotovení hoblované podlahy, zhotovení a osazení dvoukřídlých dveří a čtyř čtyřkřídlých dvojí-tých oken natřených stříbrnou barvou, zahrnul Degenhardt do odhadu prací a rozpočtu z 5. srpna 1837, týkajících se nejnutnějších oprav a stavebních úprav děkanství.⁸²⁾ (obr. 27) Další práce se měly týkat, mimo jiné: opravy omítek na dvorní straně a dvojího nátěru celé budovy „slámovou“ barvou; pokrytí střechy taškami do malty; nahrazení zcela sešlapaného kamenného prahu hlavního vstupu novým; nahrazení staré dlažby z lomového kamene ve vstupní chodbě a v horní předsíni, kde měla být současně cihlami obezděna špaleta vstupu na pavlač, cihelnou dlažbou; osazení nových dvoukřídlých dveří předsíně a pavlače se světlíkem a nátěrem fermežové stříbrné barvy; podklenutí nové pavlače na severní straně středního traktu s cihelnou dlažbou, dubovým zábradlím a pultovou střechou, čtyřmi poli cihelných segmentových kleneb na třech kamenných krakorcích; položení cihelné dlažby na podestě hlavního schodiště; rekonstrukce „retirády“ v přízemí a v patře (zaniklé severní prostory západního traktu) nově zastřešené pultovou střechou; zřízení cihelné klenby v retirádě v přízemí, v retirádě v patře zhotovení rákosového stropu, hoblované podlahy a omítnutí, v obou osazení jednokřídlých dřevěných dveří; úpravy severních opěráků; stavby ohradní zdi mezi dřevníkem, včelínem a severovýchodním křídlem, oddělující dvůr

Obr. 25: Kolín, arciděkanství (Brandlova čp. 25), fragment vrcholně barokní výmalby v okenní nise podesty hlavního schodiště, stav 2015.

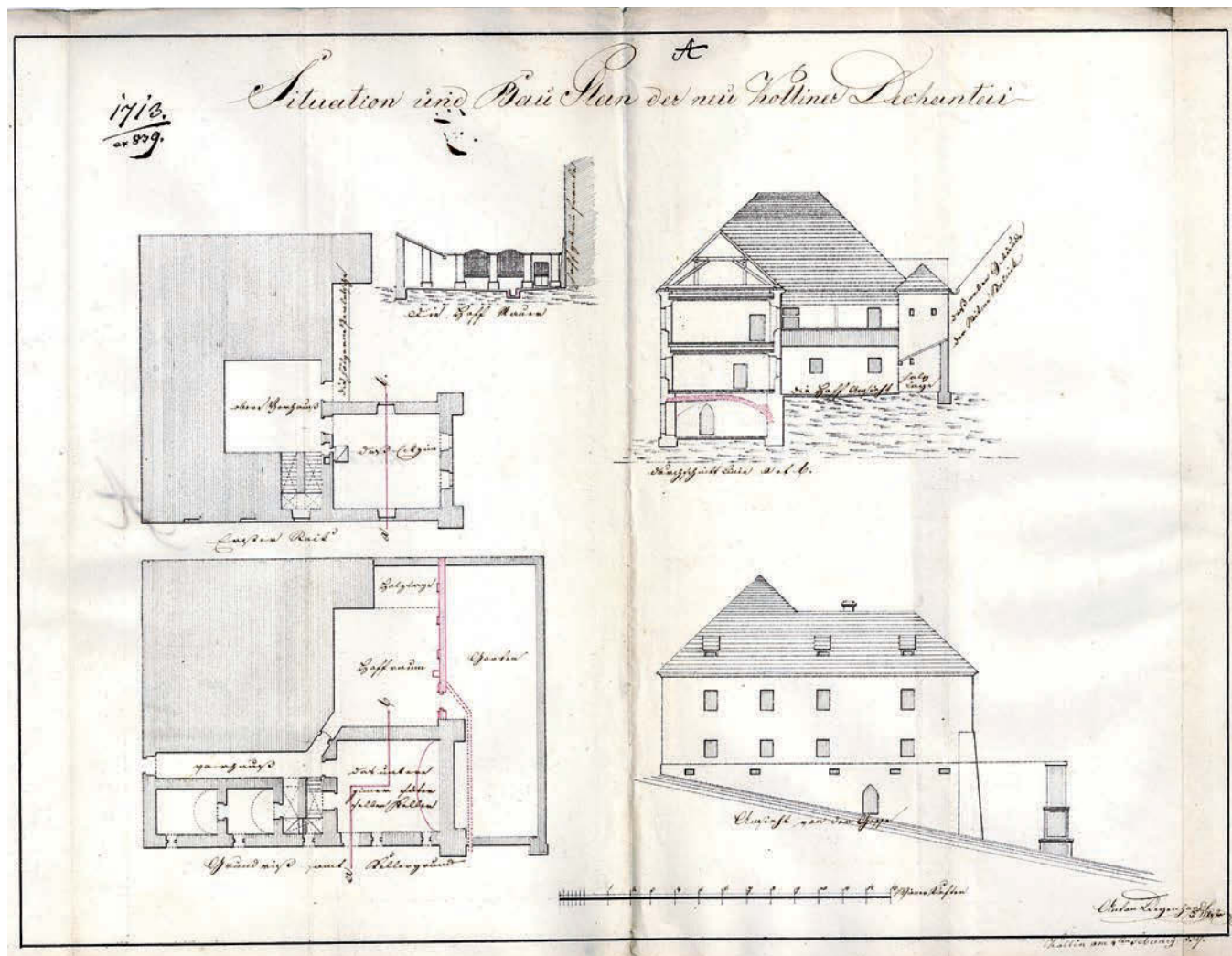

Obr. 26: Kolín, arciděkanství (Brandlova čp. 25), fragment klasicistní výmalby v okenní nise hlavního sálu v patře, stav 2015.

od zahrady v severní části parcely.⁸³⁾ Ne všechny práce však byly zrealizovány. V dalším návrhu stavebních prací a rozpočtu ze 4. února 1839 totiž Antonín Degenhardt znovu, kromě stavby ohradní zdi dvora, zopakoval opravu stále nedokončené rohové místnosti v patře severovýchodního křídla, uvedené již v projektu z roku 1808, respektive 1837. (obr. 28–29) Doplnil ovšem ještě rekonstrukci spojenou s provedením nového stropu a podlahy v místnosti pod ní, kde musely být rozebrány shnilá podlaha a strop, a dále provedení hliněné mazaniny na půdě nad ní. Osazena byla čtyřkřídlá okna do kříže včetně zárubní z borového dřeva a dveře včetně obložení, natřené perlovou olejovou barvou, a instalována troje nová kachlová kamna, jedna z nich mramorově glazovaná, jiná s černou glazurou. Nově, mimo jiné, navrhl rekonstrukci zadního sklepa v severovýchodním křídle, do něhož byla vložena dodnes dochovaná stlačená segmentová cihelná klenba s pětibokými výsečemi nad vstupem a okny, položena dlažba z kamenných desek, osazen kamenný práh a nové kamenné stojky vstupu z ulice z kutnohorského kamenolomu, místo rozlámaných starších kusů, osazen vstupní dvoukřídlé deskové dveře natřené černou olejovou barvou a jednokřídlé dveře na schodiště sklepa se závorou, zazděn starý nepotřebný kánál ve starých zdech. V obou příčkách jižních sklepů byly dřevěné překlady špalet portálů nahrazeny zděnými segmentovými záklenky.⁸⁴⁾

nadále šindelovou krytinu a nevznikla nejspíš ani Degenhardttem navržená pavlač na dvorní straně. O dobrém stavebním stavu obytné budovy informoval v roce 1850 kolínský děkan Jan Lindner městskou radu. Upozornil pouze na riziko v případě požáru, kvůli „dřevěné pavlači“, hrozící navíc zřícením, v blízkosti neohraničené šindelové střechy děkanství.⁸⁵⁾ V souvislosti s táhnoucím se jednáním o zbudování nové zděné pavlače, k němuž došlo až v roce 1854, byla v roce 1852 prozkoumána „tašková střecha“ děkanství, kterou zatékalo a padaly z ní tašky na ulici.⁸⁶⁾ Podobně zřejmě nebyl realizován Degenhardtův projekt kravského chléva a koňských stájí ve dvoře děkanství projednávaný v letech 1847–1848, zrealizovaných spolu s úpravou severního vjezdu do dvora podle nového projektu Vincence Starého až v roce 1856.⁸⁷⁾

V návaznosti na druhou etapu puristické rekonstrukce kostela sv. Bartoloměje, provedenou v letech 1904–1911 pod vedením architekta Ludvíka Láblera,⁸⁸⁾ a s ní souvisejícími úpravami okolí kostela, došlo k radikální změně fasád děkanské budovy do dnešní podoby s odhaleným režným zdívem. Kostel sv. Bartoloměje byl spolu s budovou tzv. staré školy, zvonice a nové školy také zbaven omítky. První návrh prací a rozpočet „na opravu průčelí děkanské budovy“, který zpracoval 5. dubna 1905 městský stavební asistent Václav Šplíchal, s odstraněním omítek ještě nepočítal. Práce měla proběhnout

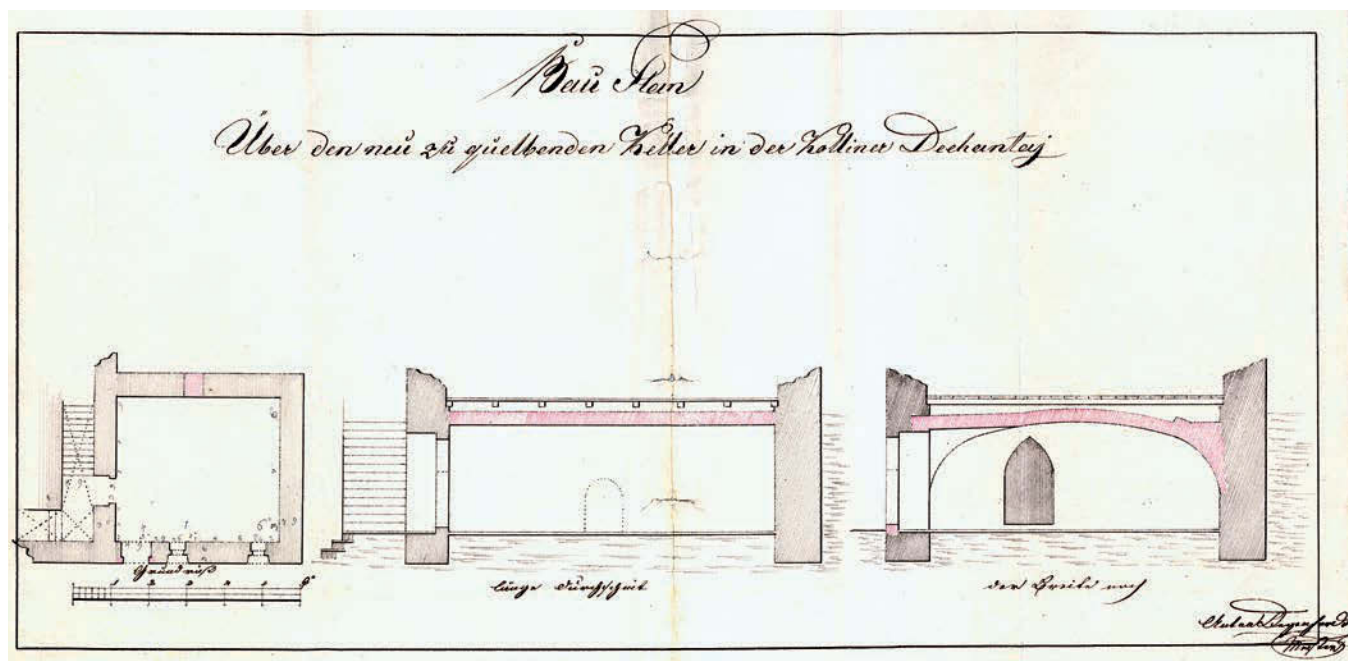

Obr. 28: Kolín, arciděkanství (Brandlova čp. 25), plán oprav budovy se zakreslením půdorysu sklepů, severní části přízemí, řezem se zakreslením nové klenby a pohledem na východní fasádu, Antonín Degenhardt, 1839 (SOKA Kolín, o. c. v pozn. 38, fasc. 14/101, příloha A čj. 1522/1839).

tak, „že se stará omítka oškabe, odlá omítka otluče, chamb-rány oken znovu vytahnou, celé facádní plochy omítky znovu přetřou a dobrou vápennou barvou opatří...“, shodným způsobem měly být provedeny rovněž dvorní omítky.⁸⁹⁾ V podmínkách pro podání nabídek zhotovitele byl způsob provedení popsán podrobněji: „Oprava bude provedena tím způsobem, že bude veškerá odlá omítka otlučena a místa tato po řádném zakropení znovu maltou provedenou z pražského bílého mastného vápna a prosátého písku labského, na níž přijde omítka štuková. Celá facádní i dvorní omítka bude škrabáky oškrabána, stíradlem třena a pak jednou obílána a dvakrát Pexiderovou barvou udaného odstínu obarvena. 3. Veškeré římsy a chamb-rany budou při opravě, pokud jsou poškozené otlučeny a znovu vytaženy a zůstane facáda při opravě v tomtéž provedení jako byla před opravou...“. Plán opravy fasád byl téhož roku doplněn o opravu komínů, které hrozily sesutím, při níž mělo „... býti veškeré chatrné zdivo komínů úplně sneseno, zdivem novým ze silně pálených cihel na vápennou maltu provedeným nahozeno, s vyspárováním maltou cementovou na plochách vnějších.“ Nakonec se ale zjistilo, že zcela snesen musí být pouze jeden z nich, jeden stačí jen opravit a u dvou „snést hlavu na výšku 50 cm“, do konce roku nicméně zednický a tesařský mistr Zdeněk Koudelka a zednický mistr v Kolíně František Mareš provedli pouze jejich nejnutnější opravu. Z následujících

pisemných zpráv a událostí vyplývá, že byla o několik let odložena rovněž realizace plánované opravy fasád.⁹⁰⁾ Oproti tomu byla v roce 1909 provedena nejprve kompletní rekonstrukce interiéru. Do její dispozice zřejmě už nijak nezasáhla. Některé místnosti dostaly novou cementovou dlažbu a všechny prostory byly také nově vymalovány. Křivé stěny byly osehány a vyplentovány.⁹¹⁾ S těmito úpravami lze spojit fragmenty ornamentální výmalby nalezené ve vstupní chodbě při rekonstrukci v roce 2015.

O opravu exteriéru děkanské budovy požádal v roce 1911 městský úřad děkan Václav Sixta. Případné snesení omítek jeho žádost neuvádí, kromě plánovaného konání generální návštěvy v Kolíně v roce 1912 se ovšem odvolává na dokončenou rekonstrukci kostela a nutnost úpravy jeho okolí: „Všeobecně se uznává, že dnes, kdy nemalým nákladem opraven starobylý svědek dávných i strastných dob našeho města, nutně potřebí upravit i ostatní složky vzácné náladového onoho zákoutí, k němuž každý umělecky a nábožensky citící – ať domácí či cizinec – tak rád obrací své kroky. Po opravě chrámu nutno přikročit k opravě schátralého zevnějšku budovy děkanské.“ Současně zmínil i existenci již dříve připraveného, jinak blíže neznámého projektu, zahrnujícího rovněž výměnu střešní krytiny: „Plány a rozpočty na opatření nové krytiny na celou budovu a provedení jednoduché fačady jsou již delší dobu hotovy.“⁹²⁾

Obr. 29: Kolín, arciděkanství (Brandlova čp. 25), plán opravy severního sklepa se zakreslením nové klenby, Anonín Degenhardt, 1839 (SOKA Kolín, o. c. v pozn. 38, fasc. 14/82–83, příloha B čj. 1522/1839).

Odstranění omítek snad inicioval konzervátor vídeňské Centrální komise Luboš Jeřábek, jenž se 4. června 1912 zúčastnil na žádost patronátního úřadu v Kolíně a z nařízení českého místodržitelství komise týkající se „adaptace“ budovy děkanství. Ve zprávě Centrální komisi popsal svá zjištění, že „omítka – mnohonásobně opravovaná – dobře nedrží a stále opadává“, zdivo nicméně bylo „dobře zachovalé a stejně jako na blízkém kostele a zvonici kamenné. Nečiním proto námítku proti tomu, aby toto na místě nové omítky, pouze čistě bylo vyspárováno. A sice zcela analogicky jako na věži zvonice. Nebudtež tedy některá místa cihlami vyplněná uměle vyplňována znova kameny, nýbrž cihly ponechány na svém místě.“ Jako příklad „správného provedení“ uvedl věž kostela sv. Martina na Starém Městě v Praze. Rozhodně odmítl navržené odbourání opěráku v severovýchodním nároží, velmi „dekorativní součásti budovy“, stejně jako demolici „hradební zdi, jež dělí vysoko zasypaný dvůr děkanství od ulice a postavení zdi nové. Stará zeď budiž pouze řádně opravena.“ Střecha děkanství měla být pokryta nikoliv taškami, ale prejzy, jak podle konstrukce krovu předpokládal ve starší době. Souhlasil s provedením střešního vikýře, ale „v tvarech v městě běžných, co možno jednoduchých odpovídajících prostému zjevu celé budovy“, s provedením nového okna do zadní chodby v přízemí, přizpůsobeného dvorním oknům přízemí, a dále s výměnou dvorních oken, nově otevíraných dovnitř pod podmínkou, že budou „umístěna opět přesně v lici průčelí, což jest typické pro budovy 17 a 18 věku“ a jako příklad „správného účelného provedení“ doporučil okna fary Týnského kostela v Praze.⁹³⁾ Pro provedení prací byli na konci roku 1912 vybráni kolínský stavitel, zednický a tesařský mistr Zdeněk Koudelka, kameník Ladislav Pakštofl ze Světlé nad Sázavou, pokrývač František Jandejsek, klempíř Václav Mokráček, truhlář Josef Kedršt, sklenář Jan Pechar, zámečník Alois Růžek a natěrač J. Dušek.⁹⁴⁾ Začátkem následujícího roku, 21. ledna 1913, adaptaci exteriéru budovy děkanství schválila vídeňská Centrální komise.⁹⁵⁾ Její stanovisko shrnula současně publikovaná zpráva o činnosti komise, které z hlediska koncepce obnovy souhlasí s odstraněním omítek a přiznáním rež-

Obr. 30: Kolín, arciděkanství (Brandlova čp. 25), pohled od severozápadu, stav po zásahu leteckou pumou v roce 1945 (reprodukce převzata z R. Marek, Kolínečku, Kolíne. Město dobré obchodní a průmyslové tradice. Praha 1947, s. 17.)

ného kamenného zdiva, ale i s analytickým přiznáním mladších cihelných vysprávek. Centrální komise měla „... k programu restaurování následující požadavky: Nánosy malty lze odstranit, spáry ve zdivu musí být vyplněny. Části, které byly opraveny cihlami, by neměly být nahrazeny kameny. Pilíř na rohu Kostelní uličky bude zachován, stejně jako stará hradební zeď, která odděluje dům od ulice. Střecha musí být pokryta vydutými cihlami; nové komíny mají zůstat v jednoduchých tvarech. Proti instalaci střešních oken nejsou námitky. Okno v tmavé chodbě může mít stejné rozměry jako ostatní okna. Křídla oken na fasádách mohou být změněna tak, aby se dala otevřít dovnitř, ale ostění oken musí zůstat nedotčená.“⁹⁶⁾ V dubnu téhož roku už byla vyměněna krytina, provedena dvorní fasáda a započaly práce na jižní fasádě proti kostelu.⁹⁷⁾ Ke koncepci úpravy fasád děkanství se vyjádřil i architekt a památkář Stanislav Sochor, jenž byl 7. května v Kolíně se zemským konzervátorem Centrální komise Lubošem Jeřábkem konzultovat jako ministerstvem určený technický znalec regulaci Labe. Na dotaz kolínského stavebního rady Nováčka, „zdali bude bílý nátěr oken přiléhati ku režnému zdivu facádnímu budovy děkanské“ Sochor „sdělil, že nebudou proti bílému nátěru ničeho namítati, že však budou žádati, aby byla okna školní budovy natřena také bíle“. Stavitel Zdeněk Koudelka dokončil práce 21. května, popsané jsou v jeho vyúčtování z 31. prosince 1913. Obsahuje také některé práce v interiéru, přičemž není jasné, jestli se nejedná o práce provedené při jeho rekonstrukci v roce 1911. Co se týče oprav fasád, došlo ke kompletnímu otlučení staré omítky na fasádách, následnému vyškrábání spár, očištění zdiva a vymazání spár maltou z mletého vápna. Ve vybouraných otvorech do Bartolomějské ulice bylo zdivo vyrovnáno. Na jižní fasádě byly vybourány okenní rámy a nahrazeny novými. S tím snad souviselo vyplentování okenních špalet pro nová užší okna.⁹⁸⁾ Rekonstrukce děkanství byla kompletně dokončena v roce 1914 a zkolaudována 22. října.⁹⁹⁾ Tragickým se pro arciděkanství stal konec druhé světové války. 15. března 1945 zbloudilá letecká puma zasáhla severozápadní nároží, které bylo zcela zničeno, včetně severní pavlače. (obr. 30) Tyto prostory byly obnoveny až v roce 2015.

Shrnutí

Budova dnešního arciděkanství je neodmyslitelně spjata s městským kostelem sv. Bartoloměje, který podmínil její stavební vývoj, jak v období středověku, tak na začátku 20. století. Budova je v dnešní hmotě nepochybně středověkého původu. Bez archeologického výzkumu nelze vyloučit její raně gotické jádro v severovýchodním křídle se vstupem od východu. Pře- vážně vznikla na konci 14. století, patrně současně s nedalekými domy při Brandlově ulici čp. 27 a čp. 23. Z této doby si zachovala řadu detailů. Patrně v osmdesátých letech 14. století získala, stejně jako tomu bylo i u jiných kolínských domů středověkého založení, dispozici dvojdlílného patrového domu – případně nejspíše v 15. století trojdlílného – na široké parcele s velkou vstupní nárožní síní ve východním traktu se schodištěm do obytného patra, komorovým traktem na západě a vjezdem na dvůr podél západní hranice parcely. Nejspíše ve druhé polovině 15. století byly zaklenuty jižní sklepy pod východním traktem. Za síňovým traktem se rozkládala nad polozapuštěnou vysunutou komorou světnice s případným srubem uvnitř. V barokní době byl východní trakt přízemí rozdělen na dva, dispozici podélného čtyřtraktu si dům zachoval dodnes. Vzhledem k ničivému požáru v roce 1796 pocházejí všechny dochované uměleckořemeslné detaily až z doby po něm. Současný vzhled s režným zdivem fasád, ovlivněný puristickou rekonstrukcí kostela sv. Bartoloměje, získala při obnově v letech 1911–1914.

*Recenzovaný odborný článek vznikl na základě institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace poskytované Ministerstvem kultury (výzkumná oblast **Teorie a dějiny památkové péče**).*

Mgr. Jindřich Záhorka (zahorka.jindrich@npu.cz),
Národní památkový ústav, generální ředitelství,
Valdštejské nám. 162/3, Praha 1
Mgr. Jana Pařízková Čevonová, Ph.D.
(cevonova.jana@npu.cz, ORCID: 0000-0002-3241-4393):
Národní památkový ústav, generální ředitelství,
Valdštejské nám. 162/3, Praha 1

Prameny a literatura

- Arceiděkanství Kolín, *Chronik der Neu-Koliner Dechanten beginnen mit dem Jahre... 1836*.
- Archeologický ústav AV ČR, *Nálezová zpráva č. 6760/64 z 31. 7. 1964*.
- Archeologický ústav AV ČR, A. Hejna, *Nálezová zpráva K 2975/65*.
- Městský úřad Kolín, archiv stavebního úřadu, děkanství čp. 25.
- Národní archiv Praha, fond Památkový úřad Vídeň, karton 34.
- Národní archiv Praha, fond Stabílní katastr Praha, sign. KRM162018410, sekce A13B.
- Národní archiv Praha, fond Zemský památkový úřad Praha, kart. 10.
- Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, *Evidenční list nemovitě kulturní památky, rejstříkové č. 741 (Kolín, okres Kolín, sign. Zloch 69)*.
- Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, Kolín, čp. 25, *děkanství – stručná stavebně historická analýza (sign. odbor péče o památkový fond NPÚ ÚOP středních Čech, květen 2005)*.
- Státní okresní archiv Kolín, fond Archiv města Kolín, *Lib. Contractum N. II*.
- Státní okresní archiv Kolín, fond Archiv města Kolín, spisová manipule 1805–1849, sign. B XIII, fasc. 13/47.
- Státní okresní archiv Kolín, fond Archiv města Kolín, spisová manipule 1805–1849, sign. B XIV 6, fasc. 14/82–83, 14/101.
- Státní okresní archiv Kolín, fond Archiv města Kolín, spisová manipule 1850–1872, sign. C III, fasc. 3/10.
- Státní okresní archiv Kolín, fond Arciděkanství úřad Kolín, inv. č. 130, kart. 10.
- Státní okresní archiv Kolín, Pamětní kniha děkana Jana Swobody, sign. 134/88.
- LC I.1: Libri confirmationum I.1. Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus (1354–1362). F. A. Tingl ed., Pragae 1867.
- LC I.2: Libri confirmationum I.2. Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus (1363–1369). J. Emler ed., Pragae 1874.
- LC III–IV: Libri confirmationum III–IV. Liber tertius et quartus ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesim (1373–1390). J. Emler ed., Pragae 1879.
- LC V: Libri confirmationum V. Libri quinti confirmationum ad beneficia ecclesiastica per archidioecesim Pragenam nunc prima vice in vulgus prolata (annus 1390). A. Tingl ed., Pragae 1865.
- LE I: Libri erectionum Archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. Liber I. (1358–1376). C. Borový ed., Pragae 1873.
- LE II: Libri erectionum Archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. Liber II. (1375–1388). C. Borový ed., Pragae 1878.
- Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia. Tomus II. Acta Innocentii VI. Pontificis Romani. 1352–1362. J. F. Novák ed., Pragae 1907.
- Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia. Tomus prodromus. Acta Clementis V., Johannis XXII. et Benedicti XII. 1305–1342. Z. Hledíková ed., Praha 2003.
- RBM II: Regesta diplomata nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. (1253–1310). J. Emler ed., Pragae 1882, s. 721–722, č. 1679.
- Registra decimarum papalium čili Registra desátků papežských z diecezí pražské. W. W. Tomek ed., Praha 1873.
- Soudní akta Konsistoře Pražské. (Acta judiciaria consistorii Pragensis.). Z rukopisů archivu Kapitolního v Praze II (1380–1387). F. Tadra ed., Praha 1893.
- Soudní akta Konsistoře Pražské. (Acta judiciaria consistorii Pragensis.). Z rukopisů archivu Kapitolního v Praze III (1392–1393, 1396–1398). F. Tadra ed., Praha 1893.
- Bau-Verpachtung, Amtsblatt zur Prager Zeitung, 1826, č. 105, Freitag, dem 7. Juli, č. 3750.
- Beránek, J. – Kypta, J. – Laval, F. – Neustupný, Z. 2013: Raně gotický závěr chrámu sv. Bartoloměje, Průzkumy památek XX, č. 1, s. 49–80.
- Budský, D. 2006: Kanovníci Metropolitní kapituly pražské 1378–1390. Diplomová práce. Katedra archivnictví a pomocných věd historických, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. Praha, rkp.
- Bureš, J. 1989: Peter Parlers Chor in Kolin und seine Beziehung zur Prager Bauhütte im Lichte der schriftlichen Quellen, Gesta 28/2, s. 136–146.
- Dostál, O. a kol. 1974: Československá historická města. Praha.
- Hausarová, M. 1995: Středověký městský dům na široké parcele se středním vjezdem (Příspěvek k poznání dispozičního typu), Archaeologia historica 20/1, s. 35–52.
- Jouza, L. – Pejša, J. 2011: Moje město Kolín. Zrození královského města. Kolín: Regionální muzeum.
- Kaigl, J. 2012: Gotické portály členěné dvojicí výžlabků a pravoúhlým zářezem mezi nimi v bývalém horšovském arcijáhenství, Památky západních Čech II, s. 7–29.
- Kamarýt, J. – Kamarýt, L. 1988: Kolínský chrám, historie a průvodce. Kolín.
- Kamarýt, J. – Kamarýt, L. 1992: Kolín krok za krokem. Kolín.
- Mádl, K. B. 1897: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Kolínském. Praha.
- Kořán, I. 1978: Kolín, in: E. Poche a kol., Umělecké památky Čech 2. K–O. Praha, s. 82–88.
- Kuča, K. 1998: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. III. Kolín–Míro. Praha.
- Kurka, J. 1914: Archidiakonáty Kouřimský, Boleslavský, Hradecký a diecese Litomyšlská. Místopis církevní do roku 1421. Praha.
- Libal, D. 1970: Starobylá města v Československu. Stavba jako obraz dějin. Praha.
- Libal, D. – Horynová, M. 1971: Kolín. Stavebně historický průzkum jádra města (pasport SÚRPMO). Praha, rkp. (uloženo ve sbírkách dokumentace NPÚ GnŘ).
- Libal, D. 2001: Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha.
- Marek, R. 1947: Kolíněčko, Kolíne. Město dobré obchodní a průmyslové tradice. Praha.
- Mencl, V. 1948: Výtvarný vývoj českých měst, Zprávy památkové péče VIII, č. 1, s. 25–42.
- Mencl, V. 1953: Měšťanský dům českého středověku, Zprávy památkové péče III, č. 6, s. 161–192.
- Mencl, V. 1959: Dva příspěvky k vývojovým počátkům měšťanského domu (Z památkové praxe v Praze a v Pražském kraji), Zprávy památkové péče XIX, č. 1–2, s. 24–29.
- Mencl, V. 1960: Vývoj středověkého portálu v českých zemích, Zprávy památkové péče XX, č. 3, s. 112–153.
- Mencl, V. 1971: Vývoj studia středověkého měšťanského domu, in: Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok 7, Bratislava, s. 5–28.
- Millauer, M. 1832: Der deutsche Ritterorden in Böhmen. Prag.
- Muk, J. 1991: Středověký městský dům ve výsledcích stavebně historického výzkumu, in: Husitský Tábor 10 (1988–1991), Tábor, s. 87–96.
- Muk, J. – Urban, J. 1987: Kolín. Stavebněhistorický průzkum. Čp. 7. Náměstí míru. Praha, rkp. (archiv NPÚ GnŘ).
- Muk, J. – Urban, J. – Muková J. 1989: Kolín čp. 3. Stavebněhistorický průzkum (pasport SÚRPMO). Praha, rkp. (archiv NPÚ GnŘ).
- Muk, J. – Urban, J. – Muková J. 1989: Kolín čp. 76. Stavebněhistorický průzkum (pasport SÚRPMO). Praha, rkp. (archiv NPÚ GnŘ).
- Patrný, M. 2012: Stavební vývoj chrámu sv. Bartoloměje v Kolíně, Průzkumy památek XIX, č. 2, s. 145–162.
- Patrný, M. – Beránek, J. 2014: Arciděkanství chrám sv. Bartoloměje v Kolíně. České Budějovice – Praha.
- Patrný, M. – Beránek, J. – Macek, P. – Urban, J. 2004–2007: Stavebně historický průzkum kostela sv. Bartoloměje v Kolíně, rkp. (archiv NPÚ GnŘ).
- Patrný, M. – Záhorka, J. 2011: Standardní stavebně historický průzkum Veigertovského domu čp. 8 na Karlově náměstí v Kolíně. Kolín, rkp. (uloženo v Regionálním muzeu v Kolíně).
- Pabiček J. V. 1848: Paměti král. města Kolína, Časopis českého Museum XXII, č. 4, s. 383–400; č. 5, s. 510–531; č. 6, s. 611–619.
- Petr, S. 2010: Církevní správa v královském městě Kolíně ve 14. století, in: V. Rábik a kol., Vývoj církevní správy na Slovensku. Krakov, s. 254–278.
- Petr, S. 1984: Pamětní kniha města Kolína od roku 1501, Práce Muzea v Kolíně 3, s. 39–81.

- Podlaha, A. 1910: Posvátná místa království Českého IV. Praha.
- Poche, E. ed. 1978: Umělecké památky Čech 2. K/O. Praha.
- Prix, D. 2009: Mnohotvárnost raně gotického stavitelství (1233–1310), in: P. Kratochvíl ed., Velké dějiny zemí Koruny české. Architektura. Praha – Litomyšl, s. 79–104.
- Prix, D. 2020: Raně gotické stavby v hradeckém archidiakonátu (1250–1310), in: D. Prix – E. Racková – J. Slavík, Středověké venkovské kostely východních Čech I. Archidiakonát hradecký (do roku 1378). Praha, s. 161–235.
- Razím, V. 2012: Průchod v městské hradbě u kostela sv. Bartoloměje v Kolíně, Průzkumy památek XIX, č. 2, s. 163–169.
- Razím, V. 2020: Středověká opevnění Českých měst 2, sv. 1. Katalog Čechy (A–O). Praha: NPÚ.
- Rišlink, V. ed. 2019: Kolín – Průvodce po kulturních památkách. Kolín.
- Rišlink, V. – Jouza, L. 1998: Gotika na Kolínsku. Společnost a kultura v letech 1250–1530. Kolín.
- Sedláček, A. 1908: Místopisný slovník historický Království českého. Praha.
- Seifertová Racková, E. – Slavík, J. 2022: Nejstarší měšťanské domy východních Čech. Josef: NPÚ.
- Slavík, J. 2022: Parcela, dům a světnička ve východních Čechách, in: E. Seifertová Racková – J. Slavík, Nejstarší měšťanské domy východních Čech. Josef: NPÚ, s. 191–192.
- Straka, F. 1940: Kolínské kostely a památky. Kolín.
- Sommer, J. G. 1844: Das Königreich Böhmen; statistisch-topographisch dargestellt XII. Kauřimer Kreis. Prag.
- Škabrada, J. 1991: K možnostem srovnání středověkého a mladšího vesnického domu v Čechách, in: Husitský Tábor 10 (1988–1991), Tábor, s. 67–86.
- Škabrada, J. 1996: K pochopení původní struktury některých typů středověkých domů na široké parcele, Průzkumy památek III, č. 1, s. 41–47.
- Tätigkeitsbericht. Böhmen, Mittheilungen der k. k. Zentral-Kommission für Denkmalpflege. Dritte Folge XII/1, 1913, s. 9–13.
- Tadra, F. 1892: Kanceláře a písaři v zemích českých za králů z rodu lucemburského Jana, Karla IV. a Václava IV. (1310–1420): příspěvek k diplomacie české. Praha.
- Tadra, F. 1897: Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských. Praha.
- Valentová, J. – Tvrdlík, R. 2004: Předlokační osídlení Kolína, in: Archeologie ve středních Čechách 8/2, s. 547–583.
- Vávra, J. – Sixta, V. – Hlaváček, A. 1910: Dějiny a popis děkanského chrámu sv. Bartoloměje v Kolíně. Kolín.
- Vávra, J. 1888: Dějiny královského města Kolína nad Labem. Oddělení první do roku 1618. Kolín.
- Vávra, J. 1888: Dějiny královského města Kolína nad Labem. Oddělení druhé od r. 1618 až po naše časy. Kolín.
- Velímský, F. 2019: Společná zpráva o provedení archeologického výzkumu při akci – „Revitalizace areálu sv. Bartoloměje – I.–III. Etapa ZAV“ v roce 2018–2019, rkp., 25. 11. 2019.
- Vítovský, J. 2023: Michael (Michael), kameník v Kolíně v l. 1388–1398, in: P. Vlček – P. Zahradník a kol., Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách. Praha, s. 579.
- Vojtíšek, J. 2011: Testamenty a testamentární praxe v kolínských městských knihách 1376–1401. Diplomová práce. Ústav českých dějin, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. Praha, rkp.
- Wirth, Z. a kol. 1957: Umělecké památky Čech. Praha.
- Záhorka, J. 2019: Brandlova čp. 27 v Kolíně. Nedestruktivní stavebněhistorický průzkum. Kolín, rkp. (uloženo v Regionálním muzeu v Kolíně).
- Záhorka, J. – Čevonová, J. 2014: Arciděkanství v Kolíně. Nedestruktivní stavebněhistorický průzkum. Kolín, rkp. (uloženo: Římskokatolická farnost Kolín).
- Záhorka, J. – Čevonová, J. 2015: Arciděkanství v Kolíně. Doplnující stavebněhistorický průzkum. Kolín, rkp. (uloženo: Římskokatolická farnost Kolín).
- Zahradník, P. 2023: Degenhardt (Degenhart, Degenhard), Antonín (křtěn Antonín Josef), stavitel v Kolíně, in: P. Vlček – P. Zahradník a kol., Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách. Praha, s. 164.
- Zahradník, P. 2023: Novák, Josef (1), stavitel v Kolíně, in: P. Vlček – P. Zahradník a kol., Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách. Praha, s. 622.
- Zahradník, P. 2023: Petržilka, Jan Václav, stavitel v Kolíně, in: P. Vlček – P. Zahradník a kol., Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách. Praha, s. 682.
- Zamazal J. 2002: Velký požár v Kolíně v roce 1796, Historický obzor I–II, s. 36–39.

Poznámky

1. Tento průzkum byl zpracován na přelomu roku 2014 a 2015. Aktualizace proběhla v rámci rekonstrukce budovy od února do září 2015. Budova je v majetku Římskokatolické farnosti Kolín, pro kterou byly také oba průzkumy zpracovány. J. Záhorka – J. Čevonová, Arciděkanství v Kolíně. Nedestruktivní stavebněhistorický průzkum. Kolín 2014, rkp.; titíž, Arciděkanství v Kolíně. Doplnující stavebněhistorický průzkum. Kolín, únor – září 2015, rkp.
2. J. G. Sommer, Das Königreich Böhmen; statistisch-topographisch dargestellt XII. Kauřimer Kreis. Prag 1844, s. 222.
3. Z. Wirth a kol., Umělecké památky Čech. Praha 1957, s. 342.
4. V. Mencl, Dva příspěvky k vývojovým počátkům měšťanského domu (Z památkové praxe v Praze a v Pražském kraji), Zprávy památkové péče XIX, č. 1–2, 1959, s. 24.
5. D. Líbal – M. Horynová, Kolín. Stavebně historický průzkum jádra města (pasport SÚRPMO). Praha 1971, rkp. (archiv NPÚ GnŘ), s. 44.
6. NPÚ ÚOP středních Čech, Evidenční list nemovité kulturní památky, rejstříkové č. 741 (Kolín, okres Kolín, sign. Zloch 69).
7. I. Kořán, Kolín, in: E. Poche a kol., Umělecké památky Čech 2. K–O. Praha 1978, s. 83.
8. J. Kamarýt – L. Kamarýt, Kolín krok za krokem. Kolín 1992, s. 24.
9. V. Řišlink – L. Jouza, Gotika na Kolínsku. Společnost a kultura v letech 1250–1530. Kolín 1998, s. 27–28.
10. V. Řišlink ed., Kolín – průvodce po kolínských památkách. Kolín 2019, s. 61.
11. NPÚ ÚOP středních Čech, Kolín, čp. 25, děkanství – stručná stavebně historická analýza, rkp. (sign. odbor péče o památkový fond NPÚ ÚOP středních Čech, květen 2005).
12. Regesta diplomata nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. (1253–1310). J. Emler ed., Pragae 1882 (dále jen RBM II), s. 1034–1035, č. 2391; s. 1236, č. 2825. Naposledy shrnul V. Razím, Středověká opevnění Českých měst 2, sv. 1. Katalog Čechy (A–O). Praha 2020, s. 364–380; základní dílo k dějinám Kolína J. Vávra, Dějiny královského města Kolína nad Labem. Oddělení první do roku 1618. Kolín 1888.
13. F. Velímský, Společná zpráva o provedení archeologického výzkumu při akci – Revitalizace areálu sv. Bartoloměje – I.–III. Etapa ZAV, v roce 2018–2019, 25. 11. 2019, rkp. Srov. J. Valentová – R. Tvrdlík, Předlokační osídlení Kolína, in: Archeologie ve středních Čechách 8/2, 2004, s. 547–583, zvl. s. 553.
14. D. Líbal – M. Horynová, o. c. v pozn. 5, s. 3; V. Razím, Průchod v městské hradbě u kostela sv. Bartoloměje v Kolíně, Průzkumy památek XIX, č. 2, 2012, s. 163–169.

15. J. Beránek – J. Kypta – F. Laval – Z. Neustupný, Raně gotický závěr chrámu sv. Bartoloměje, Průzkumy památek XX, č. 1, 2013, s. 49–80.
16. M. Patrný – J. Beránek, Arciděkanství chrám sv. Bartoloměje v Kolíně. České Budějovice – Praha 2014; M. Patrný, Stavební vývoj chrámu sv. Bartoloměje v Kolíně, Průzkumy památek XIX, č. 2, 2012, s. 145–162; M. Patrný – J. Beránek – P. Macek – J. Urban, Stavebně historický průzkum kostela sv. Bartoloměje v Kolíně, 2004–2007, rkp. (archiv NPÚ GnŘ).
17. Archeologický ústav AV ČR, Nálezová zpráva č. 6760/64 z 31. 7. 1964, rkp.; tamtéž, A. Hejna, Nálezová zpráva K 2975/65, rkp.; J. Kamaryt – L. Kamaryt, Kolínský chrám, historie a průvodce. Kolín 1988, s. 4.
18. Podle některých autorů přenechal Přemysl Otakar II. patronátní právo řádu německých rytířů, kteří si nárokovali kolínskou faru ještě do husitských válek. M. Millauer, Der deutsche Ritterorden in Böhmen. Prag 1832, s. 60–61, § 3; s. 187–190, č. XXXIV. K tomu podrobně S. Petr, Církevní správa v královském městě Kolíně ve 14. století, in: V. Rábík a kol., Vývoj církevní správy na Slovensku. Krakov 2010, s. 255 a pozn. 2 na s. 254–255, 277–278.
19. Tamtéž, s. 255, 266–271.
20. RBM II, o. c. v pozn. 12, s. 721–722, č. 1679.
21. F. Tadra, Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských. Praha 1897, s. 259; S. Petr, o. c. v pozn. 18, s. 257.
22. Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia. Tomus prodromus. Acta Clementis V., Johannis XXII. et Benedicti XII. 1305–1342. Pragae 2003, s. 303, č. 486.
23. O přesnější době vzniku kolínského děkanátu podrobně uvažoval V. V. Tomek v souvislosti se studiem rejstříků papežského desátku. Došel k závěru, že: „*děkanství Kolínské bylo starodávné, a... po celý čas, k němuž se rejstříky... vztahují, stávalo... Wšeliká pochybnost přitom ovšem nemizí.*“ – Registra decimarum papalium čili Registra desátků papežských z diecezí pražské. W. V. Tomek ed., Praha 1873, s. XII. Srov. A. Sedláček, Místopisný slovník historický Království českého. Praha 1908, s. 429. Přehledně S. Petr, o. c., v pozn. 18, s. 254, pozn. 4.
24. V. Mencl, Výtvarný vývoj českých měst, Zprávy památkové péče VIII, č. 1, 1948, s. 29; týž, Měšťanský dům českého středověku, Zprávy památkové péče III, č. 6, 1953, s. 170–171; D. Líbal, Starobylá města v Československu. Stavba jako obraz dějin. Praha 1970, s. 17–18; D. Líbal – M. Horynová, o. c. v pozn. 5, s. 4–9; V. Mencl, Vývoj studia středověkého měšťanského domu, in: Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok 7, Bratislava 1971, s. 9; Dostál, O. a kol., Československá historická města. Praha 1974, s. 206; J. Škabrada, K možnostem srovnání středověkého a mladšího vesnického domu v Čechách, in: Husitský Tábor 10 (1988–1991), Tábor 1991, s. 70–72, 74; J. Muk, Středověký měšťanský dům ve výsledcích stavebně historického výzkumu, in: Husitský Tábor 10 (1988–1991), Tábor 1991, s. 89, 94, 95; M. Hauserová, Středověký měšťanský dům na široké parcele se středním vjezdem (Příspěvek k poznání dispozičního typu), Archaeologia historica 20/1, 1995, s. 38–40, 43–44 a pozn. 8 na s. 50; K. Kuča, Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. III. Kolín–Miro. Praha 1998, s. 40–41; D. Líbal, Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha 2001, s. 185–186; D. Prix, Mnohotvárnost raně gotického stavitelství (1233–1310), in: P. Kratochvíl ed., Velké dějiny zemí Koruny české. Architektura. Praha – Litomyšl 2009, s. 81.
25. V. Mencl, 1953, o. c. v pozn. 24, s. 171; J. Záhorka, Brandlova čp. 27 v Kolíně. Nedestruktivní stavebněhistorický průzkum. Kolín 2019, rkp. (uloženo v Regionálním muzeu v Kolíně).
26. NPÚ ÚOP středních Čech, o. c. v pozn. 11.
27. K tomu zvl. M. Hauserová, o. c. v pozn. 24.
28. V. Mencl, 1953, o. c. v pozn. 24, s. 170–171.
29. Týž, o. c. v pozn. 4, zvl. s. 24–29.
30. D. Líbal – M. Horynová, o. c. v pozn. 5, s. 46.
31. J. Záhorka, o. c. v pozn. 25.
32. Výsledky dendrochronologického datování (čp. 23 z roku 2003, čp. 90 z roku 2015 a čp. 54 z roku 2005) laskavě poskytnuté Ing. Tomášem Kynclem. Domy s doloženými trámovými stropy s kamenným záklopem čp. 94 a čp. 93 byly zbořeny v roce 1972 bez možnosti dendrochronologického datování. Srov. M. Hauserová, o. c. v pozn. 24, pozn. 8 na s. 50, kde autorka uvádí další kolínské domy s dochovanými stropy s kamenným záklopem.
33. Příklad ze začátku 16. století z Nového Města nad Metují zmínil M. Hauserová, tamtéž, a J. Slavík, Parcela, dům a světnička ve východních Čechách, in: E. Seifertová Racková – J. Slavík, Nejstarší měšťanské domy východních Čech. Josefov: NPÚ 2022, s. 191–192, zde s. 191.
34. J. Škabrada, o. c. v pozn. 24, s. 71–72.
35. M. Patrný – J. Záhorka, Standardní stavebně historický průzkum Veigertovského domu čp. 8 na Karlově náměstí v Kolíně. Kolín 2011, rkp. (uloženo v Regionálním muzeu v Kolíně). V Kolíně, byly samozřejmě rozměry parcel různé, například parcely domu čp. 42 v Kutnohorské ulici nebo již zmíněného čp. 27 mají dnes šířku 15 m.
36. V. Mencl, o. c. v pozn. 4, s. 27.
37. M. Hauserová, o. c. v pozn. 24, s. 35–52; J. Škabrada, K pochopení původní struktury některých typů středověkých domů na široké parcele, Průzkumy památek III, č. 1, 1996, s. 41–47. K širokým parcelám, včetně budovy děkanství, v Hradci Králové E. Seifertová Racková – J. Slavík, Nejstarší měšťanské domy východních Čech. Josefov: NPÚ 2022, s. 11, 16.
38. Anton Degenhardt, Situation und Bau Plan der neu Kolliner Dechantai, 4. února 1839, měřítko vídeňské sáhy, schematický půdorys přízemí budovy s půdorysem schodiště a místnosti v její sv. části, jižní pohled na ohradní zeď dvora se vstupem do zahrady, půdorys sklepů se situačním plánem budovy, dvora a zahrady, řez sv. křídlem se severním pohledem na dvorní fasádu jižního křídla a na západní křídlo s řezem přilehlého dřevníku, východní pohled na budovu. – Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Kolín, fond Archiv města (dále jen AM) Kolín, spisová manipulace 1805–1849, sign. B XIV 6, fasc. 14/101, příloha A čj. 1522/1839.
39. Bohužel v současné době je portál nepřístupný, jižní stranu se zazděnou špaletou zakrývá schodiště do sklepa.
40. SOKA Kolín, o. c. v pozn. 38, fasc. 14/101.
41. Tamtéž.
42. Srov. J. Valentová – R. Tvrdík, o. c. v pozn. 13, s. 553.
43. NPÚ ÚOP středních Čech, o. c. v pozn. 11.
44. Anton Degenhardt, o. c. v pozn. 38.
45. Obdobným způsobem neodpovídá gotická traktová zeď přízemí východní obvodové zdi gotického sklepa kolínského domu čp. 3 v Pražské ulici – J. Muk – J. Urban – J. Muková, Kolín čp. 3. Stavebněhistorický průzkum (pasport SÚRPMO). Praha 1989, rkp. (archiv NPÚ GnŘ), půdorys sklepa a přízemí.
46. Podobný půdorys vykazuje v Kolíně nedaleký dům čp. 42 v Kutnohorské ulici. Zde se dochoval pozdně gotický portál středního vjezdu, který ovšem vede do traktu, jenž na konci neumožňuje průjezd na dvůr. Průjezd byl situovaný na severním konci parcely podobně jako tomu mohlo být u arciděkanství. Půdorys domu: M. Hauserová, o. c. v pozn. 24, s. 37.
47. O tomto portále se zmiňuje L. Kamaryt v Pamětnici kolínského děkanství, Chronik der Neu-Kolliner Dechantei beginnen mit dem Jahre...1836, uložena na kolínském Arciděkanství, s. 786: „*Do levé místnosti za vchodem vedl úzký gotický portálek, nyní zazděný, do kterého jsem umístil kamennou sochu P. Marie Bolestné z výklenku na průčelí kaple P. Marie Bolestné.*“ Socha stojí na rovněž deponované raně gotické hlavici z kostela sv. Bartoloměje, s vegetabilním dekorem, z něhož vystupuje drobná hlava opice.
48. Tamtéž, s. 743.
49. Dochované středověké konstrukce v patře se předpokládají dále např. u kolínských domů čp. 7 a čp. 76 na Karlově náměstí, čp. 3 v Pražské ulici – J. Muk – J. Urban, Kolín. Stavebněhistorický průzkum. Čp. 7. Náměstí míru (pasport SÚRPMO). Praha 1987, rkp. (archiv NPÚ GnŘ); J. Muk – J. Urban – J. Muková, Kolín čp. 76. Stavebněhistorický průzkum (pasport SÚRPMO). Praha 1989, rkp. (archiv NPÚ GnŘ); titíž, o. c. v pozn. 45.
50. Např. I. Kořán, o. c. v pozn. 7, s. 83; M. Hauserová, o. c. v pozn. 24, s. 39–40, obr. 7 na s. 42.

51. K výskytu profilace dvěma výžlabky oddělenými pravouhlým ústupkem srov. J. Kaigl, Gotické portály členěné dvojicí výžlabků a pravouhlým zářezem mezi nimi v bývalém horšovském arcijáhensství, Památky západních Čech II, 2012, s. 7–29, zvl. s. 20; D. PRIX, Raně gotické stavby v hradeckém archidiakonátu (1250–1310), in: D. PRIX – E. Racková – J. Slavík, Středověké venkovské kostely východních Čech I. Archidiakonát hradecký (do roku 1378). Praha 2020, s. 224–225.
52. V. Mencl, Vývoj středověkého portálu v českých zemích, Zprávy památkové péče XX, č. 3, 1960, s. 112–153, zde s. 141, obr. 146 na s. 145.
53. Kolínský děkanát zahrnoval na 29 far (Býchory, Chotějovice, Kbel, Kladruby nad Labem, Kolesa, Konárovice, Končice, Křečhoř, Lošany, Mnichovice, Nebovidy, Nová Ves, Nový Kolín, Ověčary, Pečky, Pněv, Předhradí, Rasochy, Ratboř, Sány, Selmice, Starý Kolín, Týnec nad Labem, Veletov, Velim, Veltruby (Jezeřany), Záboří, Zibohlav, Žehuň, Žiželice). Registra decimarum papalium, o. c. v pozn. 23, s. 49–51, 54–56, 59; J. Vávra, o. c. v pozn. 12, s. 45–47; J. Kurka, Archidiakonáty Kouřimský, Boleslavský, Hradecký a diecese Lito-myšská. Místopis církevní do roku 1421. Praha 1914, s. 229–230; S. Petr, o. c. v pozn. 18, s. 256–257.
54. J. Vávra, o. c. v pozn. 12, s. 47, 106.
55. Monumenta Vaticana II. Acta Inocentii VI. Pontificis Romani. 1352–1362. J. F. Novák ed., Pragae 1907, s. 372–373, č. 938; s. 409–410, č. 1026; F. Tadra, Kanceláře a písaři v zemích českých za králů z rodu lucemburského Jana, Karla IV. a Václava IV. (1310–1420). Praha 1892, s. 35; S. Petr, o. c. v pozn. 18, s. 258.
56. SOkA Kolín, fond AM Kolín, Lib. Contractum N. II., fol. 93r; J. Vojtíšek, Testamenty a testamentární praxe v kolínských městských knihách 1376–1401. Diplomová práce. Ústav českých dějin, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. Praha 2011, rkp., s. 99, č. 68.
57. SOkA Kolín, o. c. v pozn. 56, fol. 99v; J. Vojtíšek, o. c. v pozn. 56, s. 100, č. 72.
58. SOkA Kolín, o. c. v pozn. 56, fol. 116r; J. Vávra, o. c. v pozn. 12, s. 44. Srov. J. Bureš, Peter parlars Chor in Kolin und seine Beziehung zur Prager Bauhütte im Lichte der schriftlichen Quellen, Gesta 28/2, 1989, pozn. 26 na s. 145; J. Vítovský, Michael (Michael), kameník v Kolíně v l. 1388–1398, in: P. Vlček – P. Zahradník a kol., Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách. Praha 2023, s. 579.
59. Libri confirmationum (dále jen LC) I.1. Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesium nunc prima vice typis editus (1354–1362). F. A. Tingl ed., Pragae 1867, s. 145, 167; LC I.2. Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesium nunc prima vice typis editus (1363–1369). J. Emler ed., Pragae 1874, s. 53; Libri erectionum (dále jen LE I). Archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. Liber I. (1358–1376). C. Borový ed., Pragae 1873, s. 58, č. 118; LE II. Archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. Liber II. (1375–1388). C. Borový ed., Pragae 1878, s. 223, č. 387. Soudní akta Konsistoře Pražské. (Acta judiciaria consistorii Pragensis.). Z rukopisů archivu Kapitulního v Praze II (1380–1387). F. Tadra ed., Praha 1893, s. 52–53, č. 267, s. 162, č. 83, s. 216, č. 194; J. Vávra, o. c. v pozn. 12, s. 46; J. Kurka, o. c. v pozn. 53, s. 230; S. Petr, o. c. v pozn. 18, s. 258. Po smrti Ondřeje v roce 1380 byl krátce kolínským farářem i Hynek z Heroltic: „Noua Colonia. – Jenczo etc. quod nos ad present. d. Wenceslai Boemie regis, ad eccl. in Noua Colonia, vacantem per mortem Andree, Hincconem presb. de Herolticz, altaristam SS. Philippi et Jacobi apostol. in eccl. parroch. in Chwoynecz pleb. inst. Prage a. d. 1380 die I Aug.“ – LC III–IV. Liber tertius et quartus ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesium (1373–1390). J. Emler ed., Pragae 1879, s. 130.
60. LC III–IV, o. c. v pozn. 59, s. 141: „Noua Colonia. – Cunsso etc. ut supra, quod nos ad present. d. Wenceslai, Boemie regis, ad eccl. in Noua Colonia, per mortem Hincconis vacantem, d. Wenceslaum predicti d. regis notarium, pleb. instit. Prage a. d. 1380 die XV Sept.“; F. Tadra, o. c. v pozn. 55, s. 115; Soudní akta Konsistoře Pražské, o. c. v pozn. 59, s. 35, č. 178; J. Vávra, o. c. v pozn. 12, s. 46; S. Petr, o. c. v pozn. 18, s. 261; D. Budský, Kanovníci Metropolitní kapituly pražské 1378–1390. Diplomová práce. Katedra archivnictví a pomocných věd historických, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. Praha 2006, rkp., zvl. s. 167.
61. Soudní akta Konsistoře Pražské, o. c. v pozn. 59, s. 294–295, č. 261; J. Vávra, o. c. v pozn. 12, s. 46; S. Petr, o. c. v pozn. 18, s. 259. K roku 1386 a 1390 uváděný kolínský děkan a současně plebán v Konárovicích byl podle Kůrky Hanuš. – LC V. Libri quinti confirmationum ad beneficia ecclesiastica per archidioecesium Pragenam nunc prima vice in vulgus prolata (annus 1390). A. Tingl ed., Pragae 1865, s. 23, 251; Soudní akta Konsistoře Pražské, o. c. v pozn. 59, s. 406, č. 276; Soudní akta Konsistoře Pražské. (Acta judiciaria consistorii Pragensis.). Z rukopisů archivu Kapitulního v Praze III (1392–1393, 1396–1398). F. Tadra ed., Praha 1893, s. 389, č. 249; J. Kurka, o. c. v pozn. 53, s. 248.
62. J. V. Pabíček, Paměti král. města Kolína, Časopis českého Museum XXII, č. 4, 1848, s. 389, 390; J. Vávra, o. c. v pozn. 12, s. 22, 23.
63. A. Podlaha, Posvátná místa království Českého IV. Praha 1910, s. 37.
64. J. Vávra, Dějiny královského města Kolína nad Labem. Oddělení druhé od r. 1618 až po naše časy. Kolín 1888, s. 67, 200; A. Podlaha, o. c. v pozn. 63, s. 32, 37; S. Petr, Pamětní kniha města Kolína od roku 1501, in: Práce Muzea v Kolíně 3, 1984, s. 70.
65. J. Vávra, o. c. v pozn. 64, s. 205, 305.
66. SOkA Kolín, Pamětní kniha děkana Jana Swobody, sign. 134/88.
67. J. Zamazal, Velký požár v Kolíně v roce 1796, Historický obzor I–II, 2002, s. 36–39.
68. J. Vávra, o. c. v pozn. 64, s. 239, 305.
69. SOkA Kolín, fond Arciděkanství úřad Kolín, inv. č. 130, kart. 10.
70. T. Kyncl, Výzkumná zpráva č. 025-15. Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků budovy arciděkanství v Kolíně. Brno 2015.
71. K němu srov. P. Zahradník, Petržilka, Jan Václav, stavitel v Kolíně, in: P. Vlček – P. Zahradník a kol., o. c. v pozn. 58, s. 682.
72. SOkA Kolín, o. c. v pozn. 38, fasc. 14/82–83: „... hořejší venkovský fundamentní zdi od kamene a cihel, zazdění těch feltrámů a stropních trámů... ty 4 z těch hlavních a příčných zdí při tom rohových pokoji jsou dohromady... dlouhý 12 sáhů 3' 6", zdi tlustý 2' 6", vysoký 2' 6"... ty 2 z těch vyzdění okenních parapetů v oknech jsou dohromady... dlouhý 1', tlustý 1' 6", vysoký 1'... položení cihelné dlažby... ta dlažba na tom novém dřevěném pod kamny tuplovaná... dlouhá 3 sáhy 2', vysoká 2 sáhy 5' 3"... štukatérský rákosový na stropě dílo... ten pokoj je... dlouhý 3 sáhy 2', vysoký 2 sáhy 5' 3"... to vnitřní omítání a pucování na těch zdech v tom pokoji... ten pokoj je po 4 stranách dohromady... dlouhý 11 sáhů 1', vysoký 1 sáh 5'... ta flikovaná podlaha a na jedné straně z hoblovaných prken... ten pokoj je... dlouhý 3 sáhy, vysoký 2 sáhy 3' 3"... v těch 4 oknech a dvojových špaletách je dohromady... dlouhý 3 sáhy 1', vysoký 1' 6"... tlustý měkký trámový dříví... 5 těch stírtztrámů do toho pokoje pod hlavní strop každý... dlouhých 2 sáhy 4' 6"... 5 těch feltrámů to jest tam pro ten pokojový strop... dlouhých 2 sáhy 4' 6"... slabší měkký krovový polštářový dříví... 6 těch polštářů pod podlahu do toho pokoje každý... dlouhý 2 sáhy 3' 3"... 3 těch polštářových dřeva na kozy k lešení... dlouhé 5 sáhů... s polořálcových prken z nehoblovaných stropnicový strop... Ten stropnicový strop nad tím pokojem je... dlouhý 3 sáhy, vysoký 2 sáhy 3' 3"... od tenkých prken to šalování pro ten pokojový strop... to šalování je v tom pokoji... dlouhý 3 sáhy, vysoký 2 sáhy 3' 3"... tej maza-nice položení nad tím pokojem... ta maza-nice nad tím pokojem je... dlouhá 3 sáhy 3', vysoká 2 sáhy 50"... truhlářské dílo... jedny dveře flikové fasované měkký dveře s výplněmi barvený, jsou vysoký 1 sáh 6 coulů široký 4 střevice... těch 4 flikových okenních rámy z měkkého dříví barvený, každý vysoký 5 střeviců, široký 3 střevice 6 coulů... jedno dřevěný pod kamny z dubového dříví... zámečnické dílo... černého kování na dvoufliklové dveře k tomu pokoji... 2 páry háků, 2 páry... pantů zámeček... kování na 4 flikových okenní rámy... sklenářské dílo... 4 flikové rámy s novým sklem... s olovem... kamnářské dílo... jedny glazírované kamna..."
73. SOkA Kolín, fond: AM Kolín, spisová manipulace 1805–1849, sign. B XIII, fasc. 13/47.
74. Tamtéž.

75. Tamtéž.
76. P. Zahradník, Novák, Josef (1), stavitel v Kolíně, in: P. Vlček – P. Zahradník a kol., o. c. v pozn. 58, s. 622.
77. Tamtéž.
78. SOKA Kolín, o. c. v pozn. 38, fasc. 14/82–83; Bau-Verpachtung, Amtsblatt zur Prager Zeitung, 1826, č. 105, Freitag, dem 7. Juli, č. 3750.
79. J. Vávra, o. c. v pozn. 64, s. 342, 420.
80. Jako „Gemeindebaumeister“ je Anton Degenhart uveden 23. října 1847. – SOKA, AM Kolín, spisová manipulace 1850–1872, sign. C III, fasc. 3/10.
81. P. Zahradník, Degenhardt (Degenhart, Degenhard), Antonín (křtěn Antonín Josef), stavitel v Kolíně, in: P. Vlček – P. Zahradník a kol., o. c. v pozn. 58, s. 164.
82. SOKA Kolín, o. c. v pozn. 38, fasc. 14/82–83.
83. Tamtéž.
84. Tamtéž, fasc. 14/101.
85. SOKA Kolín, o. c. v pozn. 80.
86. Tamtéž.
87. SOKA Kolín, o. c. v pozn. 38, fasc. 14/101; tamtéž, o. c. v pozn. 80.
88. M. Patrný – J. Beránek, o. c. v pozn. 16, s. 163.
89. Městský úřad (dále jen MÚ) Kolín, archiv stavebního úřadu, děkanství čp. 25.
90. Tamtéž.
91. Plán prací popsal 9. dubna 1909 stavební rada Hlaváček: „Nejnultnější opravy budovy děkanské by vyžadovaly přibližného nákladu: 1. Zednická oprava jednotlivých místností a oškrábání opelichané malby... 2. Nová cementová dlažba u sporáku v kuchyni s odstraněním staré dlažby... 3. Zazdění a zaomítnutí výklenku v zadní kuchyni... 4. Zazdění a zaomítnutí výklenku v pokoji v 1. patře... 5. Snesení cementové dlažby ze zdi v koupelně a omítnutí této zdi maltou cementovou... 6. odstranění starých kamen a) v pokoji v 1. patře do ulice kostelní b) tamtéž do uličky dvorní... 7. oprava podlahy v pokoji v 1. patře do uličky dvorní... 8. oprava podlahy v koupelně... 9. Odstranění pumpy v přízemí a s ní souvisejících prací... 10. Práce malířská a) Kuchyně v přízemí vymalovati... b) chodby v přízemí a schodiště do 1. patra vedoucí vymalovati... c) předstíh v 1. patře vymalovati... d) střední pokoj v 1. patře vymalovati... e) levý pokoj v 1. patře vymalovati... f) pravý pokoj v 1. patře opravit... g) pokoj do Kostelní ul. vymal.... h) pokoj do uličky dvorní vymal.... i) sál – stěny vybarviti a strop vyčistiti... k) chodba k záchodům, záchody a koupelna vymalovati... l) byt pro kaplana: 1 pokoj opravit, druhý vymalovati... 11. Oprava oken a dveří... 12. Natěr oken a jedné dveří... 13. Oprava okna ve střeše...“. Dodavatele uvádí vyúčtování prací z 22. června 1910, předložené kolínským starostou c. k. správě stavebního okresu v Poděbradech: „...1. Opravy zednické a tesařské a) provedené obcí kolínskou v režii... b) provedené zed. a tesař. mistrem p. Koudelkou... 2. Dodání prken pro podlahu v kuchyni dle účtu p. L. R. Buba... 3. Práce truhlářská dle účtu p. Fr. Novotného... 4. Práce zámečnická dle účtu p. Al. Růžka... 5. Práce natěračská dle účtu p. K. Caltý... 6. Práce malířská dle účtu p. A. Špicra... 7. Opravy vodovodu a klosetu a) obcí kolínskou provedené v režii... b) dodání klosetu „Thenese“ dle účtu p. Fr. Portele... 8. Práce klempířská dle účtu p. Mesányho...“. – Tamtéž.
92. Tamtéž.
93. Národní archiv Praha (dále jen NA), fond Památkový úřad Vídeň, karton 34, složka Kolín – děkanství, čj. 3353 z 2. července 1912.
94. MÚ Kolín, o. c. v pozn. 89.
95. Tamtéž.
96. Tätigkeitsbericht. Böhmen, Mittheilungen der k. k. Zentral-Kommission für Denkmalpflege. Dritte Folge XII/1, 1913, s. 12: „Der Landeskonservator stellt zum Restaurierungsprogramm folgende Anträge: Der Mörtelanwurf kann beseitigt werden, die Fugen des Mauerwerkes sind zu verkitten. Dabei sollen diejenigen Teile, die durch Ziegel ausgebessert wurden, nicht durch Steine ersetzt werden. Der Pfeiler an der Ecke der Kirchengasse ist zu erhalten, ebenso auch die alte Befestigungsmauer, die das Haus gegen die Straße abgrenzt. Das Dach ist mit Holzziegeln zu decken; die neuen Schornsteine sind in einfachen Formen zu halten. Gegen die Errichtung von Dachfenstern wird nichts eingewendet. Das Fenster in dem dunklen Gange kann dieselben Maße erhalten wie die übrigen Fenster. Die Flügel der Fassadenfenster können so verändert werden, daß sie sich nach innen zu öffnen lassen, doch haben die Fensterlaibungen unberührt zu bleiben.“
97. NA, fond Zemský památkový úřad Praha, kart. 10; MÚ Kolín, o. c. v pozn. 89.
98. Tamtéž.
99. Tamtéž.

The Archdeaconry of St Bartholomew's Church in Kolín

The seat of the Kolín Archdeaconry building at no. 25 is found at the core of the historical centre of Kolín, at the corner of Parlérova and Brandlova Streets, in the closest proximity to the main municipal church of St Bartholomew. Just like the church, the archdeaconry building is undoubtedly of medieval origin. Similar to the majority of the historical houses of the town of Kolín, only sporadic mentions have been published in professional literature. Only in 2015, a non-destructive historical building survey was carried out in connection with the scheduled additional extension and reconstruction of the building, and operative surveys were conducted during the reconstruction. Based on the findings of these surveys, the building development of the house could be outlined. Apparently, it evolved along with the construction of the local St Bartholomew's Church. The first construction stage of the archdeaconry dates from the second half of the 13th century. The constructions surviving in the northern part of the cellar come from the time of the construction of the town and church, founded by Ottokar II of Bohemia. House no. 27, which has au fond remained in its

Early Gothic form, provides an analogy. The archdeaconry in its present-day form was most likely built at the end of the 14th century in connection with the second stage of the church's construction. A number of details, such as bevelled semi-circular portals in cellars, the fragment of the rectangular window jamb, and a special-shaped brick jamb, sporadic in Kolín, have survived from the time. As in other Kolín houses founded in the Middle Ages, it was probably a three-piece house on a large plot with a central entranceway, residential section (living room), and storeroom sections on the side. Above the semi-sunken storeroom behind the hall section was a forward living room with a potential log cabin inside. In the following Late Gothic stage, the cellars under the residential section were completed. An underground storage tank has remained in these cellars in the rock. This layout was transformed into an elongated three-wing structure, most likely during the Baroque period, on the side of which a kitchen was built in the newly vaulted central section, and the entryway remained only on the northern side, outside the building. Most of the surviving handcrafted ele-

ments in the interior date from the period after the destructive fire in 1796. A new roof frame, ceilings, and floors were built after the fire. The staircase was built again as well. The dating of these structures is the result of the dendrochronological survey. As revealed in the 2015 reconstruction, the first-floor rooms were decorated with new late classicist ornamental paintings after the fire. The archdeaconry acquired its current form during the 1911–1914 renovation influenced by the puristic reconstruction of St Bartholomew's Church. The outside plastering was removed, and the joints of the stone façade were newly filled. In March 1945, a stray aerial bomb struck the western part of the building.

Fig. 1: Kolín, surroundings of St Bartholomew's Church with archdeaconry (no. 25), cut-out of the indication sketch from the stable cadastre of 1841 (National Archives in Prague).

Fig. 2: Kolín, archdeaconry (Brandlova Street no. 25), southeastern view, condition in 2018 (photo by R. Šulc).

Fig. 3: Kolín, the situation and comparison of the layouts of cellars at nos. 27 and 25 (archdeaconry) in Brandlova Street with the building development evaluation (drawing by L. Beránková, 2024; church ground plan materials provided by M. Patrný 2012, M. Patrný, J. Beránek, 2014).

Fig. 4: Kolín, archdeaconry (Brandlova Street no. 25), compound ground plan of the basement (dark grey) and the ground floor (light grey) (localisation 2015; drawing by L. Beránková, 2015, J. Pařízková Čevonová, 2024).

Fig. 5: Kolín, archdeaconry (Brandlova Street no. 25), space between today's cellar staircase and southern cellars, Gothic portal to the central cellar on the left, Gothic portal from the defunct staircase on the ground floor in the back, condition in 2016 (photo by Roman Šulc).

Fig. 6: Kolín, archdeaconry (Brandlova Street no. 25), secondarily walled-up Gothic portal on the northern side of the southern wall of the northern cellar (photo by J. Záhorka, 2004).

Fig. 7: Kolín, archdeaconry (Brandlova Street no. 25), Gothic portal from the defunct staircase from the ground floor (photo by J. Záhorka, 2015).

Fig. 8: Kolín, archdeaconry (Brandlova Street no. 25), vault in the southern part of the basement, northern view of the partition wall between the southern and central cellars with a Gothic portal (photo by J. Záhorka, 2015).

Fig. 9: Kolín, archdeaconry (Brandlova Street no. 25), Gothic portal from the staircase to the central cellar in the southern part of the basement (photo by Roman Šulc, 2008).

Fig. 10: Kolín, archdeaconry (Brandlova Street no. 25), secondarily walled-up semi-circular arcade in the back of the western wall of the entrance hall, view from the hall (photo by J. Záhorka, 2015).

Fig. 11: Kolín, archdeaconry (Brandlova Street no. 25), ground-floor plan with the building development evaluation (localisation 2015; drawing by L. Beránková, 2024).

Fig. 12: Kolín, archdeaconry (Brandlova Street no. 25), first-floor plan with the building development evaluation (localisation 2015; drawing by L. Beránková, 2024).

Fig. 13: Kolín, archdeaconry (Brandlova Street no. 25), secondarily walled-up Gothic portal on the eastern side of the western wall of the entrance hall (photo by J. Záhorka, 2015).

Fig. 14: Kolín, archdeaconry (Brandlova Street no. 25), secondarily walled-up Gothic portal on the eastern side of the western wall of the entrance hall, detail of interconnection with the surrounding masonry (photo by J. Záhorka, 2015).

Fig. 15: Kolín, archdeaconry (Brandlova Street no. 25), fragment of the right jamb post of the secondarily walled-up southern Gothic window on the ground floor by the southeastern corner with a lightweight brick arch (photo by Roman Šulc, 2008).

Fig. 16: Kolín, house no. 27 (Brandlova Street), southern window on the ground floor (photo by J. Záhorka, 2019).

Fig. 17: Kolín, house no. 27 (Brandlova Street), reconstruction of the southern Gothic window by the stonemasons Tasch and Hlavatý, condition in 1983 (photo by Arnošt Váňa, Archives of the Regional Museum in Kolín).

Fig. 18: Kolín, house no. 23 (Karlova Street), Gothic portal and Gothic windows on the eastern façade, condition in 1959 (photo by L. Kamaryt, Archives of the Regional Museum in Kolín).

Fig. 19: Kolín, archdeaconry (Brandlova Street no. 25), secondarily walled-up Gothic windows in the eastern wall of the room on the second floor of the northeastern wing, condition in 2016 (photo by Roman Šulc).

Fig. 20: Kolín, archdeaconry (Brandlova Street no. 25), western façade of the northeastern wing, on the ground floor with fragments of jamb posts of the secondarily walled-up Gothic window (photo by J. Záhorka, 2004).

Fig. 21: Kolín, archdeaconry (Brandlova Street no. 25), fragment of the left jamb post of the secondarily walled-up Gothic window in the western wall of the room on the ground floor of the northeastern wing (photo by J. Záhorka, 2014).

Fig. 22: Kolín, archdeaconry (Brandlova Street no. 25), (localisation and drawing by J. Záhorka, J. Pařízková Čevonová, 2015, 2024).

Fig. 23: Kolín, archdeaconry (Brandlova Street no. 25), western wall of the southern room of the western wing with the remains of an inserted barrel vault with sectors (photo by J. Záhorka, 2015).

Fig. 24: Kolín, archdeaconry (Brandlova Street no. 25), fragment of the Baroque jamb of a fire-stocking opening in the eastern wall of the entrance hall (photo by J. Záhorka, 2015).

Fig. 25: Kolín, archdeaconry (Brandlova Street no. 25), fragment of the High Baroque painting decoration in the window niche of the main staircase landing (photo by J. Záhorka, 2015).

Fig. 26: Kolín, archdeaconry (Brandlova Street no. 25), fragment of the classicist painting decoration in the window niche of the main hall on the first floor (photo by J. Záhorka, 2015).

Fig. 27: Kolín, archdeaconry (Brandlova Street no. 25), plan of the building repairs showing the courtyard gallery and the sectional view of the western wing, Antonín Degenhardt, 1837 (SOkA Kolín, AMK, document manipulation 1805–1849, sign. B XIV 6, fasc. 14/82–83).

Fig. 28: Kolín, archdeaconry (Brandlova Street no. 25), plan of the building repairs showing ground plans of cellars, northern part of the ground floor, sectional view of the new vault, and the view of eastern façade, Antonín Degenhardt, 1839 (SOkA Kolín, AMK, document manipulation 1805–1849, sign. B XIV 6, fasc. 14/101, Appendix A, ref. no. 1522/1839).

Fig. 29: Kolín, archdeaconry (Brandlova Street no. 25), plan of the repairs of the northern cellar showing a new vault, Antonín Degenhardt, 1839 (SOkA Kolín, AMK, document manipulation 1805–1849, sign. B XIV 6, fasc. 14/82–83, Appendix B, ref. no. 1522/1839).

Fig. 30: Kolín, archdeaconry (Brandlova Street no. 25), north-western view, condition after the aerial bomb strike in 1945 (reproduction from *Kolínečku, Kolíne. Město dobré obchodní a průmyslové tradice*, Kolín 1947, p. 17).

KOSTEL SV. BARTOLOMĚJE V BYLANECH, JEHO CHÓROVÁ VĚŽ A HŘBITOVNÍ AREÁL

Karel Kibic ml.
Vladimír Jakub Mrvík

Předkládaný text shrnuje nová zjištění z archivního průzkumu a průzkumu stavby samé. V jádru gotický kostel s pravoúhlým presbytářem, jaké se v regionu stavěly ve 2. polovině 13. století, byl přestavěn a rozšířen k západu v letech 1769–1771. V pozdně barokní podobě pak zůstal až na dílčí úpravy (sakristie a schodiště) zachován podnes. Zájem vyvolává především věž nad pravoúhlým chórem (presbytářem). Chórové věže jsou v Čechách výjimečné a jak prokázaly předchozí výzkumy, téměř vždy jsou v regionu vázané na činnost cisterciáckého kláštera v Sedlci u Kutné Hory. Bylany však do jeho sféry nespádají. Chórová věž v Bylanech není středověká, ale její zvonová stolice i stavební detaily dosvědčovaly, že její výstavba předcházela pozdní barokní přestavbě kostela. Stromy pro výrobu trámů zvonové stolice byly podle dendrochronologické analýzy skáceny na přelomu let 1558/1559. Z té doby tedy pochází celá nástavba věže nad presbytářem kostela. Věž byla přístupná přes podkroví lodi, její 1. patro pod zvonovou stolicí bylo zřejmě neosvětlené. V této úrovni, nad klenbou presbytáře, je zachované starší zdivo. Bylo omítané, v severovýchodním koutě mělo pod omítkou ještě hliněnou omazávku s příměsí slámy. To naznačuje, že nad presbytářem již před výstavbou dnešní věže býval prostor charakteru patra, který snad byl uvažován, mimo jiné, pro uskladnění zemědělských produktů. Tedy, že dochované věži předcházela věž starší. Archivní prameny z té doby ukazují značnou péči, kterou kostelu věnovala rodina zdejších dědičných rychtářů, od konce 16. století vladýků Trojanů z Bylan (a Rossfeldu), kteří sídlili na tvrzi ve dvoře pod kostelem. Roku 1630 jsou mezi výbavou kostela zmiňovány dva, resp. tři zvony. Asi z té doby může pocházet i jádro dnešní márnice u brány na severovýchodní straně hřbitova, na jejíž fasádě historická fotografie dokumentuje omítku s rytým a malovaným nárožním kvádrováním, rámcově datovatelnou do 16.–17. století.

Klíčová slova: středověké venkovské kostely – středověká venkovská sakrální architektura – památky Český Brod a okolí – chórové věže

St Bartholomew's Church in Bylany, with the Choir Tower and Cemetery

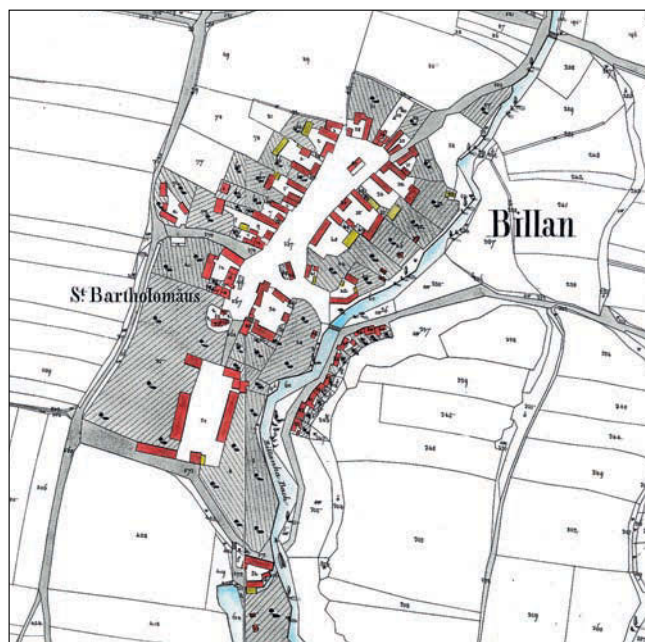
The article summarises new findings from the archival survey and research of St Bartholomew's Church and the cemetery that surrounds it. The originally Gothic church with a rectangular presbytery, the type that was being built in the region in the second half of the 13th century, was rebuilt and extended to the west during 1769–1771. Its Late Baroque form has remained except for partial modifications (the sacristy and staircase). The tower above the rectangular choir (presbytery) is of special interest. Choir towers are rare in Bohemia, and as substantiated by previous research, they are almost always linked to the activities of the Cistercian Monastery at Sedlec near Kutná Hora in the region.

Keywords: medieval provincial churches – medieval vernacular sacral architecture – monuments in Český Brod and its vicinity – choir towers

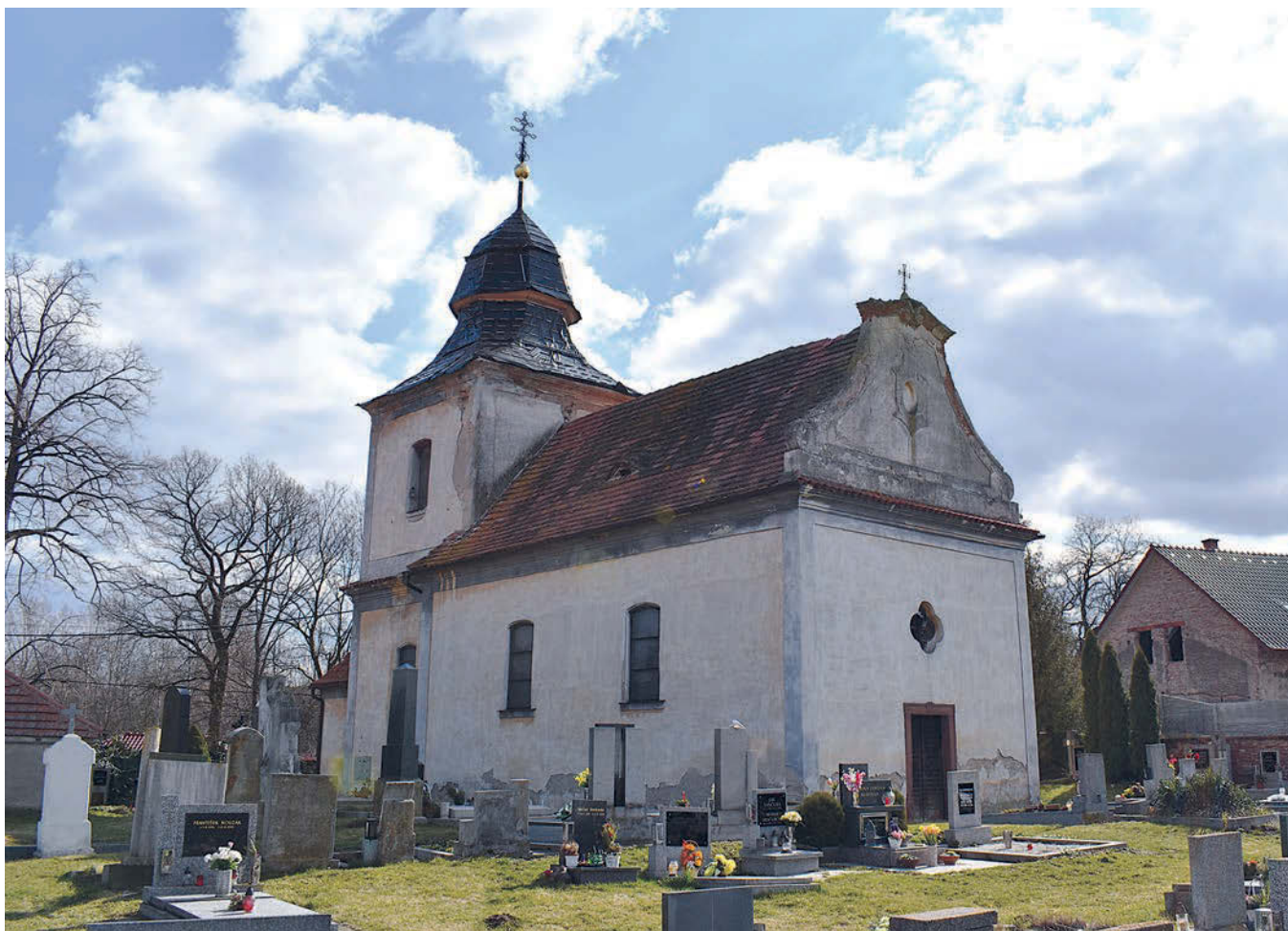
<https://doi.org/10.56112/psc.2024.1.02>

Kostel sv. Bartoloměje v Bylanech, situovaných 4 km východně od Českého Brodu, na první pohled neupoutá přílišnou pozornost. V soupise památek je označen jako pozdně barokní novostavba z roku 1769 a jeho popisu je věnováno jen pár řádek, z nichž část náleží popisu mobiliáře (nevyhnula se chybám).¹⁾ Také v Památkovém katalogu NPU se dočteme, že kostel je barokní novostavbou z roku 1770,²⁾ ač jednoduchý půdorys stavby s pravoúhlým presbytářem (chórem) vcelku bezpečně poukazuje na středověký, resp. raně gotický původ. Již to je důvod se kostelem podrobněji zabývat. Péčí Podlipanského muzea v Českém Brodě byla shromážděna řada historických fotografií, dokumentujících např. gotický portál na severní straně lodi odhalený při opravě fasád v 80. letech 20. století. V roce 2023 byla do sbírek Podlipanského muzea získána pozůstalost místního badatele a písmáka Vojtěcha Kopeckého (1904–1988). Mezi mnohými unikátními fotografiemi byla objevena i fotografie márnice během její opravy v roce 1967, odhalující ryté a malované nárožní kvádrování, odpovídající rámcově architektuře 17. století. To nás vede podívat se podrobněji i na tuto nenápadnou stavbu.

Pozornost určitě zaujme nepříliš obvyklé hmotové řešení kostela. Nad pravoúhlým presbytářem stojí rozložitá věž s barokní mansardovou bání. Tzv. chórové věže jsou v Čechách výjimečné. V odborné literatuře byla chórovým věžím, zejména

Obr. 1: Bylany (okres Kolín) na císařském otisku plánu stabilního katastru z roku 1841 (originál uložen v Ústředním archivu zeměměřictví a katastru ČÚZK Praha).

Obr. 2: Bylany, kostel sv. Bartoloměje, pohled od severozápadu (foto V. J. Mrvík, 2020).

středověkým, už věnována určitá pozornost a bylo prokázáno, že valná část souvisí s činností cisterciáckých klášterů jednak ve Waldsassen, jednak v Sedlci u Kutné Hory.³⁾ Chórové věže na panství sedleckých cisterciáků byly pak podrobněji zkoumány v rámci průzkumu středověké venkovské sakrální architektury na Kutnohorsku.⁴⁾ Věž kostela v Bylanech náleží k několika chórovým věžím mimo sféru zmíněných cisterciáckých panství. Při průzkumu chórových věží byla zaregistrována a označena jako barokní nástavba nad gotickým presbytářem.⁵⁾

Horní část věže zjevně není gotická, ale již na základě vizuálního průzkumu interiéru – pohledu na zdivo věže, její zvonořovou stolicí – bylo možné s velkou mírou jistoty tvrdit, že předcházela pozdně barokní přestavbě kostela kolem roku 1770. Mohlo se předpokládat, že je současná se zachovaným zvonekem (1673) nebo s ještě starším zvonekem, který zde býval (1651). Z toho důvodu byla zadána dendrochronologická analýza dřevěných konstrukcí objektu. Její výsledek překvapil a konstrukce věže posunul ještě hlouběji do historie (1558/1559d).⁶⁾

Kostel se hřbitovem v Bylanech je situován na nevýrazně vyvýšenině nad levým (západním) břehem potoka Bylanka. Jižně od kostela se nachází hospodářský dvůr středověkého původu s někdejší tvrzí, severně přibližně obdélná náves. Poměrně pravidelná náves uzavřená na jihu kostelem a dvorem svědčí o vrcholně středověkém vysazení. Hřbitov má nepravidelný půdorys, na východě je jeho obvod zhruba půlkruhový, na západě evidentně dodatečně rozšířený do přibližně pravoúhlého tvaru. Márnice s valbovou střechou stojí na severovýchodní straně hřbitova u vstupní brány.

Dosavadní poznatky o dějinách obce, historie kostela podle archivních pramenů

Pravěk osídlení obce již od mladší doby kamenné dokládají bohatá archeologická naleziště. Podle nálezů z let 1895–1897 byla nazvána do té doby neodlišená pravěká kultura ze starší doby železné jako kultura bylanská (7.–6. století př. Kr.). Bylo zde vykopáno více než padesát hrobů, a to žárových i kostrových. Znakem této kultury jsou bohaté nálezy v tzv. knížecích hrobech, které obsahují vozy nebo alespoň koňské postroje.⁷⁾

Ves se v písemných pramenech prvně uvádí roku 1295 („in provincia Curimensi villam dictam Bylany“) v listině, kterou král Václav II. potvrzuje dřívější donaci svého otce Přemysla Otakara II. († 1278) pražským biskupům, mj. i zmíněné vsi.⁸⁾ Název obce Bylany odvozuje svůj původ od označení místa, kde obecně rostlo velké množství rostlin – poloha obce na úrodné půdě nabídl totiž lidem pěstování „býlí“.⁹⁾

První zmínka o plebánii v Bylanech pochází z roku 1364, kdy celá ves patřila pražským arcibiskupům a spravoval ji arcibiskupský rychtář z tvrze v nedalekém arcibiskupově městě Český Brod.¹⁰⁾ Ves ležela přímo na důležité Trstenické stezce vedoucí z Prahy, resp. Norimberka přes Kolín dále na Moravu a do Uher.¹¹⁾ I to jistě ovlivňovalo starobylost a význam osídlení.

V předhusitském období byl kostel v Bylanech farní a náležel do kouřimského děkanátu. V letech 1367, 1384, 1385, 1405 platil papežský pololetní desátek 15 grošů, což u venkovských farností představovalo nižší průměr, roku 1399 roční desátek 30 grošů.¹²⁾ Z předhusitských farářů v Bylanech jich známe jménem pět: Florián (–1364); Jan, původně farář v Mokropsích

(–1373); Jan, původně kaplan na Pražském hradě (–1375); Petr, původně farář v Sánech (–1408). Posledním známým bylanským farářem byl do roku 1420 Mikuláš, který původně zastával funkci oltářníka u oltáře Panny Marie v Českém Brodě.¹³⁾

Celé arcibiskupské panství bylo za husitských válek sekularizováno. Roku 1436 císař Zikmund daroval Bylany Bedřichovi z Bítova, který je později postoupil Jeníkovi z Mečkova a jeho synu Vilémovi.¹⁴⁾ Od nich koupil ves roku 1454 Zdeněk Kostka z Postupic, který roku 1517 Bylany prodal Slavatům z Chlumu a Košumberka.¹⁵⁾ Tím byla obec připojena k černokosteleckému panství, kam administrativně náležela až do zrušení patrimoniální soustavy roku 1850.

Diviš Slavata z Chlumu se aktivně zúčastnil protihabsburského odboje v letech 1546–1547, za což mu černokostelecké panství bylo Ferdinandem I. zkonfiskováno. Protože však černokostelecké panství hospodářsky zaostávalo, již roku 1558 ho panovník odprodal Jaroslavovi I. Smiřickému ze Smiřic.¹⁶⁾

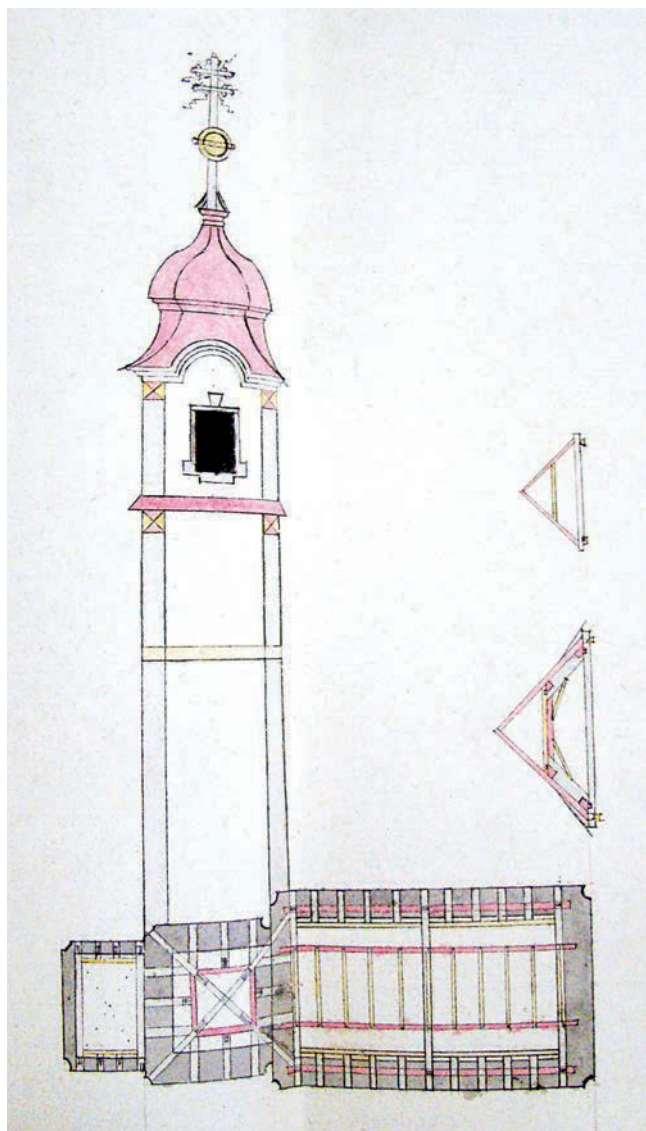
Výraznou lokální elitou byla v 16. století rodina bylanských dědičných rychtářů a později vladýků Trojanů, sídlících na zdejšímu statku a později i goticko-renesanční tvrzi v areálu dvora čp. 15, majícího kořeny už jako nápravnický statek pražských arcibiskupů ve 14. století.¹⁷⁾ Prvním jejich předkem zde byl bylanský rychtář Trojan, který je v Bylanech poprvé doložen v roce 1545,¹⁸⁾ a po něm jeho syn, bylanský rychtář Pavel Trojan.¹⁹⁾ Pavel tehdy vlastnil kromě tohoto dvora ve vsi 2¼ lánu

Obr. 3: Bylany, kostel sv. Bartoloměje, pohled od jihovýchodu. Stav po provedené opravě fasády, září 1987 (foto P. Vácha, fotoarchiv NPÚ ÚOP SČ v Praze).

Obr. 4: Bylany, kostel sv. Bartoloměje, gotický portál odkrytý na severní straně lodi při opravě roku 1982. Portál se nacházel pod východnějším oknem, viz vyznačení v půdorysu (obr. 7). Podle snímku měl patrně jednoduchou profilaci, snad jen s okosenou hranou (Podlipanské muzeum v Českém Brodě, podsběrka fotografií).

Obr. 5: Bylany, kostel sv. Bartoloměje na stavebním plánu z roku 1769. Na plánu zaujme převýšení věže, jde však spíš o ledabylost zákresu. Projmutá nároží neodpovídají reálnému stavu. Zaujme motiv malovaných psaníček v místě hlavic pilastrů (SOA Praha, o. c. v pozn. 50).

polí (cca 41,5 ha), 1 lán svobodný (cca 18,5 ha), krčmu, masné krámy a poustku.²⁰⁾ Postupně ovšem k tomuto ještě jeho rodina přikoupila i tři okolní mlýny,²¹⁾ olejnou a kolárnu, čímž v podstatě získala absolutní monopol na veškerou výrobní činnost a patrně i na úrokové podnikání ve vsi. Tři jeho synové vstoupili do panských služeb majitelů Bylan, Smiřických ze Smiřic, a syn Samuel Trojan (* ~1560 – † 1620) zastával dokonce v letech 1599–1620 funkci hejtmana celého černokosteleckého panství. Společně se svými čtyřmi bratry byl roku 1604 povýšen Rudolfem II. do šlechtického stavu s predikátem z Bylan a Rossfeldu.²²⁾ Jeho rodina sehrála v dějinách bylanského kostela významnou roli.

Samuel Trojan byl úspěšným hospodářem a své příjmy z vrchnostenské služby i zemědělského podnikání investoval do expanze nemovitého majetku v Bylanech i do osobní reprezentace a donátorské činnosti. On i jeho potomci velmi štědrě finančně podporovali místní kostel sv. Bartoloměje. Zato jim bylo umožněno pohřbívat své členy přímo uvnitř kostela. Za přibližně 150 let jejich působení bylo pod podlahou kostelní lodi pohřbeno více jak dvacet příslušníků této rodiny²³⁾ (tři z pěti

Obr. 6: Bylany, kostel sv. Bartoloměje na fotografii z doby před rokem 1904 (Podlipanské muzeum v Českém Brodě, Pozůstalost Vojtěch Kopecký).

náhrobních kamenů byly na konci 19. století vyjmuty z podlahy a přemístěny na jižní vnější stranu kostela).²⁴⁾ Asi nejvýrazněji podporovala kostel Samuelova vnučka Kateřina Zuzana Šofmanová z Ještětic (viz níže).

První konkrétní zprávy o podobě, mobiliáři a využití kostela sv. Bartoloměje máme až ze 17. století. Už v předbřlohorském období byl kostel filiálním k farnosti ve Lstiboři, nicméně farníci z Bylan neodváděli žádný obilní desátek.²⁵⁾ Během třicetileté války se v kostele zcela přestaly sloužit mše svaté (informace k roku 1630).²⁶⁾ K obnově kostela a jeho liturgického provozu znovu došlo až roku 1655, kdy na svátek sv. Řehoře Velikého (13. března) posvětil tehdejší světící pražský biskup Josef de Corti zdejší (jediný) oltář a vložil do něj ostatky sv. Maxima a sv. Kandidy;²⁷⁾ jedná se dokonce o jeho nejstarší doložený úkon v pražské arcidiecézi. Podle zprávy z roku 1669 spadaly lstibořský a bylanský kostel pod správu černokosteleckého děkana, který v Bylanech sloužil jednu až dvě mše ročně (poutní), za což dostával fixní odměnu po 1 zlatém 45 krejcarů.²⁸⁾ Teprve po přiřazení Bylan pod Vitice²⁹⁾ a Plaňany (1672, resp. 1676) se zde začaly znovu sloužit mše svaté čtyřikrát do roka.³⁰⁾ Kromě toho se zde každoročně odehrávaly pohřby a několik křtů.³¹⁾ Po obnovení farnosti ve Lstiboři (1752) nastaly vhodné podmínky pro větší frekvenci využití a mše se zde pak sloužily každý měsíc, od poloviny 19. století v závislosti na přítomnosti kaplana i každý týden a v 50. a 60. letech 20. století dokonce každodenně díky působení řádových sester Vincentek

ve zdejší Ústavu sociální péče. V letech 1994–2000 nebyl kostel liturgicky využíván vůbec, od roku 1994 je spravován duchovní správou v Českém Brodě a v posledních dvou desetiletích jsou zde mše slouženy jedenkrát měsíčně.

V raném novověku měl bylanský kostel nesmírně specifické právní postavení, kdy zdejší osadníci neplatili jinak běžné desátky knězi, spravujícímu Istibořské beneficium, ale měli právo si najímat kněze pro každou jednotlivou mši svatou, za což ve 2. polovině 17. století platili 1 kopu grošů míšeňských, resp. její ekvivalent 1 zlatý 10 krejcarů a 35 krejcarů na oběd.³²⁾ Tento jev sledujeme na černokosteleckém panství ještě např. u kostela v Kozojedech či Horních Krutech a nejsme příliš schopni objasnit jeho původ, který rozhodně pochází ještě z předbělohorského období a nějak souvisí s kostely, u kterých nebyl trvale přítomný kněz.

Podle Zlatého urbáře černokosteleckého panství z roku 1677 disponoval kostel malým zádušním majetkem, konkrétně to bylo 14 tzv. železných krav v Bylanech a v Chrástanech a málo částých 9 železných ovcí na bylanském statku Matěje Marka, ze kterých mělo záduší souhrnně roční příjem 5 kop 56 grošů míšeňských (tj. 7 zlatých 6 krejcarů). Kromě toho disponoval kostel několika poli, ze kterých byl příjem další 2 kopy 15 grošů a část obilí,³³⁾ čili disponoval relativně skromnými příjmy.

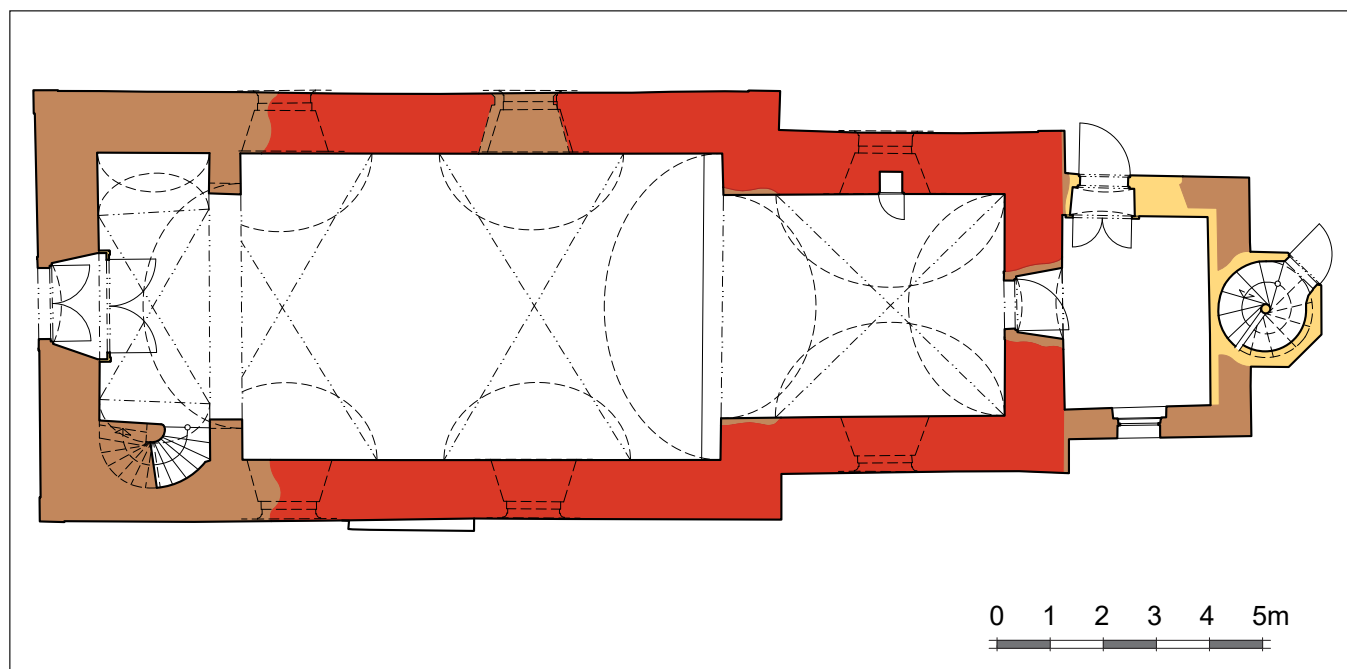
Zaměříme se nyní na vnitřní vybavení kostela podle dochovaných kostelních inventářů, tj. od 17. století. První inventář je už z roku 1630, tedy sice už z doby třicetileté války, ale ještě před tím, než obec vydrancovali Švédové (1639).³⁴⁾ Možná překvapivou informací je, že kostel měl už tehdy tři zvony (pravděpodobně v tom hrál roli mecenát rodu Trojanů z Bylan a Rossfeldu). Žádný z nich ovšem nepřežil dobu baroka. K sloužení mše svaté zde tehdy byly pouze 1 červený ornát (patrně související s poutní mší k mučedníku sv. Bartolomějovi), stola, pala, humerál a 2 cínové kalichy. O kostel podle písemnosti nepečoval žádný kněz, poněvadž zdejší obyvatelé měli ještě z předbělohorského období právo svobodného najímání kněze pro jednotlivou mši svatou. Zajímavé je, že podle vizitační zprávy z roku 1631 se měl v Bylanech o Vánocích předchozího

roku zdržovat nějaký protestantský predikant.³⁵⁾ Ve stejné době je také ve vsi doložen jediný katolík, který vykonal velikonoční zpověď, a to jistý Mikuláš Nádvořík.³⁶⁾

Z roku 1671 pochází velice cenná latinsky psaná zpráva tehdejšího děkana Alexandra Sperata o podobě bylanského kostela:³⁷⁾ děkan poznamenal, že kostel je na východ orientovaná stavba, což je pro křesťanské kostely přirozené. Samotná budova jednolodního kostela se skládala z lodi, presbytáře a věže nad pravouhlým presbytářem, ve které byly umístěny dva zvony.³⁸⁾ Střechu kostela i věže roku 1671 pokrývaly šindele. Podle vizitační zprávy byl kostel zanedbaný, a ač byly zdi původně jak z vnější strany, tak uvnitř nabíleny, roku 1671 byla omítka na mnohých místech opadaná, takže bylo možno vidět zdivo chrámu. Do kostela se vcházelo oproti dnešnímu stavu ze severu, kde byla zevnějšku ke kostelu přistavěná předsíňka z cihel.

Chrám sv. Bartoloměje měl v této době pouze pět oken (první okno na severní straně lodi směrem od presbytáře neexistovalo, stejně jako okno na kůru), což způsobovalo, že v zadní části bylo málo světla. Přesnou polohu oken ovšem vizitační zpráva z roku 1671 neuvádí.

Po vstupu do kostela by nás nemile překvapila jeho chudá výzdoba. Klenbu měl kostel pouze v presbytáři, nad lodí byl prkenný strop. Podlaha byla vydlážděná cihlami, na ní bylo osm lavic. Co se týče oltářů, nacházely se zde dva. Hlavní oltář byl umístěn v presbytáři, jeho ústřední malbou byl obraz dvou cherubínů, držících kalich, což byl výrazně (prakticky programově) utrakvistický motiv, v Čechách 16. století velmi rozšířený.³⁹⁾ Na vnitřních stranách křídel byla zobrazena Panna Marie a sv. Mikuláš, na vnějších stranách patron zdejšího kostela sv. Bartoloměj a sv. Martin. Vedle tohoto hlavního oltáře se v kostele nacházel ještě jeden postranní oltář s výjevem velké monstrance. Při kostele sv. Bartoloměje v té době působil i sbor, který sice neměl žádný majetek, dokonce ani zpěvník, nicméně doprovázel každou mši svatou zpěvem z kůru. Kůr, na který se vstupovalo zevnitř kostela, byl roku 1671 dřevěný a jeho nosné sloupy umně malované.

Obr. 7: Bylany, kostel sv. Bartoloměje, půdorys s vyznačením stavebních fází: červeně gotické zdivo, patrně před rokem 1300; světle hnědě pozdně barokní přestavba 1769–1771; světle žlutě úpravy 1904 (zaměření, kresba a časové rozlišení K. Kibic, 2024).

Obr. 8: Bylany, interiér kostela sv. Bartoloměje, stav září 1987 (foto P. Vácha, fotoarchiv NPÚ ÚOP SČ v Praze).

Dále děkan Sperat popisuje hřbitov přiléhající ke kostelu. Před vchodem do kostela stála kostnice (jistě totožná s pozdější márnicí), podle jeho svědectví značně zchátralá, s děravou střechou, která obsahovala mnoho lidských ostatků. Na hřbitově bylo vyčleněno zvláštní místo pro pohřbívání nepokřtěnců.⁴⁰⁾ Roku 1691 pod kostel spadalo 136 bylanských farníků včetně dětí,⁴¹⁾ což koreluje s udávanými 150 dušemi roku 1700.⁴²⁾

Jako velická dobroditelka zdejšího kostela je uváděna urozená paní Talackovna (dcera Samuela Trojana z Bylan a Rossfeldu, viz výše), z jejichž finančních darů byl kostel opravován. Díky dochovaným kostelním účtům⁴³⁾ víme, že roku 1671 zmíněná Alžběta Talacková z Bylan a Rossfeldu darovala stříbrný kalich a ornát se štolou, její dcera Kateřina Zuzana z Ještětic už tehdy darovala nové modré ubrusy na přikrytí oltářů, roku 1677 pak rytíř Jan Kryštof Šofman daroval nový krucifix a kvadrát a jeho manželka Kateřina Zuzana kožené antependium, roku 1687 pak ještě šest cínových svíců⁴⁴⁾ a roku 1688 brokátový bílý ornát s manipulem a tři stříbrné konvičky. Těsně před smrtí Kateřina Zuzana financovala zhotovení dvou postranních oltářů. Velmi významný byl ale její dar nového retáblu hlavního oltáře sv. Bartoloměje. Dnes se z něj zachoval „pouze“ tabernákl (uložen ve sbírkách Podlipanského muzea v Českém Brodě), který ovšem svědčí o tom, že to bylo velice kvalitní barokní umělecké dílo.⁴⁵⁾ Při zásadní přestavbě kostela byl tento oltář roku 1772 odstraněn a nahrazen novým, tabernákl se ovšem používal i nadále.

Kateřina Zuzana Šofmanová zemřela roku 1714. Ve své závěti darovala kostelu 1000 zlatých (!) a určila, aby z těchto peněz byla každý týden v úterý a v sobotu sloužena mše za spásu její duše a také za spásu duší všech jejích příbuzných pohřbených v tomto kostele, ročně tedy přes 100 zádušních mší! Nedlouho po její smrti (1739) koupila Trojanovský dvůr čp. 15 majitelka černokosteleckého panství, vévodkyně Marie Terezie Savojská (1694–1772) a připojila ho definitivně k tomuto dominiu.

Zásadní přestavbou prošel kostel v letech 1769–1770 nákladem zmíněné Marie Terezie Savojské, rozené princezny z Lich-

tenštejna.⁴⁶⁾ První kroky, vedoucí k této akci, se objevují v březnu 1766 v reskriptu vévodkyně Savojské hejtmanovi černokosteleckému panství. Dozvídáme se, že podle jejích představ měl být kostel jednak prodloužen, měla k němu být přistavěna sakristie, přičemž vévodkyně se nechvalně vyjádřila o zvonici nad presbytářem a měla v úmyslu nechat ji postavit zcela novou (zcela nově – „gantz neu“), snad samostatně mimo kostelní stavbu.⁴⁷⁾ Ještě téhož roku obdržela od kosteleckého hejtmana vyžádaný posudek stavebního stavu kostela, který ji dovedl k myšlence vzhledem ke špatnému stavu kostel celý zbořit a postavit od základu nový. Dokonce v tomto směru nechala vypracovat projekt, který byl ovšem vyčíslen na 1717 zlatých 21 krejcarů, což byla částka nad možnosti tohoto malého filiálního záduší.⁴⁸⁾ Proto nakonec došlo „jen“ k větší přestavbě.

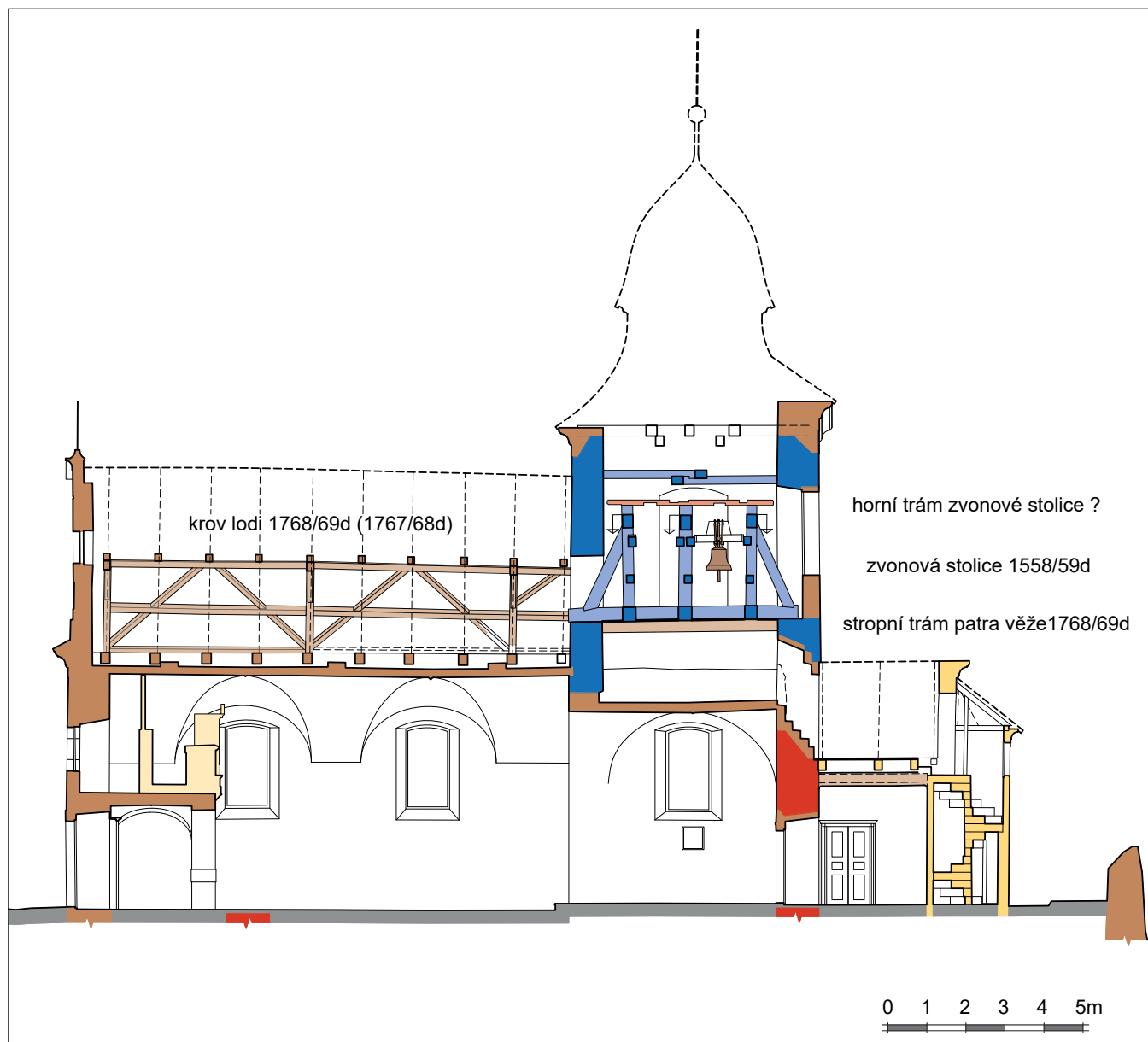
Oficiální žádost o přestavbu bylanského kostela i s příslušným projektem byla arcibiskupské konsistoři odeslána kouřimským vikářem 7. ledna 1769⁴⁹⁾ z důvodu jeho velmi špatného stavu („quia ruinam minatur“ – protože hrozí sesutím). V lednu 1770 vévodkyně Savojská svolila, aby se dřevo na opravu bylanského kostela bralo ze zádušního lesa kostela v Horních Kru-tech. Podle zprávy vikáře Skřivánka byl rozpočet na obnovu bylanského kostela stanoven na 700 zlatých, ovšem bylanské záduší disponovalo pouhými 89 (!) zlatými, a tak byl zbytek potřebné částky pokryt půjčkami od záduší jiných chrámů ze širšího okolí.⁵⁰⁾ V září 1770 je v kostelních účtech doložena platba nádeníkům za bourání starých zdí a kopání základů pro nové zdi. Do věže byl zavěšen nový zvon, který ulil pražský zvonař Jan Kristián Schuncke za 321 zlatých 36 krejcarů.⁵¹⁾

K tomu 19. září 1771 požádal vikář a kouřimský děkan Tomáš Skřivánek o svolení, aby směl použít rezervu 262 zlatých z kozojedského a vrbčanského záduší na pořízení hlavního oltáře a dalšího vnitřního zařízení kostela sv. Bartoloměje v Bylanech.⁵²⁾ Podle kostelních účtů maloval oltář roku 1772 jistý sázavský malíř, patrně Jan Stoklasa, který štafiroval i oltáře v nedalekém Štolmíři a varhany v Poříčanech.⁵³⁾

Nejednalo se ovšem tehdy o jedinou obnovu kostela na černokosteleckém panství, souběžně s bylanským kostelíkem se ještě od roku 1771 obnovoval filiální kostel v Kozojedech a opravovala se věž kostela v Aldašíně, jejíž zastřešení je prakticky shodné s tvarem střechy věže kostela v Bylanech; patrně byl tehdy použit identický návrh.

Projekt na přestavbu kostela sv. Bartoloměje vypracoval hlavní architekt středočeských lichtenštejnských panství Václav Antonín Budil,⁵⁴⁾ vlastní stavební úpravy už ovšem z důvodu jeho úmrtí 17. června 1770 řídil nový patrimoniální architekt a stavitel (a černokostelecký primas) Jan Václav Smutný (1720–1807). Při této přestavbě bylo v první fázi odstraněno prakticky veškeré původní vnitřní zařízení, byla proražena nová okna v lodi i v presbytáři, loď byla nově zaklenuta a byla přistavěna sakristie. Dále byl změněn tvar střechy a konečně kostel dostal i nové fasády žluté barvy. V průběhu stavby a obnažení zdiva se oproti původnímu projektu zjistil i špatný statický stav klenby v presbytáři, a tak si stavební mistr Jan Smutný prosadil dodatečné rozebrání staré klenby a vybudování „celé vnově do kříže sklenutí na celou cihlu“.⁵⁵⁾

Zajímavou zprávu o slavnostním vysvěcení nově přestavěného bylanského kostelíka zanechal ve svých pamětech známý písmák František Vavák (1741–1816) z Milčic na Poděbradsku, jehož bratr Jiří (1725–1781) byl rychtářem v sousední vsi Lstibor. Patrně se slavnosti sám zúčastnil a popisuje ji takto: „Tu neděli po sv. Václavu, a sice na den knížete rajskeho sv. Michala archanjela 29. září [1771], posvěcen jest nový kostel ve vsi Bylanech, pod jménem sv. Bartoloměje, skrze velebného v Kristu otce

Obr. 9: Bylany, kostel sv. Bartoloměje, podélný řez s vyznačením stavebních fází: červeně gotické zdivo, patrně před rokem 1300; hnědě pozdně barokní přestavba 1769–1771 (a též starší zvon z roku 1673); světle žlutě úpravy v závěru 19. století a 1904 (zaměření, kresba a časové rozlišení K. Kibic, 2024).

pana Tomáše Skřivánka, děkana kouřimského a král. výhradního kostela sv. apoštolů Petra a Pavla na Vyšehradě kanovníka a skrze díl kraje kouřimského arcibiskupského okresního vikáře. Při téměř posvěcení kázání držel pan děkan z města Brodu Českého, Josef Schreiber.⁵⁶⁾ Tato zpráva nám sekundárně určuje i „ante quem“ datum dokončení stavebních prací.

Při přestavbě kostela roku 1771 byla střecha nad kostelní lodí opatřena prejzovou krytinou. Nicméně už o generaci později, v roce 1800, byla krytina střechy výrazně opravována, resp. na některých místech pokryta novými prejzy („Dne 13. July zhlédnuta správa na reparaci dílo přikrývačské na chrámu Páně bilanským (sic), které se veskrz reparírovati a pačokovati musí“). Konkrétně se spotřebovalo 300 kusů prejzů. Navíc proběhla i generální oprava fasády („pačokování“) na jižní a severní straně, k čemuž se spotřebovalo 8 džberů pražského vápna a 8 fůr ostrého písku. Celkové náklady byly vcelku malé – jen 37 zlatých 48 krejcarů (kostelní záduší tehdy disponovalo částkou 251 zlatých).⁵⁷⁾

Podle inventáře kostela z roku 1839 bylo jeho vybavení velmi skrovné, odpovídající postavení filiálního kostela na malé vsi. Byl zde umístěn jednoduchý hlavní oltář s olejomalbou sv. Bartoloměje, 15 postarších lavic, dokonce jedna patronátní lavice s erbem knížat z Lichtenštejna, ve které jistě sedávala při mši rodina lichtenštejnského purkrabího, sídlícího v nedalekém hospodářském dvoře čp. 15. Na kůru ještě nebyly varhany, pouze přenosný pozitiv o čtyřech rejstřících.⁵⁸⁾ V dalších inventářích se ještě hovoří o poloze pěti šlechtických náhrobních kamenů, které byly umístěny v podlaze v řadě za sebou ve středu lodi mezi lavicemi od mřížky presbytáře k hlavnímu vstupu.⁵⁹⁾ Pro bylanský kostel byla podstatná stálá přítomnost zmíněného lichtenštejnského úředníka (purkrabího), který z Bylan od poloviny 18. století spravoval hospodářské podniky v celé severozápadní třetině rozlehlého černokosteleckého panství. Tito úředníci drobnými finančními částkami nebo občasnými hmotnými dary přispívali bylanskému záduší.⁶⁰⁾ Pokud purkrabí nebo jeho rodinný příslušník zemřel v Bylanech, byl pohřben na čestném

Obr. 10: Bylany, kostel sv. Bartoloměje, zvon z roku 1673 a zvonová stolice datovaná 1558/1559d (foto K. Kibic, 2022).

místě místního hřbitova, v severovýchodním rohu u sakristie vyhrazeném pro zdejší úřednickou honoraci.⁶¹⁾

O změnách v kostelním mobiliáři jsme dobře informováni až od poloviny 19. století, kdy lstibořští faráři začali tyto záležitosti podrobně zaznamenávat do kroniky farnosti.⁶²⁾ Roku 1879 prošel interiér kostela výraznými obměnami, neboť na hlavní oltář byl pořízen nový obraz sv. Bartoloměje od malíře Adolfa Liebschera (namaloval také hlavní oltářní obrazy v sousedních chrámech ve Lstiboři, Viticích a Skramníkách) a na kůru byly postaveny varhany o pěti rejstřících od firmy Schiffner z Prahy – obojí se v kostele nachází dodnes. Podle inventáře z roku 1881 byly v průběhu 19. století do kostela doplněny i velké obrazy sv. Karla Boromejského a sv. Jana Nepomuckého a malé obrazy sv. Václava a sv. Kateřiny (jejich další osud je neznámý, odstraněny byly nejspíše na začátku 20. století). Ke kostelu tehdy náleželo jedenáct různých pozemků v Bylanech o celkové výměře 10 jiter 481 sáhů čtverečních (tj. asi 6 ha).⁶³⁾

Zásadní změny v úpravě exteriéru i interiéru kostela proběhly na přelomu 19. a 20. století. Nejprve zde byla roku 1890 položena nová kamenná dlažba, která překryla i výše zmíněné šlechtické náhrobky. Tehdy byla vyměněna střešní krytina nad lodí, kde prejzy z let 1771 a 1800 nahradily dnešní pálené tašky bobrovky. V ploše střechy byly zřízeny dva nové vikýře ve tvaru volských ok. Při obnově střechy se asi šetřilo, takže už roku 1904 musela být krytina přeložena a během 20. století až dodnes je střecha nad lodí značně náchylná k defektům. Zatímco ve své barokní podobě byl kostel pokryt prejzovou krytinou kompletně, po roce 1890 zůstaly prejzy jen na věži.

Roku 1899 koupil od knížete Jana II. z Lichtenštejna původní Trojanovský dvůr za značnou částku 127.000 zlatých jeho dosa-

vadní správce Antonín Formánek. Antonín Formánek byl velmi štědrý mecenáš, mj. velký příznivce Muzejního spolku česko-brodského okresu (založen 1896). V Bylanech jako by navázal na mecenášskou tradici svých šlechtických předchůdců z doby renesance a baroka – nejprve do kostela pořídil zvon Umíráček, dále roku 1904 daroval kostelu nový oltářní retábl od bratří Bušků ze Sychrova⁶⁴⁾ a konečně roku 1906 s manželkou Marií darovali dvě malovaná okna s výjevy Nejsvětějšího srdce Páně a Nejsvětějšího srdce Panny Marie od J. Kryšpína. V této době byl také se svolením konzistoře redukován počet zádušních mší za Kateřinu Zuzanu Šofmanovou z Ještětic a její rodinu na čtvrtinu.⁶⁵⁾

Roku 1904 proběhly výrazné úpravy i v ostatních částech stavby. Kostel sv. Bartoloměje dostal tehdy nové fasády odlišné barevnosti oproti dnešnímu stavu (jednalo se o kombinaci světlé žlutých ploch a sytějších až okrových lisén, šambrán a dalších členících prvků). Kromě toho byla pozměněna dispozice sakristie, neboť dosud vnitřní schodiště na zvonici bylo přeneseno do nového přístavku vně objektu v ose kostela, malý zvon Umíráček, doposud umístěný na trámu v okně patra věže s provazem volně spuštěným po vnější fasádě na hřbitov, byl umístěn (z hlediska obslužnosti nepříliš vhodně) na vnější východní stěnu věžového patra. Byla také položena (dnešní) podlaha na kůru a instalovány nové vstupní dveře. Celá tato obnova byla završena následujícího roku „znovuzřízení“ kazatelny (tj. pravděpodobně pořízení nové) a zádveří hlavního vstupu a sakristie.⁶⁶⁾ V této podobě zůstává kostel bez výrazných změn dodnes.⁶⁷⁾

Ve 20. století se svou činností výrazně do dějin kostela (a nejen jeho) zapsaly řádové sestry Dcery křesťanské lásky sv. Vincence z Pauly („Vincenty“), které v Bylanech od 50. let

Obr. 11: Bylany, kostel sv. Bartoloměje, podkroví nad lodí, pohled k západnímu štítu (foto K. Kibic, 2022).

pečovaly o mentálně i tělesně postižené děti v nově zřízeném Ústavu sociální péče a z kostela sv. Bartoloměje učinily své duchovní centrum. Řádové sestry dosáhly nejen opravy omítek (1957, 1982) a střešní krytiny nad lodí (1956, 1962, 1983), ale ze svých skromných prostředků i generální opravy krovu střechy věže a položení nové prejzové krytiny (1956), dále elektrifikace kostela (1967) a elektrifikace pohonu varhan (1969), do interiéru pořídily nové lavice (1981) a roku 1982 dokonce zařídily vytápění kostela akumulacími kamny (!). Nechaly také opravit varhany a po 2. vatikánském koncilu zhotovit nový obětní stůl (versus populum) a ambon – celému obnovenému liturgickému prostoru pak osobně 2. února 1970 požehnal biskup František Tomášek.⁶⁸⁾

Zmíněnou stavební akci řeholních sester byla roku 1956 (a znovu 1983) kompletní obnova fasád, která i vzhledem ke ztíženým podmínkám za socialistického režimu probíhala s využitím místních zednických mistrů, kteří při obnově odstranili veškeré šambrány a změnili barevnost fasád, resp. říms a lizénových rámců. Tyto zásahy by měly být v budoucnu bezpochyby rehabilitovány. Starší vzhled máme pro případnou budoucí rekonstrukci dokumentován na historických fotografiích.⁶⁹⁾ Po sejmutí omítek byl na severní straně kostela objeven původní gotický vstupní portál.

K postupné obnově objektu kostela sv. Bartoloměje dochází velmi pozvolna v posledních letech. Nejprve byl v letech 2019–2020 odstraněn původní krov nad věží a z důvodu vysoké míry degradace dřeva nahrazen novým. V roce 2023 následovala 1. etapa celkové obnovy krovu a krytiny nad lodí, konkrétně v její východní polovině. Výrazným technickým problémem zůstává vysoká vlhkost zdiva, především na jižní straně.

Popis kostela

Kostel sv. Bartoloměje je k východu orientovaná stavba situovaná na mírném návrší uprostřed hřbitova. Na obdélnou loď o vnějším rozměru 14 × 8,1 m navazuje pravoúhlý presbytář v délce ca 5,5 m, odsazený o 73, resp. 87 cm (jižní strana). Nad presbytářem stojí „chórová věž“ s barokní dvoudílnou bání, jejíž zdivo mírně přesahuje hřeben sedlové střechy lodi. K východu se k presbytáři přimyká nižší sakristie, opět užší oproti presbytáři, dlouhá necelých 3,5 m a ukončená schodišťovým přístavkem o půdorysu pěti boků osmiúhelníku. V podélných stranách lodi jsou vždy dvě okna, u presbytáře vždy jedno okno s půdorysně dvoudílnou špaletou a segmentovými záklenky, tři podobná okna otvírají po třech stranách zvonové patro věže. V ose západního průčelí lodi je pravoúhlý vstup s jednoduchým barokním portálem a nad ním okno ve tvaru čtyřlístu osvětlující kruchtu.⁷⁰⁾ Západní fasádu ukončuje barokní štít se zjednodušeným plastickým členěním a zazděným oválným okénkem, orientovaným na výšku. Druhý vstup, opět s kamenným ostěním, je na severní straně sakristie. Sakristie, spojená otvorem s barokním portálkem také s presbytářem, je od jihu osvětlená obdélným oknem. Polygonální schodišťová vížka je přístupná dveřmi v trámové zárubni na severovýchodní straně.

Zdivo původní lodi a presbytáře kostela je široké 1,15 m, shodnou šířku má i západní zeď, o níž předpokládáme, že náleží baroknímu rozšíření, naopak o 10 cm slabší je podle zaměření jižní zeď presbytáře. Šířku mohou ovlivňovat dodatečné plenty, částečně vyrovnávající výklon zdiva od svislice – zesílení je patrné u východní zdi na jihovýchodním nároží presbytáře. Délka a šířka interiéru lodi je 11,75 × 5,75 m, presbytáře 5,3 × 4,2 m. Pokud si představíme, že gotický vítězný

oblouk byl vyříznut z šířky východní zdi lodi, pak by původní presbytář byl zhruba čtvercový. V ose pod oknem na severní straně presbytáře se nachází pravoúhlá nika s deštěnými boky a dřevěnými uzamykatelnými dvířky, sloužící dnes k uchovávání liturgických textilií. Současná podoba dvířek je až z doby po 2. světové válce, rovněž vnitřní výdřeva se jeví novodobá. Předpokládáme však, že nika má gotický původ, neboť polohou odpovídá středověkému sanktuáři a minimálně od barokní doby pro hloubení niky ve zdivu presbytáře nebyl žádný důvod.⁷¹⁾ Interiér lodi a presbytáře je sklenut barokní křížovou klenbou, resp. valenou klenbou se styčnými trojúhelníky výsečmi nad okny. Vítězný oblouk není vyjádřen. Západní část lodi zabírá podklenutá varhanní kruchta, přístupná schodištěm na jihozápadní straně. Podkruchtí je klenuté užším křížovým polem za vstupem a do lodi otevřeně lehce stlačeným půlkruhovým pasem; křížové pole doplňují po stranách úseky příčné valené klenby. Špaletu vstupu uzavírá zádveří s dvoukřídlými dveřmi doplněné na počátku 20. století. Schodiště na kruchtě má půlkruhový půdorys zabíhající do síly zdiva, na protější straně se stupně opírají do slabší schodišťové zdi vymezující jihozápadní kout podkruchtí. Oválný bok schodiště je v úrovni kruchtě ukončen klenbou, ale kupodivu znovu pokračuje v podkroví. Tam na něm však nejsou patrné zbytky omítky, takže takřka s jistotou šlo jen o stavební přípravu a schodiště do krovu v těchto místech nikdy nebylo realizováno.

Plochostropá sakristie je přistavěna k ose presbytáře. Jedná se o nevelký prostor délky a šířky 2,75 × 3,6 m propojený s presbytářem, s venkovním vstupem na severní straně poblíž východní zdi presbytáře. K vnitřní špaletě venkovního vstupu je připojena dřevěná předstěna s druhými dveřmi, podobající se zádveří hlavního vstupu. Okno na jižní straně prostoru je z pohledu zevnitř v ose stěny. Dodatečně bylo do otvoru vloženo druhé venkovní okno, jehož rámy jsou ze železných pro-

filů. Na východní straně sakristie přiléhá polygonální přístavek s točitým schodištěm, které využívá hloubku její východní zdi, jež je oproti jižní zdi o něco širší (75 cm). Fotografie z doby před přestavbou roku 1904 zachycuje poněkud jinou situaci. Schodišťový přístavek chybí a zhruba uprostřed severní stěny je půlkruhový záklenek vstupního otvoru (nebylo-li to okno). Sakristie je značena již na stavebním plánu z roku 1769 a její barokní stáří potvrzuje i kamenný portálek dveří z presbytáře, skrytý za hlavním oltářem, ale roku 1904 zde došlo k větším úpravám zahrnujícím i částečné přezdění a posun venkovního vstupu. Portálek z červeného pískovce má ozub jak na vnitřní straně, tak na straně vnější, kde jsou vsazeny dnešní dveře. Jistě současně byla instalovaná vnitřní předstěna, jejíž dveře se (oproti hlavnímu vstupu) otvírají ven. Aby měly dost místa, byla zřejmě severní zeď zesílena přízdívkou. Východní zeď byla snad také zesílená, pokud nebyla komplet přezděná. Tím se vysvětluje jejich větší šířka oproti jižní zdi, která patrně zůstala původní. Posunutí vstupu k severovýchodnímu koutu sakristie bylo jistě motivováno snahou o lepší využitelnost interiéru.

Točité schodiště po východní straně sakristie zpřístupňuje – přes podkroví sakristie – věž a podkroví lodi. Štítová stěna sakristie je silná necelých 40 cm a do schodiště se otvírá hrotitým obloukem. Krov sakristie byl roku 1904 sestaven z nových a druhotně použitých trámů. Rozdílné šířce severní a jižní zdi sakristie odpovídají různé šířky půdní nadezdívky. Podkrovím sakristie projdeme k dalšímu schodišti v průchodu do patra věže, jež prudce stoupá přes její východní zeď. Průchod má nečleněné boky a je bez dveří i vymezeného ostění, jeho záklenek dvakrát odskakuje. Stěna věže, někdejší fasáda má hlazenou omítku s bělavým nátěrem.

Patro věže je neosvětlený prostor o půdorysném rozměru 4,35 × 4,55 m a výšce asi 2,1 m pod prkenný záklop stropu, nesený čtyřmi trámy ve východo-západním směru. Tyto trámy

Obr. 12: Bylany, kostel sv. Bartoloměje, krovová konstrukce nad lodí, stav před opravou, únor 2022, pohled k východu (foto K. Kibic).

jsou součástí základového roštu zvonové stolice, předpokládalo by se tedy, že jsou s ní současné. Třetí trám od severu byl však překvapivě datován do let 1768/1769, tedy náleží k pozdně barokní přestavbě. Také severní trám se zdá být druhotně vyměněn. Zastropení se tedy měnilo, jak také svědčí ozub ve zdivu za severním trámem a zazděná kapsa po příčném trámu na straně jižní, možná byla snaha pronesený základový rošt lépe podepřít. Spodní části zdiva v patře věže jsou mírně vpadlé a vyznačují se odlišným provedením. Obsahují zbytky omítek a představují důležitou výpověď o etapách výstavby věže; v dalším textu ještě budou podrobněji sledovány. Na západní straně je patrný cihelný roznášecí pas nad současným vítězným obloukem.

Dřevěným schodištěm se schodnicemi vetknutými mezi stropní trámy na jižní straně se dostaneme do zvonového patra věže. Zdivo se v úrovni stropních trámů neztenčuje. Zvonové patro má až po (nový) základový rošt krovu věže výšku ca 4,7 m; po třech stranách je otevřeno okny s okenicemi, na čtvrté západní straně je o něco níže vstup do podkroví lodi. Průchod široký ca 90 cm, opět rovně vyříznutý ve zdivu, bez dveří a bez dveřního ostění, má segmentový záklenek, lehce stoupající dovnitř věže. Ústí do podkroví lodi v úrovni asi 80 cm nad vaznými trámy. Šířka zdiva v místě průchodu je pouze 84 cm, západní zeď je tedy užší než ostatní stěny věže (ca 105 cm). Patrně reaguje na zeslabení zdiva vítězným obloukem, ne však na šířku gotického vítězného oblouku, o němž se domýšlíme, že byl rovně vyříznut z masy východní zdi lodi, stejně široké jako ostatní zdi gotického kostela. Pod hrubými nenatíranými omítkami zvonového patra prosvítá kamenné zdivo věže a až po korunu se jeví jednotné. Tři okna zvonového patra mají dvoudílná ostění se segmentovými, patrně cihelnými záklenky, vnitřní špalety mají obvyklé dovnitř se rozšiřující boky a jdou až k podlaze zvonového patra, kde do nich pronikají vazby zvo-

nové stolice. Vzhledem k naznačené dataci věže lze poukázat na skutečnost, že okna nemají „renesanční“ charakter. Pokud ale v mladší době doznala změny, pak jen v rovině vnějších ostění.

Dubová zvonová stolice, jejíž patní trám a sloupek byly datovány k letům 1558/1559, má tři vazby v severojižním směru, spojené kolmým prahovým trámem a břevnem ve vrcholu. Zaujímou masivní profily vazeb, u tří stojek od západu 29/27 cm, 33/29 cm, 27/30 cm, podobný je profil vzpěr. Vazby jsou vzepřené z každé strany jednou vzpěrou a stažené dvěma břevny, z nichž horní jsou určená pro závěsy zvonů. Krajní sloupky jsou vzepřené také v kolmém směru. Rozestupy vazeb zvonové stolice se neshodují, východní pole, kde je zavěšen současný zvon s nápisem a letopočtem 1673, je širší. Prahové trámy a vzpěry v příčném i podélném směru pronikají do špalet otvorů, konce západní a východní vazby jsou vsazené do zdiva, kde jsou pro ně vysekané o něco větší kapsy. Mají šikmý horní bok, na němž však nejsou omítkové otisky dřeva, a tak nelze s jednoznačností tvrdit, že zvonová stolice byla do své současné polohy zasunutá dodatečně. Horní břevno nesené stojkami charakterizuje několik pravouhlých zářezů na spodní i horní straně, které ke stávající stolici nemají žádný vztah. Na místo bylo evidentně osazeno druhotně a je otázka, odkud pochází. Jinak je ale zvonová stolice dobře zachovaná. Pouze závěs zvonu ve východním poli s letopočtem 1965 byl vyměněn, ovšem staré kování bylo znovu použito.

Hambalkový krov lodi, jehož jedlové dřevo bylo podle dendrochronologické analýzy káceno v letech 1768/1769, resp. 1767/1768, podpírá ležatá stolice pozdně barokního typu s pětibokou patní a středovou vaznicí. Sestává ze tří plných vazeb, mezi nimiž jsou vždy tři vazby prázdné (jalové), na východě, u zdiva věže je ještě jedna prázdná vazba navíc, celkem tedy má 10 vazeb. Osová vzdálenost vazeb je zhruba 1,3 m. Boky

Obr. 13: Bylany, kostel sv. Bartoloměje, pohled na zdivo věže z podkroví lodi (foto K. Kibic, 2024).

Obr. 14: Bylany, kostel sv. Bartoloměje, fotogrammetrie západní (a) a severní (b) stěny patra věže (zpracováno v programu Agisoft Metashape, K. Kibic, 2024).

Obr. 15: Bylany, kostel sv. Bartoloměje, fotogrammetrie východní (a) a jižní (b) stěny patra věže (zpracováno v programu Agisoft Metashape, K. Kibic, 2024).

ležaté stolice jsou zavětřovány formou vzpěr plátovaných přes střední rozpěru, konzolovitě přečnívající konce střední vaznice pod nejvýchodnějším hambalkem u věže vynášejí pásy. Provedení plných vazeb (rozpěry, pásy) se nevymyká dobovým zvyklostem. Na jižním pásku střední vazby je letopočet 1556, svědčící o opravě toho roku. Západní štít je omítaný, ale prosvítá zdivo z lomového kamene. V ose štítu, v jeho horní části je patrný zadní bok zazděného oválného okénka. Ve spodní úrovni vlevo od svislé osy je zřetelný zazdžený vstup se segmentovým záklenkem. Protože by ale byl v rozporu s architekturou barokního štítu, soudíme, že šlo jen o otvor stavební. V patě zazdívký otvoru, vlevo od jeho osy, je kapsa profilu ca 25/25 cm. Druhá taková při severním okraji štítu je vedena šikmo, diagonálně vůči nároží. Tyto kapsy patrně souvisely s barokním stavebním lešením. V jihozápadním koutě je zdivo obloukově vyduť, jde o pokračování zadního boku schodiště, jak již bylo zmíněno. Vazné trámy jsou zazdženy do koruny obvodových zdí tak, že jejich horní plochy s korunou lícují; skryté ve zdivu jsou pozednice. V odstupu pod korunou zdiva je stavba v podélném a příčném směru svázána železnými táhly – střední příčné táhlo prostupuje pod klenbou do interiéru lodi.

Zdivo věže viditelné z podkroví je z lomového kamene, příměs cihel je minimální, prakticky se omezuje na záklenek vstupu a několik kusů v jeho bocích a prahu. Mezery mezi většími kusy kamene jsou důkladně vyšibrovány. Obě viditelná nároží věže jsou armována tesanými pískovcovými kvádry výšky ca 25 cm a délky až 60 cm. To je pozoruhodný detail naznačující větší stáří věže. Připomene armované rozhraní zdiva na západním boku bylanské tvrže.

Zdivo věže z lomového kamene je dobře patrné také uvnitř jejího 1. patra. Po třech stranách je zřetelná horizontální linie asi 80 cm nad vrcholem (rubu) cihelné klenby, na západní straně je posunutá o něco níže, do úrovně vrcholu cihelného roznašecího záklenku, který běží nad vítězným obloukem. Zdivo na straně severní, východní a jižní pod touto linií nápadně ustupuje dovnitř, zejména v koutech. Tyto koutové úseky se jsou zdženy odlišným způsobem, z větších kamenů, s omezeným šibrováním; lze soudit, že jsou starší, gotické. Uprostřed jsou přerušeny zdívkou, jehož skladba se blíží zdivu ve vyšších partiích. Soudíme, že zde vnímáme tři stavební etapy, z nichž nejmladší, již patří střední úseky zdí a celá spodní část západní stěny, souvisí až s odbouráním gotické klenby a vsazením nové klenby pozdně barokní. Instruktivní je zejména situace v severovýchodním koutě prostoru – líc gotického zdiva je zde v hloubce ca 20 cm, uprostřed východní strany je však přerušeno vstupem do věže z podkroví sakristie, jehož boky jsou předsazené a zejména levý bok je pečlivě slícován se zdivem věže výše. To částečně vysvětluje větší šířku východní zdi věže. Vyzdívká na bocích vstupu se natolik podobá zdivu věže výše, že se vnučuje otázka, zda dodatečná – pozdně barokní – není jen horní část otvoru, ten však z logiky věci mohl vzniknout až s přístavbou sakristie. O dodatečnosti otvoru vůči výstavbě věže svědčí jeho uskakující záklenek i strmost, nepohodlnost schodiště. Patro věže s vysokou pravděpodobností původně žádný venkovní vstup nemělo.

Z gotické klenby se dochovaly zbytky náběhů, resp. jejich odlámané ruby, které se projevují jako hrbole v koutech – v koutě jihovýchodním jej zakrývá cihelná dlažba nástupu na schodiště. Gotické zdivo se nad náběhem klenby zužuje asi o 10 cm. Na tomto ústupku byly na severní a jižní straně položeny trámy subtilního profilu (o straně 13–15 cm), po nichž zbyly otisky. Po délce byly jemně zapuštěny do zdiva, zhlaví byla zahloblena do zdí jen nepatrně. Dochované stopy nedo-

volují úvahu o jejich účelu. Minimální zavázání do zdiva ukazuje, že nešlo o prvky určené ke ztužení konstrukce. Zároveň – pokud předpokládáme, že gotická klenba sahala výše – se zdá, že musely procházet výběhem klenby.

Staré úseky zdiva jsou plošně překryty lžící strženou maltou okrové barvy, oproti zdivu výše, na němž je patrná jen bělavá malta rozetřená ze spár. Omítka začíná v odstupu nad klenbou, snad na úrovni jejího někdejšího zásypu. Velmi důležitý detail byl zachycen v severovýchodním koutě. Pod okrovou omítkou jsou zbytky starší omítky hliněné s příměsí slámy. Je viditelná jak na severní stěně (tam ve větším rozsahu), tak na stěně východní. V ostatních koutech zachycena nebyla. Vysvětlit ji lze buď tím, že úpravu prováděli venkovští stavitelé, pro něž bylo vápno drahé, a kteří byli zvyklí na stavby typu sýpek, nebo tím, že patru věže, případně dané jeho části, přímo byla přisouzena taková funkce. Ač – podle zaměření – gotické zdivo patra věže sahá jen zhruba do výše zdiva lodi, zdá se pravděpodobné, že prostor nad presbytářem historicky musel být vyšší a mít charakter patra, protože pokud by v úrovni popsaného rozhraní už začínal krov, nebyl by důvod plochy omítat, navíc dvakrát po sobě. Tedy že současné věži, jejíž konstrukce byly datovány do poloviny 16. století (1558/1559d), předcházela věž starší, možná současná s gotickou výstavbou kostela. Na druhou stranu mohla být převážně dřevěná.

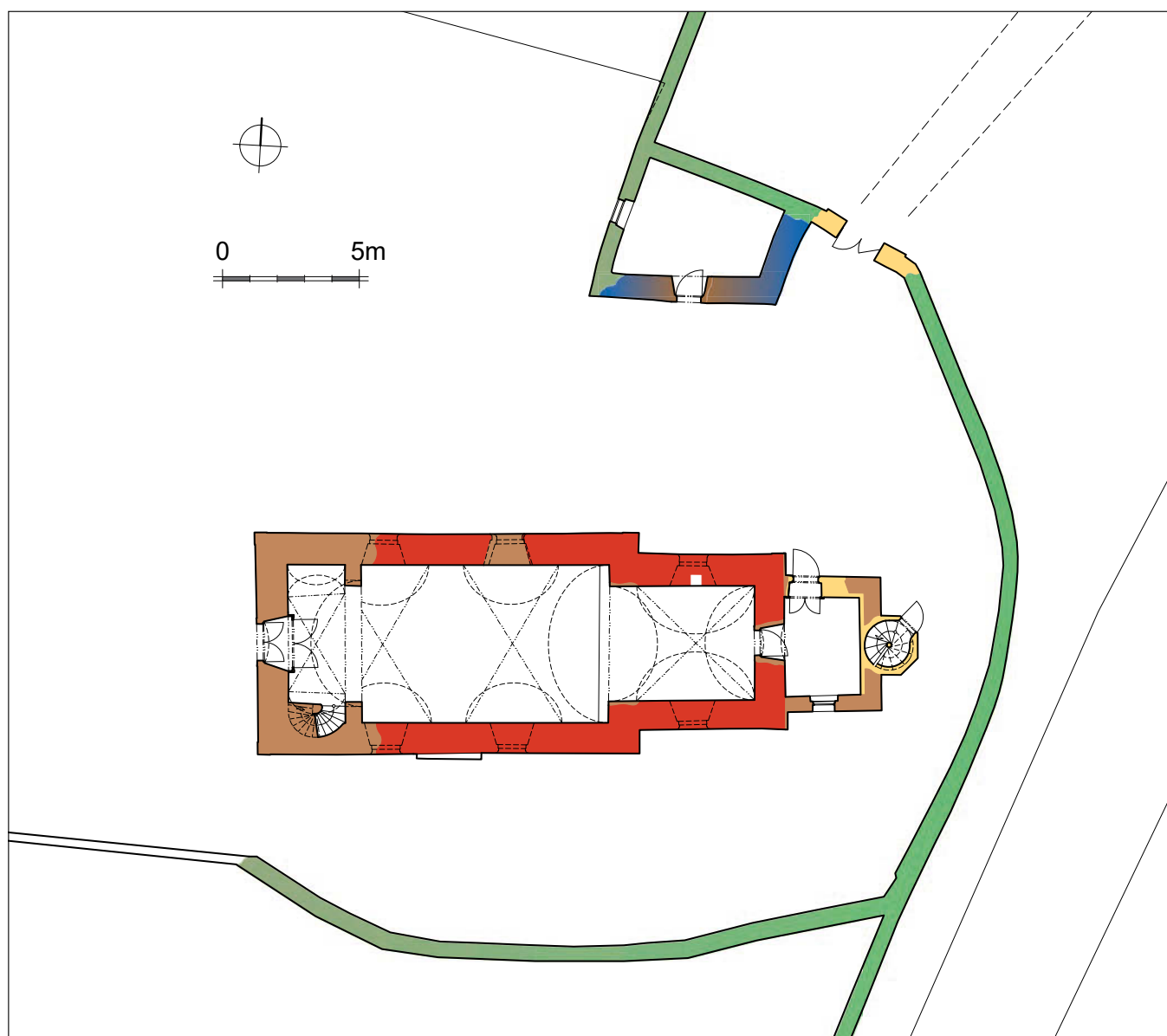
Márnice a hřbitov

Fotografie márnice, zachycující pozůstatky omítek s „psaníčky“ u někdejšího nároží, nutí zabývat se podrobněji tímto objektem. Podle snímku mohlo jít i o ryté kvádrování s diamantováním doplněným malbou, jaké se vyskytovalo v širším období 16. a 17. století.

Márnice je přisazena k pilířové bráně na severovýchodní straně hřbitova. Zaměření ukázalo velice nepravidelný lichoběžný půdorys a překvapující šířku zdiva, na jižní a východní straně překračující 1 m. Vstup s kamenným, omítkou zatřeným ostěním je situován zhruba v ose jižní stěny. Jde o jednoduchý portál barokního typu s předstupující páskou po obvodě, shodný s ostěním vstupu do kostela a vstupu z presbytáře do

Obr. 16: Bylany, kvádrování u severovýchodního(?) nároží márnice (foto V. Kopecký, 1967; Podlipanské muzeum v Českém Brodě, Pozůstalost Vojtěch Kopecký).

Obr. 17: Bylany, areál východní části hřbitova s kostelem sv. Bartoloměje a márnicí. Časové zařazení ohradní zdi a márnice je orientační. Předpokládáme, že nejstarší části márnice mohou pocházet již z přelomu 16. a 17. století. Stáří hřbitovní zdi odhadujeme na 19. století, určité části mohou být starší (zaměření, kresba a časové rozlišení K. Kibic, 2024).

sakristie. V interiéru typicky navazuje dovnitř se rozvírající špaleta se segmentovým záklenkem. Západně od vstupu se zdivo postupně zužuje na nějakých 85 cm. Zvenku jsou na jižní, východní i na západní straně poblíž jihozápadního nároží okem viditelná četná vyboulení zdiva. Západní a severní zeď jsou ovšem rovnější a hlavně užší, silné jen 55–65 cm. V severozápadním a severovýchodním koutě se zdi stýkají zhruba v pravém úhlu, v jižních nárožích je ve styku úhel ostrý, resp. tupý, severní a jižní zeď márnice nejsou rovnoběžné. V ose západní zdi márnice je okenní otvor s dvoudílným historickým oknem, dnes silně zteřelým.

Stavební vývoj objektu márnice je třeba vykládat v kontextu vývoje hřbitova, o němž svědčí průběh hřbitovní zdi. Obvod hřbitova má středověký původ, ale v novověké historii se několikrát změnil. Hřbitov se rozšiřoval k západu, k severu a k severozápadu, zatímco na jižní straně zůstal jeho obvod relativně fixní. Na východní straně se hřbitov také mohl rozšířit, ale jen málo; spíš při opakovaném přezdívaní jen došlo k narovnání oblých úseků ohradní zdi. Původní průběh ohrazení hřbitova

byl nepochybně oválný. Plán stabilního katastru z roku 1841 dokumentuje hřbitov po rozšíření severozápadním směrem. Na západě se ovál hřbitova mírně protáhl, odtud pokračovala téměř přímá zeď lehce k severovýchodu a ve značné vzdálenosti od kostela se střetla se severní zdí hřbitova v téměř pravém úhlu. Tato severní zeď hřbitova byla podle plánu stabilního katastru pokračováním severní zdi márnice. Dnes je severní hranice hřbitova posunutá ještě více na sever a vymezená jen plotem z drátěného pletiva. Také na západě se obvod hřbitova ještě posunul, a tak zanikl jeho protáhlý oválný tvar. To je však až záležitost 2. poloviny 20. století.

Nepravidelný půdorys márnice tím získává jistou logiku. Zatímco východní zeď márnice je kolmá a jižní zeď rovnoběžná se starým obvodem hřbitova, severní zeď márnice už náleží novější přímé severní linii hřbitova a západní zeď je k ní kolmá. Severní a západní zeď by tedy patřily rozšíření hřbitova v pozdně barokní či pobarokní době, zatímco zeď východní a jižní smíme považovat za starší. Tyto zdi jsou také značně silné – až nepřiměřeně na drobný přízemní objekt.

Obr. 18: Bylany, márnice u kostela sv. Bartoloměje, stav září 1987 (foto P. Vácha, fotoarchiv NPÚ ÚOP SČ v Praze).

Danou logiku problematizuje skutečnost, že torzo malovaného kvádrování někdejšího nároží, zachyceného na snímku Vojtěcha Kopeckého z roku 1967 někde vlevo od současného nároží objektu, případně od kouta u hřbitovní brány, nedokážeme lokalizovat. K vysvětlení nepřispěla ani o 20 let mladší fotografie z fotoarchivu NPÚ, územního odborného pracoviště středních Čech v Praze. Za tu dobu sice opadala část omítek nahozených při předchozí opravě, ale malované nároží se buď neodkrylo anebo nebylo součástí záběru.

V úvahu by ovšem nakonec připadala jenom dvě umístění, jednak při jihovýchodním nároží, jednak již zmíněná poloha u hřbitovní brány. Pokud bychom obě silně zdi považovali za starobylé, pak by mělo logiku kvádrované nároží u hřbitovní brány. Ta při opravě mohla být částečně přezdívaná, takže mohla být odhalena situace skrytá za mladší přízdívkou. Ovšem i silné zdi márnice mohly vzniknou složitějším vývojem. Kvádrované nároží by pak mohlo být i vlevo od jihovýchodního rohu objektu. Zdvoje se v těchto místech nápadně vyklání, takže dodatečnou přízdívku nelze vyloučit. Jižní zeď márnice se jeví starobylá, neboť je rovnoběžná s kostelem a odpovídá směru hrobových řad, ale ani tato logika není stoprocentní, neboť v dané poloze už by se hrobové řady měly začít točit podél východní strany kostela.

Byla zvažována i možnost, že snímek malovaného kvádrování nepochází z Bylan. Ze dvou důvodů je však velmi nepravděpodobná. Vojtěch Kopecký místo důvěrně znal. V popisích svého alba se mohl dopustit dílčí nepřesnosti, ale těžko by udělal zásadní chybu. Druhým důvodem je, že stejný motiv kvádrování s malovaným diamantováním objevujeme na plánu pozdně barokní přestavby kostela z roku 1769, a to na nárožích věže v místech, kde by měly být hlavice pilastrů (obr. 5). Plán

je sice skicovitý, zaměřený zejména na zachycení tvaru nové bání, přesto lze těžko najít jiný důvod ke znázornění v té době již zastaralého detailu než ten, že jej autor na místě viděl.

K výsledkům průzkumu, k tématu chórových věží

Podrobná dokumentace a dlouhodobé shromažďování archivních materiálů může výrazně obohatit dosavadní představy o historii, a tím i o hodnotě památky. Na tom nic nemění, že naše poznání zůstává do jisté míry útržkovité. Některé poznatky bude možné v budoucnu doplnit, jiné zůstanou navždy určitým tajemstvím. I tak povědomí o dosud neznámé starší historii vyvolává úctu k památce. Platí to zvláště o dvou z hlediska stavební historie nejzajímavějších částech kostela, o dnešní márnici a o chórové věži.

Co se týká dnešní márnice, původně kostnice, můžeme jako fakt konstatovat její minimálně raně barokní stáří. Tyto doprovodné objekty hřbitovních areálů doposud nebyly příliš zkoumány.⁷²⁾ Je potřeba odlišit je od staveb, které kdysi bývaly samostatnými kaplemi uvnitř kostelního areálu, u nichž lze práve očekávat náročnější architektonické provedení. Jediná nám známá kostnice s renesančními „sgrafity“ stojí v rohu hřbitova u kostela sv. Martina v Čáslavicích (okres Třebíč); nepochybně bude existovat více příkladů, včetně těch, kde historické omítky zanikly a stavby dnes nebudí větší pozornost. Budiž to určitou výzvou, aby památková péče i těmto nenápadným stavbám věnovala pozornost.

Největším překvapením průzkumu je samozřejmě stáří chórové věže kostela. Nebyl sice datován žádný dřevěný prvek, který by byl přímou součástí konstrukce, ale reálně nelze věž znovu postavit bez rozebrání zvonové stolice a jejího znovuse-

Obr. 19: Bylany, márnice u kostela sv. Bartoloměje, současný stav (foto K. Kibic, 2024).

stavení, které by na ní bylo znatelné – nehledě ke skutečnosti, že kdyby věž byla nově stavěna, byla by i zvonová stolice takřka s jistotou řešena nově. Zdivo spíše prokazuje, že bylo dodatečně upravováno v souvislosti s pozdně barokní přestavbou kostela a odstraněním gotické klenby, přičemž nějakým způsobem se mohla změnit i podpora zvonové stolice. Lze však vyloučit, že by předtím měla výrazně jinou podobu.

Omitané úseky staršího zdiva v patře věže svědčí pro to, že už před ní nad chórem stála nějaká starší věž. Spodní část zdiva v patře byla omítnutá, severovýchodní kout patra věže dokonce dvakrát. Ještě si lze představit, že by rub zdiva v podkroví byl nahozen hrubou maltou, ale nemělo by smyslu opatřovat ho předtím hliněnou omazávkou. Spíše se tedy zdá, že nad chórem bylo regulérní patro, byť zachované omitané úseky zdiva mohly být jen podnoží dřevěné věžové konstrukce. Každopádně je na místě předpokládat, že věž datovaná dendroanalýzou dřevěných prvků zvonové stolice do poloviny 16. století měla staršího předchůdce.

Jak bylo řečeno v úvodu, chórové věže jsou v Čechách i na Moravě výjimečné a ve většině případů vázané na sedlecký a waldsassenský klášter cisterciáků. Přitom půdorys raně gotických kostelů s pravoúhlými presbytáři si o chórové věže tak trochu říkají. Některé z těchto kostelů mají v chóru silnější zdivo, např. v Košicích u Uhlířských Janovic (kde věž na západní straně lodi byla přistavěna roku 1563 a snad tam měla staršího předchůdce)⁷³⁾ nebo Chotusicích u Čáslavi (kde chórová věž ve středověku neexistovala a dodatečně byla vyzděna roku 1735).⁷⁴⁾ Jestli silnější zdivo bylo v době stavby pojímáno jako příprava na případnou budoucí stavbu věže, je dnes už těžko soudit. Každopádně je až s podivem, že se k výstavbě věže nad pravoúhlým chórem nepřistoupilo častěji. Důvodem mohlo

být přežívání samostatných dřevěných zvoníc a v baroku také předpoklad, že drobné, původem raně gotické kostelíky jsou jen dočasné a ve výhledu budou nahrazeny za stavby vznosnější, lépe odpovídající požadavkům doby.

Mimo cisterciácký okruh jsou ve východní části středních Čech ještě dvě další chórové věže v Dobrovítově a Žiřově, pokud nepočítáme věž kostela v Nové Lhotě jihozápadně od Čáslavi, která je nad úrovní presbytáře plně dřevěná (datována 1578/1579d).⁷⁵⁾ Věž kostela v Dobrovítově v posázavské oblasti jižně od Čáslavi vznikla podle dendrodatace roku 1581.⁷⁶⁾ Podobně jako věž v Bylanech má patro s trámovým stropem a nad ním zvonové patro s hrotitými okny; je vyzděna z cihel, ač historické stavby v okolí jsou převážně plně kamenné, v patře má střílnovitá okénka. Kostel v Žiřově u Uhlířských Janovic se bylanskému kostelu podobá svým půdorysem se sakristií na východní straně za chórovou věží. Věž zde má pouze dvě podlaží, hned nad presbytářem je zvonové patro. Ač výroční zpráva kutnohorské jezuitské koleje, do jejíhož panství Žiřov náležel, k roku 1709 uvádí mj. novou věž, tato informace se zřejmě týká jen barokní bání. Zdivo věže nevylučuje středověké stáří a o starém původu chórové věže tu svědčí také zvon z roku 1500.⁷⁷⁾ Vyloženě barokní je v dané oblasti pouze zmíněná věž nad chórem kostela v Chotusicích.

Středověké venkovské kostely ve východní části středních Čech zděné věže většinou neměly. Výjimkou jsou kostely románské, a z nich především ty starší (Pařížov, okres Chrudim, 1125d, Jakub u Kutné Hory 1165). Z gotických kostelů v okolí mají původní věž jen kostely v Rostoklatech a ve Svojsicích, gotickou věž s podvěžní kaplí měl vzdálenější kostel v Říčanech. Masivnější výstavba kostelních věží souvisela s porizováním těžších zvonů od pozdní gotiky.⁷⁸⁾ Zdá se, že přístavby, pří-

Obr. 20: Čáslavice (okres Třebíč), márnice se sgrafitovou (?) výzdobou u kostela sv. Martina. Podobně starých objektů může být u venkovských kostelů značný počet, řada z nich nemusí být nijak nápadná (foto K. Kibic, 2014).

padně nástavby věží probíhaly v několika vlnách, z nichž první začala na konci 15. století. Až z té doby je zdánlivě původní dvojvěží románské baziliky v Tismicích.⁷⁹⁾ Druhá vlna dostaveb a nástaveb kostelních věží, někdy i samostatných zvonice spadá do 2. poloviny 16. století. V letech 1578–1585 byla zbudována nová zvonice u kostela sv. Gotharda ve městě Český Brod – gotickému dvojvěží na západní straně kostela se nevěřilo.⁸⁰⁾ Jejím zjednodušenou replikou je zvonice v nedaleké Přistoupimi datovaná pamětní deskou do roku 1591. Již byly zmíněny chórové věže v Dobrovítově (1581d) a v Nové Lhotě (1578/1579d) nedaleko Čáslavi. Je otázkou, do jaké míry výstavbu kostelních věží v 2. polovině 16. století povzbudila turecká invaze. Zdá se to pravděpodobné, protože řada z těchto věží vykazuje útočistné rysy. Turci ve dvou vlnách, v druhé polovině 20. let a počátkem 40. let 16. století obsadili celé dnešní Maďarsko a podnikali výpady na Slovensko a do dalších oblastí. V 50.–60. letech turecká ofenzíva vrcholila a zmírnila ji až pro křesťany vítězná bitva a smrt sultána Sülejmána Nádherného u Szigetváru roku 1566.⁸¹⁾ Vlna strachu „z Turka“ nepochybně dolehla i do českých zemí. Některé kostelní věže se zdají o tom svědčit. Nejvyšší patro věže kostela ve zmíněných Košicích u Uhlířských Janovic, datované nápisem i dendrochronologicky do roku 1563, bylo přístupné jen po žebříku zvenčí, přičemž práh vstupního otvoru byl ve výšce asi 9 m nad terénem. Obecně můžeme kostelní věže rozdělit na ty, které uvnitř mají volný schodišťový prostor – ty jsou často vysoké a subtilní, stavěné jako místní dominanty – a na druhou skupinu, která svým rozdělením umožňovala využít mezilehlé podlaží jako skříš. Chórové věže se k tomuto využití zvláště hodí pro svou obtížnou přístupnost. Nemuselo přitom jít v první řadě o místo pro ukrytí lidí. Je třeba si uvědomit, že zemědělské hospodaření bylo zejména ve válečných časech velmi zranitelné. Lidé mohli na čas utéct, ale pokud neměli např. osivo na následující rok, znamenalo to konec živobytí. Něco takového by mohla naznačovat hlíněná omazávka s příměsí slámy. Takový nález není ojedinělý. Např. po stranách patra gotické chórové věže v Církvici u Kutné Hory, mimochodem přístupného tehdy jen z lodi kostela otvo-

rem vysoko nad vítězným obloukem, jsou plochy vymezené hlíněnou omazávkou.⁸²⁾ Využití pro uskladnění zemědělských komodit se zdá být velmi pravděpodobné.

Výsledek dendrochronologické datace nakonec není v rozporu s archivními prameny. V Bylanech byly již roku 1630 dva zvony, které si lze představit zavěšené na dochované zvonové stolici. Výstavbu dnešní věže můžeme spojit s výše uvedeným rychtářem Pavlem Trojanem, případně s jeho otcem. K tomuto tvrzení nás vede několik faktů. Na prvním místě výrazná shoda charakteru zdíva první renesanční fáze (severozápadní nároží) jejich nedaleké tvrze (čp. 15), která byla již dříve podrobně prozkoumána a datována do poloviny 16. století.⁸³⁾ Zvlášť nároží armované tesanými pískovcovými kvádry v té souvislosti zaujme pozornost. Druhou skutečností je v raně novověkých pramenech několikrát zmiňovaná informace, že zdejší kostel nepatřil v předbělohorském období pod správu žádného konkrétního faráře, měl samostatné záduší a byl plně v gesci bylanské vesnické komunity. Z ní majetkově výrazně vybočovala jediná rodina Trojanů a jejich šlechtických potomků, která se vyznačovala výrazným mecenátem vůči bylanskému kostelu sv. Bartoloměje až do svého vymření na počátku 18. století, a která využívala kostel už na konci 16. století jako svou nekropoli.

Průzkum jistě nezodpověděl vše. Zvláštností dochované zvonové stolice je horní příčný trám (břevno), zeslabený několika zářezy po obou stranách. Zjevně byl použit druhotně, v jednom dlabu je zachován i kolík. Je otázkou, zda trámek nemůže pocházet z hranolového rámu starší zvonové stolice starší věže. Je škoda, že nebyla zadána jeho dendrodatace, ale některé otázky se vyjevují postupně až v průběhu průzkumu. Lze se ptát, zda s někdejší rámec pro zavěšení zvonu nemohly souviset trámy zabudované v líci zdíva nad klenbou, ale to jsme již v rovině přílišných spekulací. Jinou otázkou je vazba západního vstupu do věže a původního krovu (vstup z podkroví nad sakristií pochází až z pozdně barokní přestavby). Dnes je západní otvor věže téměř metr nad vaznými trámy, což přístup do podkroví lodi činí poněkud nepohodlným. Původně ale vstup jistě vázal na nějakou pochozí úroveň v krovu lodi. Jaká úroveň to byla? Drobná gotická loď jistě byla nižší, maximálně mohla dosahovat po rozhraní různých druhů zdíva v patře věže. Lze si pak představit zhruba dvě možnosti. Nejpravděpodobnější mohlo jít o úroveň hambalků, po nichž vedla lávka. Případně mohl být nevelký interiér kostelní lodi otevřen do spodní části podkroví, což v českých podmínkách patrně bývalo řešeno tak, že vazné trámy krovu byly vyvýšeny nad úroveň jeho paty.⁸⁴⁾ Východní strana věže je dnes v rozsahu podkroví bez omítek a neobsahuje žádné stopy po původní střeše lodi. Není vyloučeno, že podrobnější průzkum by dokázal něco zachytit nebo možná nové postřehy přinese průzkum při opravě fasády, který by mohl odhalit mimo jiné i původní výšku gotického zdíva.

I tak se historie kostela sv. Bartoloměje v Bylanech se jeví dnes mnohem plastičtější, než se dříve zdálo. A každopádně se také ukazuje, že těch několik málo dochovaných chórových věží v Čechách a na Moravě se vyplatí zkoumat.

Ing. arch. Karel Kibic ml. (kibic.karel@npu.cz),
Národní památkový ústav, generální ředitelství,
Valdštejnská 3, Praha 1

PhDr. Vladimír Jakub Mrvík, Ph.D. (mrvik@muzeumkolín.cz),
Regionální muzeum v Kolíně, Žitomířská 761, Český Brod

Prameny

- Hausarchiv der regierenden Fürsten von und zu Liechtenstein, Wien (HALW), Herrschaften, k. č. 684.
- Národní archiv Praha, Archiv pražského arcibiskupství 1, sign. B 4/4, fol. 51; fol. 52.
- Národní archiv Praha, Archiv pražského arcibiskupství 1, sign. B 14/3, fol. 104.
- Národní archiv Praha, Archiv pražského arcibiskupství 1, sign. B 41/3, nefol.
- Národní archiv Praha, Archiv pražského arcibiskupství 1, sign. D 37, k. č. 1450.
- Národní archiv Praha, Desky zemské větší, kvatern č. 2, fol. H 12.
- Národní archiv Praha, Stará manipulace, sign. T 87.
- Podlipanské muzeum v Českém Brodě, historické pohlednice sign. CB 15650.
- Podlipanské muzeum v Českém Brodě, podsírka fotografií.
- Podlipanské muzeum v Českém Brodě, Pozůstalost Vojtěch Kopecký.
- Podlipanské muzeum v Českém Brodě, tabernákl, sign. CB 22967.
- Římskokatolická farnost Český Brod, farní kronika Lstiboř (1836–2004), nefol.
- Státní oblastní archiv Praha, Velkostatek Kostelec nad Černými lesy, i. č. 343.
- Státní oblastní archiv Praha, Velkostatek Kostelec nad Černými lesy, gruntovní kniha (1558–1572), i. č. 3142, k. č. 1920.
- Státní oblastní archiv Praha, Velkostatek Kostelec nad Černými lesy, Počet záduší bylanského kostela (1758–1842), i. č. 315, nefol.
- Státní oblastní archiv Praha, Velkostatek Kostelec nad Černými lesy, Protokol došlých reskriptů (1762–1766), i. č. 1999, fol. 523; fol. 572v.
- Státní oblastní archiv Praha, Velkostatek Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. Dominicalia, k. č. 422, složka 248.
- Státní oblastní archiv Praha, Velkostatek Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. Politica, k. č. 408, složka 215–216, 375; k. č. 429, složka 264.
- Státní oblastní archiv Praha, Velkostatek Kostelec nad Černými lesy, Zlatý urbář, i. č. 3138, fol. 504–515.
- Státní okresní archiv Kolín, Archiv města Kouřim, kniha smluv (1504–1550), i. č. 183, fol. 718.
- Státní okresní archiv Kolín, Římskokatolický farní úřad Lstiboř, Liber memorabilium (1752–1835), nefol.
- Státní okresní archiv Kolín, Římskokatolický farní úřad Lstiboř, neuspořádáno, Inventář záduší 1881.
- Státní okresní archiv Kolín, Římskokatolický farní úřad Lstiboř, neuspořádáno, Inventar der Kirche und Pfarre zu Lstiboř und der filial-Kirche zu Billan ... 25. Februar 1839.

Literatura

- Bernau, B. 1896: Plaňany s okolím. Praha.
- Emler, J. ed. 1881: Decem registra censuum bohemia compilata aetate bellum husiticum praecedente. Praha.
- Emler, J. ed. 1882: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. (1253–1310). Praeae.
- Hájek, V. – Mrvík, V. J. 2013: Průzkum bývalé tvrže v Bylanech, Památky středních Čech 27, č. 2, s. 7–18.
- Horníčková, K. – Šroněk, M. ed. 2010: Umění české reformace (1380–1620). Praha.
- Jelínek, Z. – Helfert, Z. 1990: Kolínsko. Praha.
- Jesenský, V. 1996: Barokní kostnice ve středních Čechách (2. část), Památky středních Čech 10, č. 2, s. 20–51.

- Jesenský, V. 1996: Kostnice ve Všeradicích a barokní kostnice ve středních Čechách, Památky středních Čech 10, č. 1, s. 21–36.
- Kibic, K. 2012: K otázce středověkých kostelních lodí otevřených do podstřeší, in: Svorník 10: Sakrální architektura (R. Kuprová – K. Podroužek edd.). Sborník příspěvků z 10. specializované konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 7.–10. června 2011 v Jindřichově Hradci, Praha, s. 160–166.
- Kibic, K. ml. 2010: Středověká venkovská sakrální architektura na Čáslavsku. Praha.
- Kibic, K. ml. 2011: Vesnické kostely na panství cisterciáckého kláštera v Sedlci u Kutné Hory, Zprávy památkové péče LXXI, č. 4, s. 281–288.
- Kibic, K. ml. 2012: Kvádrové zdivo kostela v Tismicích, in: Dějiny staveb 2011. Sborník příspěvků z konference Dějiny staveb 2011, Plzeň, s. 15–27.
- Kibic, K. ml. – E. Kovalda 2023: Stavebně historický průzkum kostela sv. Václava v Chotusicích. 2023/08, rkp. uložen v archivu NPÚ ÚOP středních Čech v Praze.
- Kibic, K. ml. – Vaněk, V. 2012: Středověká venkovská sakrální architektura na Kutnohorskú. Praha.
- Koutecký, D. – Vittková, H. 2003: Bylany u Českého Brodu: eponymní lokalita bylanské kultury. Praha.
- Kremer, V. V. 1977: Správa českobrodského středověkého statku, Vlastivědný zpravodaj Polabí 1977, č. 1–2, Poděbrady, s. 15–20.
- Kuča, K. 2001: České, moravské a slezské zvonice. Praha (2. vydání).
- Mrvík, V. J. 2013: Trojanové z Bylan a Rossfeldu. Praha.
- Mrvík, V. J. 2020: Aktuální stav areálu bývalé tvrže a hospodářského dvora v Bylanech a nová zjištění jeho historie, Památky středních Čech 34, č. 1, s. 69–71.
- Oulíková, P. 2019: Reorganizace farní správy, stavby kostelů a jejich zařizování, in: P. Oulíková ed., Marie Terezie vévodkyně Savojská a české země. Praha, s. 120–188.
- Palacký, F. ed. 1840: Archiv český 1. Praha 1840
- Podlaha, A. 1907: Posvátná místa království Českého. Arcidiecese pražská. I. Vikariáty Českobrodský, Černokostelecký, Mnichovický a Prosecký. Praha.
- Poche, E. ed. 1977: Umělecké památky Čech 1. A–J. Praha.
- Profous, A. 1947: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny I. A–H. Praha.
- Purš, J. – Kropilák, M. 1982: Přehled dějin Československa I/2. Praha.
- Sedláček, A. 1927: Hrad, zámky a tvrže království Českého XV. Kouřimsko, Vltavsko a j.-z. Boleslavsko. Praha.
- Skopec, J. ed. 1907: Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře Milčického z let 1770–1816. Kniha první. Část I. (1770–1780). Praha.
- Sommer, J. 1986: Ke stavební podobě gotických kostelů s chórovou věží ve východní části středních Čech, Památky a příroda XI, č. 10, s. 595–602.
- Sommer, J. 1989: Ke stavebním zvláštěnostem gotických kostelů s chórovou věží v okolí Chebu, Památky a příroda XIV, č. 8, s. 468–475.
- Tomek, V. V. ed. 1873: Registra decimarum papalium čili Registra desátků papežských z dieceze pražské. Praha.
- Vávra, I. 1971: Trstenická stezka, Historická geografie 6, s. 77–113.
- Vlček, P. 2004: Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách. Praha.

Internetové zdroje

- <https://www.pamatkovykatolog.cz/kostel-sv-bartolomeje-2170502> [cit. 14. 1. 2024].

Poznámky

1. E. Poche ed., Umělecké památky Čech 1. A–J. Praha 1977, s. 154.
2. <https://www.pamatkovykatolog.cz/kostel-sv-bartolomeje-2170502> [cit. 14. 1. 2024].
3. J. Sommer, Ke stavební podobě gotických kostelů s chórovou věží ve východní části středních Čech, Památky a příroda XI, č. 10, 1986, s. 595–602; týž, Ke stavebním zvláštnostem gotických kostelů s chórovou věží v okolí Chebu, Památky a příroda XIV, č. 8, 1989, s. 468–475.
4. K. Kibic ml. – V. Vaněk, Středověká venkovská sakrální architektura na Kutnohorskú. Praha 2012; K. Kibic ml., Vesnické kostely na panství cisterciáckého kláštera v Sedlci u Kutné Hory, Zprávy památkové péče LXXI, č. 4, 2011, s. 281–288.
5. J. Sommer, 1986, o. c. v pozn. 3.
6. Dendrochronologickou analýzu zpracoval Ing. Tomáš Kyncl, DENDROLAB Brno.
7. Z. Jelínek – Z. Helfert, Kolínsko. Praha 1990, s. 40; D. Koutecký – H. Vitková, Bylany u Českého Brodu: eponymní lokalita bylanské kultury. Praha 2003.
8. J. Emler ed., Regesta diplomata nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. (1253–1310). Pragae 1882, s. 727, č. 1692.
9. A. Profous, Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny I. A–H. Praha 1947, s. 254–255.
10. J. Emler ed., Decem registra censuum bohemia compilata aetate bellum husiticum praecedente. Praha 1881, s. 106. Už tehdy ve vsi bylo 17 usedlostí, 3 (!) mlýny a krčma v režii místního rychtáře. K českobrodskému arcibiskupskému distriktu v předhusitském období blíže V. J. Mrvík, Dějiny královského města Český Brod. Český Brod 2021, s. 30–34; V. V. Kremer, Správa českobrodského středověkého statku, Vlastivědný zpravodaj Polabí 1977, č. 1–2, Poděbrady, s. 15–20.
11. I. Vávra, Trstenická stezka, Historická geografie 6, 1971, s. 77–113.
12. V. V. Tomek ed., Registra decimarum papalium čili Registra desátků papežských z diecezí pražské. Praha 1873, s. 49.
13. A. Podlaha, Posvátná místa království Českého. Arcidiecese pražská. I. Vikariáty Českobrodský, Černokostelecký, Mnichovický a Prosecký. Praha 1907, s. 30.
14. F. Palacký ed., Archiv český 1. Praha 1840, s. 515–516.
15. Národní archiv (dále jen NA) Praha, Desky zemské větší, kvatern č. 2, fol. H 12.
16. A. Sedláček, Hrady, zámky a tvrze království Českého XV. Kouřimsko, Vltavsko a j.-z. Boleslavsko. Praha 1927, s. 10–13, kde jsou i citace příslušných zemskodeskových zápisů.
17. K dějinám bylanského hospodářského dvora a tvrze viz V. Hájek – V. J. Mrvík, Průzkum bývalé tvrze v Bylanech, Památky středních Čech 27, č. 2, 2013, s. 7–18; V. J. Mrvík, Aktuální stav areálu bývalé tvrze a hospodářského dvora v Bylanech a nová zjištění jeho historie, Památky středních Čech 34, č. 1, 2020, s. 69–71.
18. Státní okresní archiv (dále jen SOkA) Kolín, Archiv města Kouřim, kniha smluv (1504–1550), i. č. 183, fol. 718.
19. Státní oblastní archiv (dále jen SOA) Praha, Velkostatek (dále jen Vs) Kostelec nad Černými lesy, gruntovní kniha (1558–1572), i. č. 3142, k. č. 1920.
20. Hausarchiv der regierenden Fürsten von und zu Liechtenstein, Wien (HALW), Herrschaften, k. č. 684.
21. SOA Praha, o. c. v pozn. 19, passim.
22. NA Praha, Stará manipulace, sign. T 87. K této rodině blíže V. J. Mrvík, Trojanové z Bylan a Rossfeldu. Praha 2013.
23. 1570 Václav Dobřichovský z Dobřichova; 1613 Kateřina Eliška Trojanová z Bylan a Rossfeldu; 1613 Marta Trojanová z Bylan a Rossfeldu; 1620 Samuel Trojan z Bylan a Rossfeldu; 1626 Jan Chlumčanský z Přestavlk; 1630 Pavel Malovec z Malovic; 1655 Jan Jiří Cetenský z Cetně; 1655 Volf Kryštof Haugvic z Biskupic; 1655 pravděpodobně Dorota Trojanová z Elendberku; 1663 Vilém st. Talacko z Ještětic; 1664 Dorota Maxmiliána Chlumčanská z Přestavlk, provdaná Cetenská a její tři předčasně zemřelí synové; 14. ledna 1681 Alžběta Trojanová z Bylan a Rossfeldu, provdaná Chlumčanská a Talacková; 1675–1680 Maxmilián Pavel Cetenský z Cetně; 17. října 1680 Františka Šofmanová z Hemrlesu; 11. ledna 1682 Jan Kryštof Šofman z Hemrlesu a jeho dva synové zemřeli v raném dětství; 1699 (?) Rudolf Ferdinand Talacko z Ještětic a Albrecht Pavel Malovec z Malovic; 5. května 1714 Kateřina Zuzana Talacková z Ještětic.
24. Konkrétně se jedná o: 1. náhrobník Kateřiny Elišky († 24. 11. 1613) a Marty († 14. 12. 1613), předčasně zemřelých dcer Samuela Trojanova z Bylan a Rossfeldu; 2. náhrobník Alžběty Talackové z Bylan a Rossfeldu († cca 1675); 3. náhrobník Jiříka Chlumčanského z Přestavlk († 1626). Podrobné zhodnocení náhrobníků a bližší genealogické a heraldické údaje k nim V. J. Mrvík, o. c. v pozn. 22.
25. SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, Zlatý urbář, i. č. 3138, fol. 504–515.
26. NA Praha, Archiv pražského arcibiskupství (dále jen APA) 1, sign. B 4/4, fol. 51.
27. SOkA Kolín, Římskokatolický farní úřad (dále jen ŘKFÚ) Lstiboř, Liber memorabilium (1752–1835), nefol. (zápis z roku 1765). Při určení těchto světců vyvstává problém – římský kalendář zná dokonce dvacet jedna (!) raně křesťanských mučedníků se jménem Maximus a tři mučednice se jménem Kandida.
28. V sousední Lstiboři, kde byl kostel farní, sloužil mše jednu neděli v měsíci, údajně tak jedenáctkrát za rok. SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. Politika, k. č. 408, složka 215–216.
29. NA Praha, APA 1, sign. B 41/3, nefol.
30. B. Bernau, Plaňany s okolím. Praha 1896, s. 20.
31. Např. roku 1740 zde proběhlo 11 křtů (6 z Bylan a 5 ze Lstiboře), ovšem některé z nich udělili misijní kněží, kteří zde pravděpodobně také odsloužili mši mimo zavedený pořádek.
32. SOA Praha, o. c. v pozn. 25; NA Praha, o. c. v pozn. 29 („nullus administrat sacerdos, dicunt enim, hi liberam habere electionum“).
33. SOA Praha, o. c. v pozn. 25.
34. NA Praha, o. c. v pozn. 26.
35. Tamtéž.
36. Tamtéž a znovu na fol. 52.
37. NA Praha, o. c. v pozn. 29. Doslova vizitátor uvádí: „*Originem versus aedificata, supra chorum clericalem fornicatum turrim scandulis tectam habet, in qua duae campanae, una fracta, altera bona benedicta, asservantur. De reliquo haec capella scandulis tecta est et in duabus partibus ruptus murus ruinam minatur, non est dealbata nec intrinsecus nec extrinsecus, nisi quando fuerat aedificata, quae albedo majori ex parte decessit. Fenestras non ab eo bene distributas 5 habet, quoniam posterior pars tenebrosa est, praeter fornicem super altare de caetero tabulata aparet, pavimentum lateribus stratum et octo sedilia habet. Vestibulum ab aqvilone ante portam capellae structum lateribus habet.*“
38. Jeden ze dvou zvonů byl puklý a z tohoto důvodu byl podle dedikačního nápisu přelit roku 1673 v dílně Bedřicha Michaela Schönfelda ve Starém Městě pražském, dostal jméno Jan a dochoval se dodnes. Druhý (roku 1671 funkční) zvon byl přelit roku 1771 a dostal jméno Marie (byl rekvírován v 1. světové válce).
39. Viz K. Horníčková – M. Šroněk ed., Umění české reformace (1380–1620). Praha 2010, např. s. 153–155.
40. Doslova „*Ossarium. Sub frontispicio ecclesiae junctum, rimosum et in duabus partibus ruptum, in quo prae multa ossa servantur, habetur [sic] intus in cemiterio. Pro non baptisatis extra cemiterium locus.*“
41. SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. Dominicalia, k. č. 422, složka 248.
42. NA Praha, APA 1, sign. B 14/3, fol. 104.
43. SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 343, passim.
44. Čtyři z nich jsou v majetku římskokatolické farnosti Český Brod doposud, dnes uloženy ve farním depozitáři.
45. Tabernákl se skládá z podstavce ozdobeného aliančním erbem donátorů, vlastního svatostánku a dvou postranních rozvilin. V lednu 1912 se dostal darem do sbírek Podlipanského muzea (sign. CB 22967). Ještě v 60. letech 20. století se ovšem z celku ve sbírkách muzea nacházely i další dvě přední rozviliny a hlava andělíčka, od 70. let 20. století stopa po těchto částech mizí.
46. Vévodkyně Marie Terezie Savojská se narodila roku 1694 do rodiny knížete Jana Adama I. a Edmunda z Ditrichštejna jako jejich osmé

- dítě ze třinácti. Původně měli otcův majetek zdědit její dva starší bratři, kteří ovšem náhle zemřeli těsně před svatbou. Marie Terezie tak zdědila lichtenštejnská panství ve středních Čechách (Kostelec nad Černými lesy, Škvorec a Uhřetěves). Především díky horečné diplomatické aktivitě byl pro Marii Terezii během roku 1713 domluven sňatek se synovcem slavného vojevůdce prince Evžena Savojského, vévodou Tomášem Emanuelem Savojsko-Carignanským. Marie Terezie žila životem barokní aristokratky, obklopená dokonalým luxusem. Osud jí však změnila řada tragických událostí – roku 1729 zemřel na neštovice její manžel, roku 1734 zemřel patrně na tyfus i její jediný syn Evžen. O tři roky později pak umírá i Tereziina matka. Vévodkyně Marie Terezie Savojská tak zůstala bez jakéhokoli blízkého rodinného příslušníka. Těžká životní situace ji postupně přivedla k zásadní osobnostní změně. Začala se výrazně angažovat v osobní (!) vrchní správě svých panství a také se v duchu barokní zbožnosti věnovat charitativní činnosti. Za její vlády byly zásadně přestavěny a vybaveny prakticky všechny kostely na zdejších panstvích. Založila i několik špitálů pro chudé opuštěné poddané nebo fond, ze kterého měla být poddaným poskytována pomoc v případě požáru, krupobití a jiných živelných pohrom. Ještě za hladomoru v letech 1770–1771 nechala osobně otevřít pro své poddané panské sýpky. Zemřela ve Vídni 20. února 1772 a byla pohřbena v chrámu sv. Štěpána. Ve své závěti všem svým poddaným odpustila veškeré dluhy do vrchnostenské pokladny. Za to ustanovila povinnost kněží na svých panstvích pravidelně se modlit za spásu její duše. Veškerý majetek odkázala svému vzdálenému příbuznému, knížeti Františku Josefovi z Lichtenštejna, hlavě rodu Lichtenštejnů. K její činnosti v oblasti podpory sakrálních staveb viz *P. Oulíková*, Reorganizace farní správy, stavby kostelů a jejich zařízení, in: *P. Oulíková ed.*, Marie Terezie vévodkyně Savojská a české země. Praha 2019, s. 120–188.
47. SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, Protokol došlých reskriptů (1762–1766), i. č. 1999, fol. 523.
 48. Tamtéž, fol. 572v.
 49. NA Praha, APA 1, sign. D 37, k. č. 1450.
 50. SOA Praha, o. c. v pozn. 28, k. č. 429, složka 264.
 51. SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, Počet záduší bylanského kostela (1758–1842), i. č. 315, nefol.
 52. NA Praha, o. c. v pozn. 49.
 53. SOA Praha, o. c. v pozn. 51.
 54. Tento významný místní stavitel žil v Říčanech a v celém zdejší kraji po něm a jeho otci Tomášovi zbylo dodnes mnoho staveb a přestaveb – ještě s otcem přestavěl kostel Nanebevzetí Panny Marie ve Lstiboři a kostel Zvěstování Panny Marie v Plaňanech, v letech 1752–1757 už samostatně vedl přestavbu zámku v Kostelci nad Černými lesy (podle projektu J. Jägera) a předzámčí (podle projektu A. Haffeneckera), podle návrhu svého otce postavil kostel Narození Panny Marie v Poříčanech, je realizátorem stavby radnice v Říčanech, přestavby kostelů sv. Gotharda v Českém Brodě a sv. Markéty v Praze-Královicích; *P. Vlček*, Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách. Praha, 2004, s. 89.
 55. SOA Praha, o. c. v pozn. 28, k. č. 429, složka 264.
 56. *J. Skopec ed.*, Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře Milčického z let 1770–1816. Kniha první. Část I. (1770–1780). Praha 1907, s. 25.
 57. SOA Praha, o. c. v pozn. 28, složka 375.
 58. SOKa Kolín, ŘKFÚ Lstiboř, neuspořádáno, *Inventar der Kirche und Pfarre zu Lstiboř und der filial-Kirche zu Billan ... 25. Februar 1839*.
 59. SOKa Kolín, ŘKFÚ Lstiboř, neuspořádáno, Inventář záduší 1881.
 60. Např. Ignác (III.) Pořezínský ze Steinlöweny nechal roku 1856 na svůj náklad vymalovat kostel a opravit kazatelnu, Římskokatolická farnost Český Brod, farní kronika Lstiboř (1836–2004), nefol., rok 1856 a 1862.
 61. Tři náhrobky s doposud čitelnými německými nápisy z 1. poloviny 19. století se „in situ“ nacházejí dodnes; písemně doložený náhrobek purkrabího Ignáce Pořezínského († 1788) se nezachoval.
 62. Římskokatolická farnost Český Brod, o. c. v pozn. 60, nefol.
 63. SOKa Kolín, o. c. v pozn. 59.
 64. Tehdejší Lstibořský farář Hynek Matějovský ve farní kronice okomentoval starý oltář z roku 1772 takto: „*nebylo to nic než trocha prken špatně hoblovaných a chudě natřených*“. Ještě předtím, roku 1879, byl z oltáře odstraněn původní barokní obraz sv. Bartoloměje a nahrazen současným od Adolfa Liebschera. Do nového oltáře byly roku 1904 uloženy ostatky římských mučedníků Valentina, Maxima (patrně původní ostatky, které měl kostel už roku 1655), Fortunata a Deodata, převážně z 3. století – obecně se neví, že v Bylanech je uložen malý kousek ostatků sv. Valentina, jehož svátek se celosvětově slaví 14. února.
 65. Římskokatolická farnost Český Brod, o. c. v pozn. 60, nefol.
 66. Tamtéž.
 67. Zatím poslední drobné úpravy interiéru byla výmalba kostela v roce 2004 a instalace barvotiskové křížové cesty z konce 19. století, původně z nedalekého kostela sv. Havla ve Štolmíři (2009).
 68. Později ještě do Bylan zavítal na vizitaci v roce 1983.
 69. Např. Podlipanské muzeum v Českém Brodě, sign. CB 15650, nebo zmíněná pozůstalost Vojtěcha Kopeckého.
 70. Podobně, jen o něco větší, použil stavitel Budil na západní i východní straně kostela Nanebevzetí Panny Marie v sousední Lstiboři a stejné rozvržení západního průčelí, jen s náročněji řešeným štítem, u kostela sv. Markéty v Kralovicích.
 71. Sanktuářové výklenky, obvykle na severovýchodní straně presbytáře a určené pro bezpečné uchování liturgické nádoby s posvěcenými hostiemi, se přestaly zřizovat po Tridentském koncilu (1543–1565). Úlohu sanktuáře převzal svatostánek (tabernákl), umístěný obvykle v popředí hlavního oltáře.
 72. V Památkách středních Čech byly publikovány dva příspěvky týkající se barokních kostnic: *V. Jesenský*, Kostnice ve Všeradicích a barokní kostnice ve středních Čechách, *Památky středních Čech* 10, č. 1, 1996, s. 21–36; *týž*, Barokní kostnice ve středních Čechách (2. část), *Památky středních Čech* 10, č. 2, 1996, s. 20–51.
 73. *K. Kibic ml.* – *V. Vaněk*, o. c. v pozn. 4, s. 99–110.
 74. *K. Kibic ml.* – *E. Kovalda*, Stavebně historický průzkum kostela sv. Václava v Chotusicích. 2023/08, rkp. uložen v archivu NPÚ ÚOP středních Čech v Praze.
 75. *K. Kibic ml.*, Středověká venkovská sakrální architektura na Čáslavsku. Praha 2010, s. 111–116.
 76. Tamtéž, s. 63–67.
 77. *K. Kibic ml.* – *V. Vaněk*, o. c. v pozn. 4, s. 331–336.
 78. K tomu *K. Kuča*, České, moravské a slezské zvonice. Praha 2001 (2. vydání).
 79. K tomu *K. Kibic ml.*, Kvádrové zdívo kostela v Tismicích, in: *Dějiny staveb* 2011. Sborník příspěvků z konference Dějiny staveb 2011, Plzeň 2012, s. 15–27.
 80. Minimálně jižní věž měla po vypálení kostela v roce 1420 vážně narušenou statiku, viz *V. J. Mrvík*, o. c. v pozn. 10.
 81. Např. *J. Purš* – *M. Kropilák*, Přehled dějin Československa I/2. Praha 1982, s. 125–127.
 82. *K. Kibic ml.*, o. c. v pozn. 4.
 83. *V. Hájek* – *V. J. Mrvík*, o. c. v pozn. 17.
 84. *K. Kibic*, K otázce středověkých kostelních lodí otevřených do podšestří, in: *Sborník 10: Sakrální architektura* (R. Kuprová – K. Podroužek ed.). Sborník příspěvků z 10. specializované konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 7.–10. června 2011 v Jindřichově Hradci, Praha 2012, s. 160–166.

St Bartholomew's Church in Bylany, with the Choir Tower and Cemetery

The text summarises new findings from the archival survey and research of the structure. The originally Gothic church with a rectangular presbytery, the type that was being built in the region in the second half of the 13th century, was rebuilt and extended to the west during 1769–1771. Its Late Baroque form has remained except for partial modifications (the sacristy and staircase). The tower above the rectangular choir (presbytery) is of special interest. Choir towers are rare in Bohemia, and as substantiated by previous research, they are almost always linked to the activities of the Cistercian Monastery at Sedlec near Kutná Hora in the region. Bylany, however, does not fall within its sphere. The choir tower in Bylany does not come from the Middle Ages, but the bell frame as well as construction details provided evidence that its construction preceded the Late Baroque reconstruction of the church. According to the dendrochronological analysis, the beams for the bell frame were made of trees felled at the turn of 1558/1559. The entire tower extension above the presbytery dates from that time. The tower could be accessed from the nave attic, and its first storey above the bell frame was probably unlit. Earlier masonry has remained on that level, above the presbytery vault. It was plastered, and a clay plaster with straw was discovered under the plaster in the northeastern corner. This suggests that there was a storey-like space above the presbytery before the tower construction which, among other things, may indicate a storage of agricultural products. That implies that there was an earlier tower before the surviving one. The archival sources from the time reveal special attention paid to the church by the family of local hereditary reeves, the Trojans of Bylany (and Rossfeld) from the late 16th century, who lived in a fortress located in the farmstead below the church. In 1630, two or three bells were listed among the church furnishings. The foundations of today's mortuary by the gate on the northeastern side of the cemetery may date from that period; a historical photograph documents a plaster with engraved and painted corner ashlar on the façade which can be dated from the 16th–17th centuries.

Fig. 1: Bylany (Kolín District) on the imperial imprint of the stable cadastre plan from 1841 (original in the Central Archives of Land Surveying and Cadastre, ČÚZK in Prague).

Fig. 2: Bylany, St Bartholomew's Church, northwestern view (photo by V. J. Mrvík, 2020).

Fig. 3: Bylany, St Bartholomew's Church, southeastern view. Condition after façade repairs, September 1987 (photo by P. Vácha, photo archive of the NPÚ ÚOP SČ in Prague).

Fig. 4: Bylany, St Bartholomew's Church, Gothic portal uncovered on the northern side of the nave during the 1982 repair. Originally, the portal was under a more eastern window, see the marking in the layout (fig. 7). According to the photo, it was simply profiled, perhaps only with a bevelled edge (Podlipanské museum v Českém Brodě, subcollection of photographs).

Fig. 5: Bylany, St Bartholomew's Church on a construction plan from 1769. The surpassing height of the tower is of interest, but it is probably only a result of the sloppiness of the drawing. The sunken corners do not correspond to the real situation.

The motif of painted letter ornaments on pilaster heads catches attention (SOA Prague, o.c. in note 50).

Fig. 6: Bylany, St Bartholomew's Church in a photograph from before 1904 (Podlipanské museum v Českém Brodě, the estate of Vojtěch Kopecký).

Fig. 7: Bylany, St Bartholomew's Church, ground plan with the marking of building phases: Gothic masonry (red), probably before 1300; Late Baroque reconstruction (light brown), 1769–1771; construction adjustments (light yellow), 1904; (localisation, drawing, and time specification by K. Kibic, 2024).

Fig. 8: Bylany, interior of St Bartholomew's Church, condition in September 1987 (photo by P. Vácha, photo archive of the NPÚ ÚOP SČ in Prague).

Fig. 9: Bylany, St Bartholomew's Church, longitudinal section with the marking of building phases: Gothic masonry (red), probably before 1300; Late Baroque reconstruction (brown), 1769–1771 (and an older bell from 1673); construction adjustments (light yellow), late 19th century and 1904; (localisation, drawing, and time specification by K. Kibic, 2024).

Fig. 10: Bylany, St Bartholomew's Church, a bell from 1673 and a bell frame dated 1558/1559d (photo by K. Kibic, 2022).

Fig. 11: Bylany, St Bartholomew's Church, the attic above the nave, view towards the western gable (photo by K. Kibic, 2022).

Fig. 12: Bylany, St Bartholomew's Church, truss structure above the nave, condition before repair, February 2022, view towards the east (photo by K. Kibic).

Fig. 13: Bylany, St Bartholomew's Church, view of the tower masonry from the nave attic (photo by K. Kibic, 2024).

Fig. 14: Bylany, St Bartholomew's Church, photogrammetry of the western and northern walls of the tower's storey (processed in the Agisoft Metashape programme, K. Kibic, 2024).

Fig. 15: Bylany, St Bartholomew's Church, photogrammetry of the eastern and southern walls of the tower's storey (processed in the Agisoft Metashape programme, K. Kibic, 2024).

Fig. 16: Bylany, ashlar at the northeastern (?) corner of a mortuary (photo by V. Kopecký, 1967; Podlipanské museum v Českém Brodě, the estate of Vojtěch Kopecký).

Fig. 17: Bylany, the eastern part of the cemetery with St Bartholomew's Church and the mortuary. The dating of the enclosure wall and the mortuary is approximate. We assume that the oldest parts of the mortuary may date back to the turn of the 16th and 17th centuries. The age of the cemetery wall is estimated to the 19th century, but some parts might be older (localisation, drawing, and time specification by K. Kibic, 2024).

Fig. 18: Bylany, the mortuary by St Bartholomew's Church, condition in September 1987 (photo by P. Vácha, photo archive of the NPÚ ÚOP SČ in Prague).

Fig. 19: Bylany, the mortuary by St Bartholomew's Church, current condition (photo by K. Kibic, 2024).

Fig. 20: Čáslavice (Třebíč District), the mortuary with a sgraffito (?) decoration near St Martin's Church. There may be a considerable number of similarly old buildings near vernacular churches, many of which may not be very conspicuous (photo by K. Kibic, 2014).

FARA V POPOVIČKÁCH

Stavební proměny objektu motivované jeho hospodářskou a duchovně-správní rolí

Filip Facincani
Kryštof Loub

Príspevek se zabývá stavebním vývojem opomíjené fary u kostela sv. Bartoloměje v Popovičkách (okres Praha-východ). Sleduje její stavební proměny a výpovědní hodnotu zachovaných zděných a dřevěných konstrukcí, dokládající téměř nouzové adaptace objektu v průběhu 18. a 19. století, namnoze definované dvojí funkcí fary jako duchovně-správního, ale i hospodářského celku.

Klíčová slova: fara — Popovičky — obytné podkroví — lidová architektura

The Popovičky Parish Building

The Structural Changes of the Building Motivated by Its Economic and Spiritual-Administrative Role

This study deals with the constructional history of the overlooked parish building at the church of St Bartholomew in Popovičky (Prague-East). It traces its dispositional changes and the testimonial value of the preserved structures, showing almost emergency adaptations of the building during the 18th and 19th centuries, often defined by the dual function of the parish as a spiritual-administrative as well as farm unit.

Keywords: parish building — Popovičky — dwelling attic — vernacular architecture

<https://doi.org/10.56112/psc.2024.1.03>

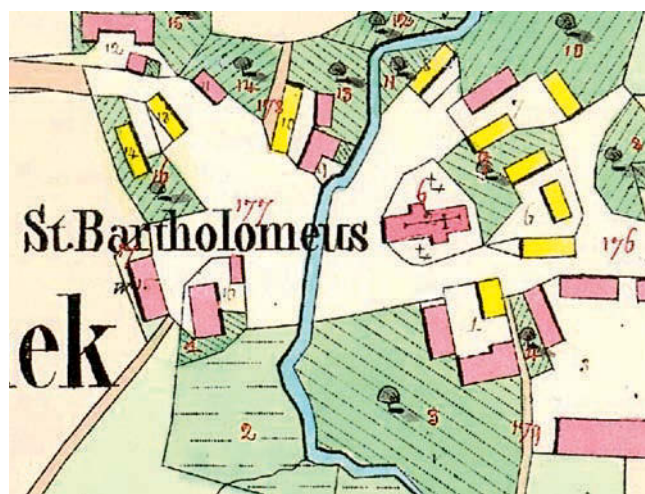
Věnováno Petru Mackovi, našemu učiteli a příteli.

Úvod

Nedaleko Prahy (okres Praha-východ) se nachází ve vsi Popovičky zcela opomenutý areál nevyužívané římskokatolické fary kostela sv. Bartoloměje. Pouze při vyhodnocení v rámci *Inventarizačního průzkumu lidové architektury středních Čech* byl tehdy nepřístupný objekt fary popsán jako hodnotná stavba z počátku 19. století.¹⁾ Jako nesídelní fara byl taktéž objekt zahrnut do výzkumu diplomové práce Vojtěcha Poláka *Možnosti nového využití nesídelních far v Arcidiecézi pražské*.²⁾ Základní údaje a obsazení jednotlivými faráři od 14. století do počátku 20. století publikoval Antonín Podlaha.³⁾ Teprve se změnou majitele (dnes obec Popovičky) bylo možné snést podklady jak k nedávno zahájenému procesu o prohlášení areálu za kulturní památku,⁴⁾ tak provést terénní nedestruktivní průzkum, jehož závěry příspěvek v redukované podobě předkládá. Snaha objekt obnovit a přímo zapojit do společensko-kulturních akcí obce navíc motivovala vypracování ateliérové práce, vzniklé v ateliéru Tomáše Eflera na Fakultě architektury ČVUT.⁵⁾

Předkládaná studie si dává za cíl na základě konfrontace terénního nedestruktivního průzkumu a archivních pramenů⁶⁾ co možná nejkomplexněji zdokumentovat současnou situaci a stavební vývoj objektu fary a farního chlěva. Dokládá, že fara je již vrcholně barokního původu a přibližuje zásadní nálezkové situace, zrcadlící její stavební proměny v průběhu 18. a 19. století, mimo jiné i přenesení obytné části ze severního dílu do jižního v roce 1872.

Areál fary⁷⁾ v sobě spojoval administrativní a hospodářskou roli,⁸⁾ což se výrazně odrazilo na jeho stavebních i funkčních proměnách. Například v monografické studii o hostivické faře hovoří Petr Macek⁹⁾ o mnohých proměnných faktorech určujících finální podobu i průběžné stavební změny farního stavení, především pak modelovaných finančními možnostmi a záměrem patrona (pro faru v Popovičkách Jan Josef hrabě z Vrtby (1669–1734). Výsledná podoba a dispoziční, objemová i este-

Obr. 1: Areál fary Popovičky čp. 1 (okres Praha-východ) a kostel sv. Bartoloměje, Indikační skica Stalbilního katastru (1841).

tická povaha stavby tak napříč dochovanými objekty osciluje mezi projevy lidové architektury¹⁰⁾ a stavbami, čerpajícími ze zámecké architektury vyšší umělecké hodnoty.

Popis areálu

Ohrazený areál fary čp. 1 se nachází přímo naproti kostelu sv. Bartoloměje¹¹⁾ v jádru historické zástavby vesnice, z východu nedávno doplněné parazitními a objemově naddimenzovanými novostavbami. Areál tvoří přízemní budova fary, uzavírající vnitřní dvůr ze západu, a zděné klenuté chlěvy, vymezující jeho jižní linii. Dohromady vytváří svébytný protipól hrazenému kostelnímu okrsku. Fara obdélného půdorysu je vystavěna podélnou osou v severojižním směru, je přízemní a krytá polovalbo-

Obr. 2: Areál fary čp. 1, fara s chlévů, pohled ze severu (všechny snímky F. Facincani, 2023, není-li uvedeno jinak).

vou střechou, při severozápadním nároží zpevněna nárožním skarpovitě zešíkmeným opěrákem. Průčelí do dvora je šestiosé a severní, směřující ke kostelu, dvouosé. Jedná se o trojdílný dům, původně s pravostrannou, po roce 1872 s levostrannou orientací.¹²⁾ Přízemní chlěvy jsou tvořeny čtyřmi vzájemně nepropojenými jednotkami, klenutými pruskými a placgovými klenbami, kryté sedlovou střechou. Areál je od severozápadního koutu, ze severu a z východu uzavřen kamennou ohradní zdí, ze západu doplněný terasovitou zahradou. Ohradní zeď nese pozůstatky několika starších, dnes zaniklých, komunikačních otvorů.

Historické proměny fary na základě archivních pramenů

Do roku 1800

První písemná zmínka o farářích při kostele sv. Bartoloměje v Popovičkách pochází z roku 1373, kdy zde jako plebán působil jistý Frenclín.¹³⁾ Dle barokní pamětní knihy měl místní kostel vzniknout roku 1332.¹⁴⁾ Společně s farou byl poškozen během husitských válek.¹⁵⁾ Že byl následně kostel opraven či nebyl v tak špatném stavu, aby se zde nemohly celebrat mše, může dokládat zmínka o odlití zvonu v roce 1497.¹⁶⁾ Po období mnohých změn, kdy byly Popovičky administrovány nejprve J. V. Olomouckým (ve funkci 1688–1694), pražským týnským farářem, drželi do přelomu 17. a 18. století duchovní správu františkáni od Panny Marie Sněžné na Novém Městě pražském. Na jejich činnost navázali s přestávkami farářé z Hostivaře.

Roku 1715 se stal prvním administrátorem (1722–1726 také farářem) Jan Lukáš Stadlmayer (Steindlmayer).¹⁷⁾ Podle retrospektivní zmínky faráře Františka Antonína Raddy (farářem

1754–1765) měl nechat Stadlmayer postavit novou budovu fary již kolem roku 1718.¹⁸⁾ O stavbě fary se ale uvažovalo již v roce 1715, kdy byl Stadlmayer ustanoven administrátorem. Hrabě Vrtba, tehdejší majitel panství, se totiž zavázal arcibiskupské konzistoři, že náklady na stavbu fary, ale také vybavení v kostele uhradí sám.¹⁹⁾

Dalších stavebních změn se faře dostalo za správy faráře Jana Antonína Horníka (farářem 1731–1736). V posledním roce jeho duchovní správy farnosti, kdy byl také místní kostel²⁰⁾ vybaven novou kazatelnou, hlavním oltářem atp., zaznamenáváme výdaje na stavební úpravy na samotné faře. Dle kroniky nechal upravit podkroví pro uskladnění obilí a hospodářství s farou obehnal zdí. Úpravy se také týkaly vnitřku fary. Nechal osadit nové dveře, zamřížovat okna světnic a vybudovat druhý, větší západní sklep.²¹⁾ Důležitou je ještě samotná poznámka, že za půjčku na předešlou stavbu nové fary zůstává (k roku 1736) poměrně vysoký dluh ve výši více než 2600 zlatých jednotlivým obcím v okolí.²²⁾ Následující proměny evidujeme za Jana Ignáce Halíka (v úřadě faráře mezi lety 1750–1754), kdy byly provedeny další stavební úpravy, především ale na hospodářských staveních. Bohužel tyto úpravy nejsou zaznamenány v knize příjmů a výdajů, nicméně alespoň jeho následovník, farář F. A. Radda, popisuje, že farář Halík nechal opravit shnilé krovy fary a chlěva a obnovil zničenou stodolu, jejíž funkci částečně a nouzově plnilo podkroví farní budovy.²³⁾ V roce 1754 zakoupila Popovičky Marie Terezie vévodkyně Savojská a přičlenila je k panství Uhřetěves. Tu také v roce 1759 požádal farář František Antonín Radda o finanční pomoc při opravách kostela a fary. Vévodkyně žádosti vyhověla a věnovala farářům částku 617 zlatých a 35 krejcarů.²⁴⁾ Na faře se jednalo především o opravy staršího stropu, snad ještě cihelnou podlahu vyměnil Radda za dřevěnou prkennou. Nechal také zdvojit okna

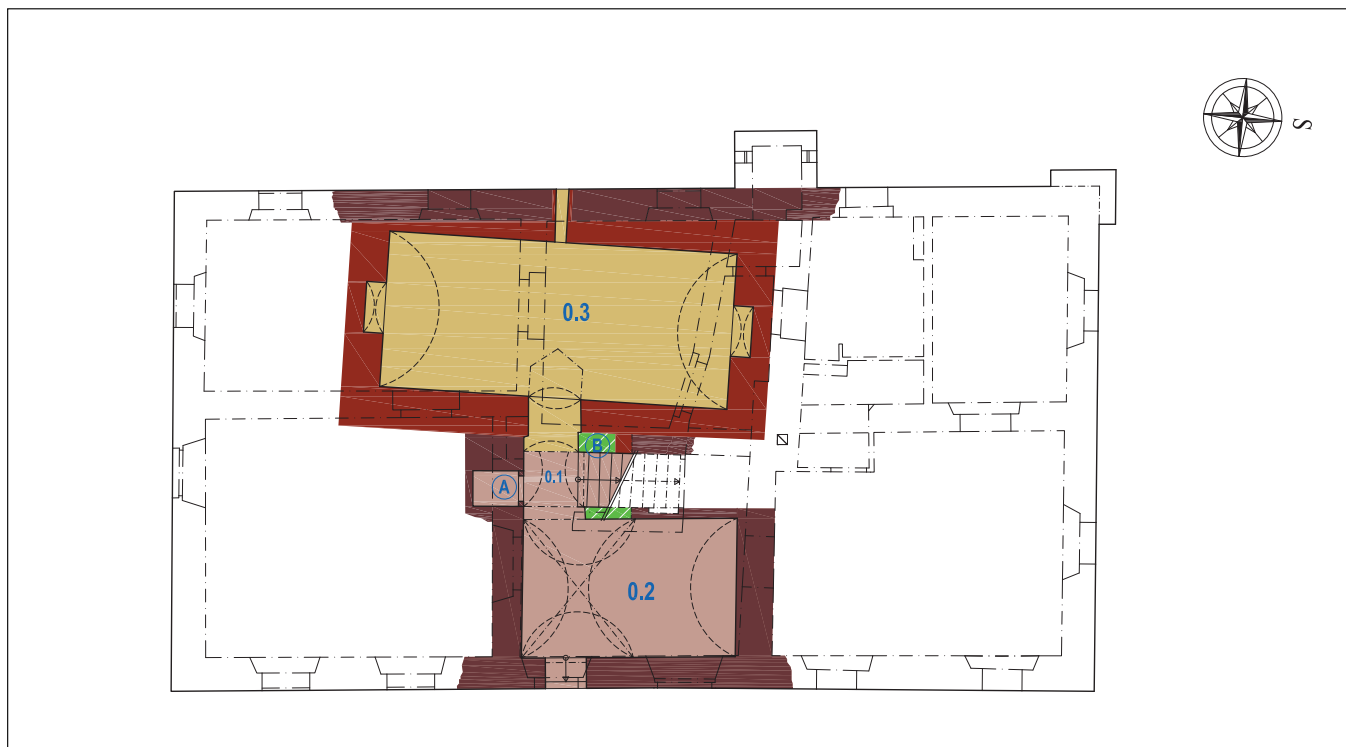
Obr. 3: Fara, pohled z východu (foto K. Loub, 2024).

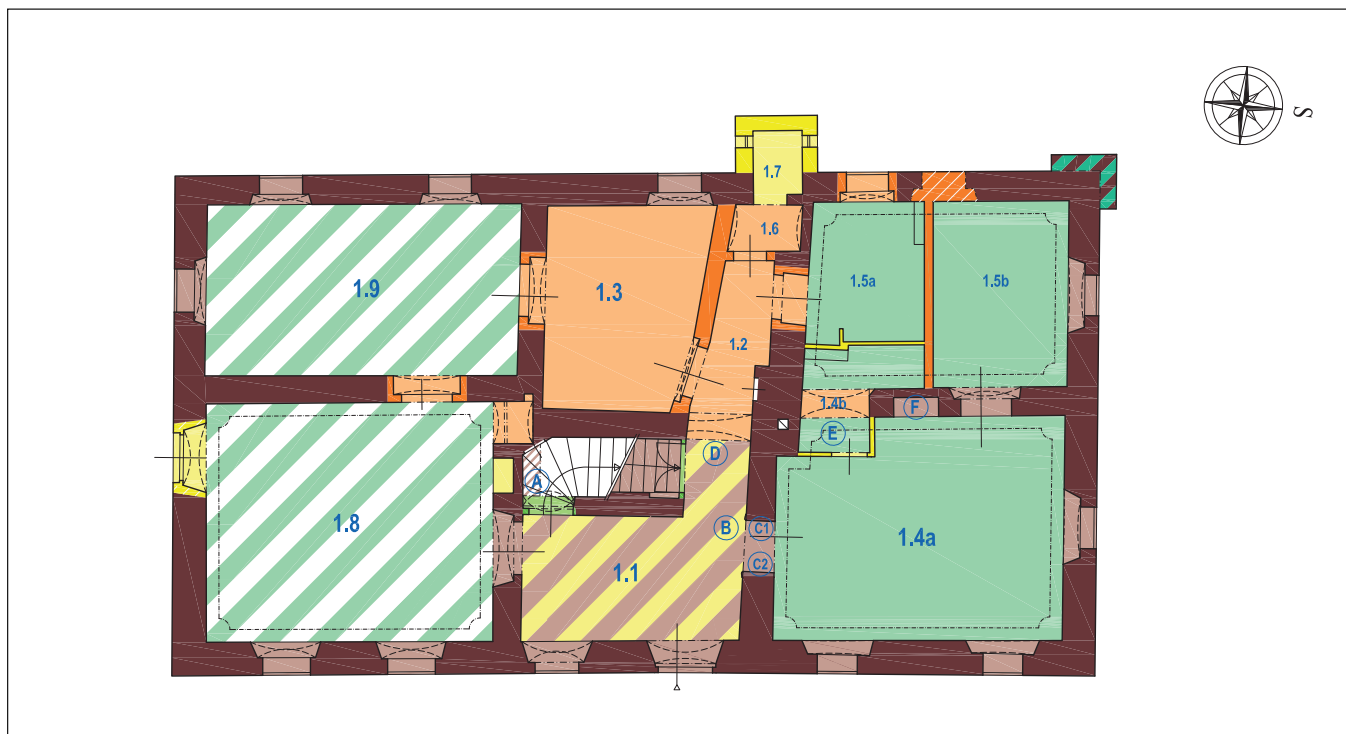
Obr. 4: Chlévy, pohled ze severu.

a vstupní dveře či zbudovat nová a menší kamna.²⁵⁾ Následně v roce 1770 byl ve Vídni schválen knížetem Lichtenštejnem plán na opravu stáje, kůlny a také ohradní zdi kolem celého areálu. O rok později byla schválena změna plánu a měla být vystavena zcela nová stodola.²⁶⁾ V roce 1773 pak byl opět vyměněn šindel na střeše fary pro svou sešlost a nalámán kámen.²⁷⁾ Mezi lety 1774–1775 byla postavena minimálně jedna ze dvou bran k faře a dále pokračují spíše drobné práce na hospodářských staveních.²⁸⁾

Z roku 1775 se zachoval česky psaný stavební popis fary. Dozvídáme se, že fara se v mnohém od předchozích popisů z doby do první poloviny 18. století, alespoň v základní dispozici, nezměnila. I nadále zde jsou dva pokoje pro faráře (severní trakt), jeden čeledník a kuchyně.²⁹⁾ Na jiném místě kroniky se dále dozvídáme, že v jižním traktu se nacházejí dvě komory a v podkroví dva malé pokoje (*Duo parva cubicella superius facta sunt*).³⁰⁾ Koncem 70. let 18. století byly opět opravovány střechy, především hospodářských stavení.³¹⁾

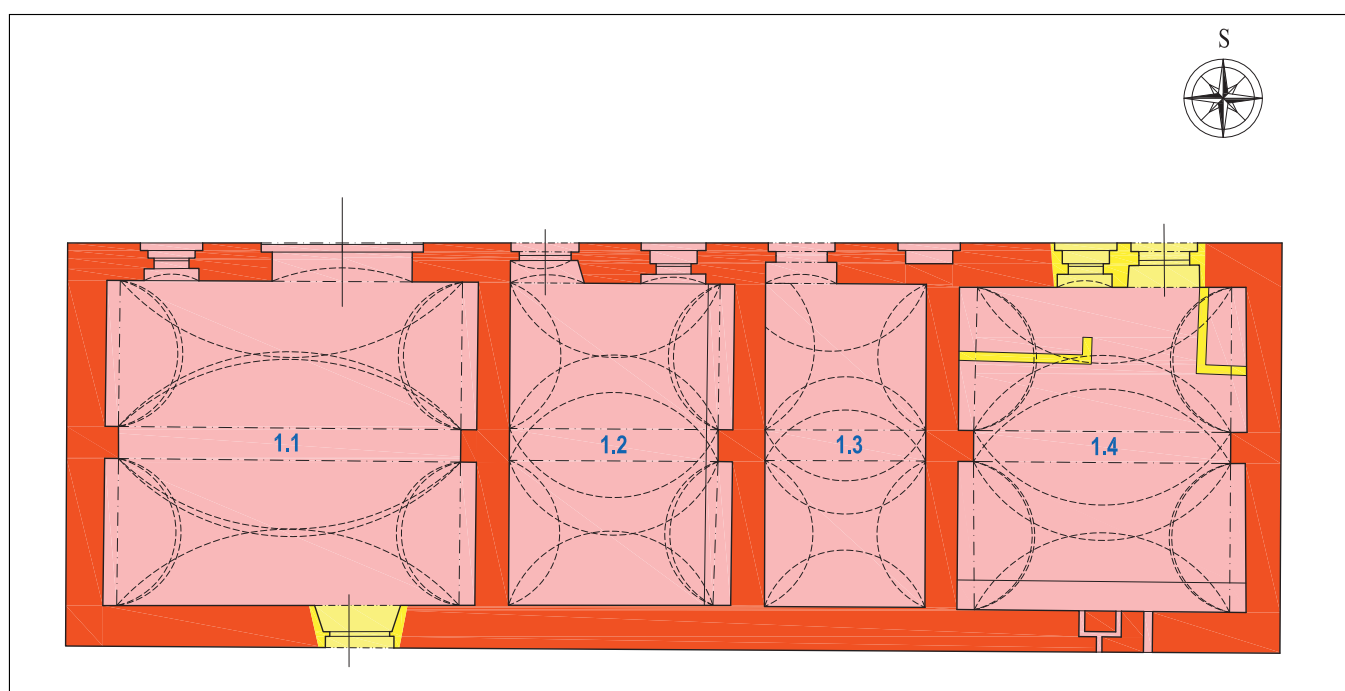
Obr. 5: Fara, půdorys sklepů, vyhodnocení stavebního vývoje (podkladem zaměření firmy GEOPROGRES; doplnění a vyhodnocení F. Facincaně, grafické provedení L. Beránkové, nebude-li uvedeno jinak); 0.1 – podesta, 0.2 – východní sklep, 0.3 – západní sklep; A – uzavíratelná nika, B – podezdění vylehčovacího oblouku.

Obr. 6: Fara, půdorys přízemí, vyhodnocení stavebního vývoje; 1.1 – sín, 1.2 – chodba/prodloužení síně, 1.3 – bývalá černá kuchyně, po 1872 kancelář, 1.4a – bývalý pokoj faráře I, po 1872 kuchyně, 1.4b – nynější koupelna, průchod proražen dodatečně, 1.5a, b – bývalý pokoj faráře II, po 1872 spíž a čeledník, 1.6 – předsíní záchodu, místo původního záchodu, 1.7 – záchod, 1.8 – někdejší čeledníková část, po 1872 pokoj faráře, 1.9 – někdejší komorová část, po 1872 pokoj faráře; A – trámy někdejšího stropu síně a pozůstatky interiérové omítky, B – dřevěné ostění, profilované stlačeným oblounem, C1, C2 – malované deště, D – druhotný segmentový pas, někdejší vstup do černé kuchyně, E – druhotný segmentový pas, dříve plná zeď, F – nika farního archivu.

Obr. 7: Fara, půdorys podkroví, vyhodnocení stavebního vývoje; 2.1 – střední díl, 2.2 – severní díl, 2.3 – jižní díl, kdysi oddělený příčkou; A1, A2, A3, A4 – negativní otisky po zaniklé dřevěné klenbě, B1, B2 – malované čabraky, C1, C2, C3, C4 – vazné trámy a výměny s dlaby pro latě.

Obr. 8: Chlévy, půdorys přízemí, vyhodnocení stavebního vývoje; 1.1 – vozovna, 1.2 – maštal, 1.3 – dřevník, 1.4 – kravín.

- 1715–1718 (1. barokní fáze)
- 1731–1736 (2. barokní fáze)
- 1820 (krov, podkroví)
- 1. pol. 19. století
- 50. léta 19. století (chlév)

- 1872
- 20. a 21. století
- konstrukce a prostory – hypotetické
- konstrukce s maldším podhledem

0 m 5 m

1800–1850

Mnohé, svým charakterem spíše drobné udržovací práce následně prostupují 1. polovinou 19. století. Bohužel nejsou právě v první polovině 19. století vedeny knihy příjmů a výdajů tak detailně jako v předchozím století, a proto zmiňují charakter oprav pouze útržkovitě. V roce 1827 byla vystavěna nová kůlna³²⁾ a ve 30. letech bylo přistoupeno k zásahům na samotné faře. Za faráře Františka Broška (v úřadě 1824–1847) tak byla upravena jihozápadní část fary, přičemž z místnosti vedle kuchyně (za kuchyní z prvního bývalého kvelbu) byl zřízen pokoj pro hosty a nová místnost. Ta byla vytvořena zvětšením původní druhé místnosti a zmenšením čeledníku.³³⁾ Tomu také odpovídají mnohé peněžní výlohy na blíže nespecifikované stavební materiály a práci ve 30. letech. Ještě ze samého závěru první poloviny 19. století (1847)³⁴⁾ se zachoval první podrobný inventář popovičské fary. Největší důraz byl kladen především na kování oken, dveří a stav samotné budovy, ale přesto se zde dozvídáme také o dělení jednotlivých místností a jejich komunikačních vazbách. Například při vstupu do východního pokoje farářova bytu se nacházely dvojité dveře s esovitě rozvilinovými závěsy (*Schneckenbändern*).³⁵⁾ V této místnosti se vedle kamen také nacházel vestavěný farní archiv, do něhož byly ukládány matriční knihy. Kuchyně byla původně přístupná již z předsíně jednoduchými dveřmi ve dřevěných futrech, které bychom mohli lokalizovat v místech dnešního deformovaného segmentového pasu, přímo za vstupem do sklepa. V černé kuchyni je popsán mandrholec (*Mantelbaum*) někdejšího dymníku. V oddělném koutě kuchyně se nacházel záchod (*Abtritt*), který můžeme umístit do prostoru dnešní předsíně záchodu. Nalevo od vstupu do síně se nacházel čeledník (*Gesindzimmer*), který byl dělen na dvě části. Každá z těchto částí měla pouze jedno dvojité okno, a tedy dělící stěna procházela dnes mezi prvním a druhým oknem východní fasády. Prvním či druhým čeledníkem se vstupovalo do spíže, která byla dělena na tři části, přičemž pouze první a třetí měla po jednom okně. Jak přesně tato situace vypadala, nám mohou objasnit až v budoucnu snad nalezené další archivní prameny, či operativní průzkumová dokumentace.

1850–1900

Již koncem roku 1850 komentoval farní administrátor špatný stav doškových střech na hospodářských farních staveních. Ty byly záhy v roce 1851 opraveny.³⁶⁾ Dne 12. dubna roku 1852 vypukl v Popovičkách požár, který zničil kolnu, samostatné dřevěné prasečí chlévy a další dřevěná hospodářská stavení.³⁷⁾

Přesto byly zkáze uchráněny kamenné chlévy a samotná budova fary. Již o týden později píše administrátor Suchánek, že je nutno postavit nové chlévy, aby v případě nového požáru nezasáhly škody také samotnou faru. Především varuje před velmi nízkou sahajícími došky, ale také upozorňuje, že je nutné vystavět protipožární zeď (*Feuermauer*), zejména s ohledem na blízkost hospodářských budov souseda Klementa.³⁸⁾ Již k březnu roku 1853 máme k dispozici návrh rozpočtu na stavbu nových chlévů. Původní barokní chlévy byly děleny pouze na tři místnosti, nové měly být rozděleny na čtyři (viz dále). V následném konkurzu získal na tuto novostavbu zakázku uhřetovský zednický mistr Mathias Mladovský a černokostelecký tesařský mistr Mathias Kurka.³⁹⁾ Práce se ale protahovaly, neboť nebyl dostatek stavebního materiálu, byť se předpokládalo, že počátkem roku 1856 by mohla být stavba dokončena.⁴⁰⁾ Že stavba nebyla dokončena ani v dubnu roku 1856, nás informuje farní kronika.⁴¹⁾ Zatímco se stavba hospodářského stavení zpožďovala, farní administrátor pater Eduard Oswald (ve funkci

1854–1859 a 1873–1879) začal majitele panství upozorňovat na velmi špatný stav samotné fary, především pak na stěnu směřující k zahradní terase. Zde jsou patrné trhliny (*Risse*), přičemž pravděpodobně v prostředním z kvelbů trojdílné spíže hrozí strop zřícením (*die Decke im mittleren Gewölbe droht mit dem Einsturz*).⁴²⁾ Nadále byly prováděny pouze drobné opravy, což vidíme z knih příjmů a výdajů. Špatný stav trval u hospodářských stavení, i na faře samotné. Jistý až rezignovaný tón je jasně patrný z dlouhého popisu faráře Františka Tittla (ve funkci 1861–1868) ve farní kronice.⁴³⁾ Ten zde v roce 1867 nejen popisuje, co vše je na faře ve špatném stavu, ale také radí svému nástupci, jak by měl pokračovat. Že nepřeháněl, dokládá druhý popis fary z roku 1869. Prakticky u všech položek, které jsou až na drobnosti stejné s předchozím popisem, se setkáváme s pojmy „*schlecht, eingegangen, alt aber noch brauchbar*“.⁴⁴⁾ Zajímavostí také je, že stejně jako na popisu z roku 1847, i nyní jsou zmíněny vyžděné schody k budově chlévů, tedy že plocha celého dvora byla o něco níž, než je v současnosti.

Již za pět let (1874)⁴⁵⁾ byl pořízen další popis fary, který zachycuje již nový stav objektu po rekonstrukci v roce 1872 (viz dále). Pro následující období jsou archivní prameny skoupé⁴⁶⁾ a pro tuto dobu tak disponujeme již především popisy z let 1879 a 1891.⁴⁷⁾ V rámci mladšího z nich jsou ještě zohledněny proměny funkcí jednotlivých prostor, a tedy z čeledníku se stává kancelář faráře a z komory se pak stává čeledník. Až případný další průzkum může přinést nové poznatky.

K poloze původní fary

Z barokních pramenů i vlastního rozboru studovaného objektu vysvítá, že dnešní fara nestojí na místě původní fary. V mezidobí mezi pobořením středověké fary husity a výstavbou současné fary sloužil jako farářův příbytek domek, původně škola, při někdejší kostnici. Mezi lety 1702–1705 zde pobýval administrátor Václav Balabán, v roce 1715 se zde ještě usadil nový administrátor Lukáš Stadlmayer.

Farář František Antonín Radda připomíná, že „...dříve byl farní dům (podle tradice) za potokem na kraji farní louky pod lesíkem kostela, v těsné blízkosti obecních pastvin a potoka, kde jsem ještě na vlastní oči při svém příchodu do Popoviček v roce 1754 viděl sutiny.“⁴⁸⁾ Ruiny středověké fary tak byly viditelné ještě zhruba 40 let po výstavbě současné fary. V mladším přepisu *Liber Memorabilium I* v *Pamětní knize obce Popovičky* (1938) je tento zápis volně parafrázován, a tedy „...původně č. dříve bývala fara za potokem pod Hájem (zbořeniny té fary jmenovaný administrátor ještě očima svýma spatřil)“ a doplněn o údaj, že původní fara „Na severní straně odtud sousedila s vesnicí Medulánem“.⁴⁹⁾ Na historických mapováních z 1. poloviny 19. století je oblast, ovšem nikoliv zástavba, „U Medulánu“ zachycena východně dnešní zástavby obce Herink. V této oblasti se minimálně v roce 1841 nacházela podstatná část farních polností. Věrohodnost této mladší zmínky je ovšem silně diskutabilní a její původ neznámý. V latinském textu z roku 1759 se nevyskytuje. Jediným důvěryhodným pramenem je tak zápis faráře Raddy, který původní faru lokalizuje do míst v *těsné blízkosti* potoka. Z I. vojenského mapování (1764–1768) je zřejmé, že se vodoteč nachází v dnešní době ve stejné pozici vůči kostelu a zástavbě, jako v roce vzniku této zmínky. Umístění středověké fary tedy můžeme předpokládat někde při západní hranici Chomutovického potoka, pravděpodobně v nevelké vzdálenosti od kostela, tj. v severozápadní části dnešního intravilánu.

Obr. 9: Fara, sklepy, vrstvy omítek na západní stěně schodiště, stav 2023.

Stavební proměny v 18. a 19. století

Následující kapitola se zabývá interpretací stavebního vývoje fary a chlěva. Pro potřeby článku však byla zredukována na podkapitoly, věnující se stěžejním nálezovým situacím a proměnám, evidovaných v jednotlivých podlažích. Cíleně je zde konfrontován detailní popis klíčových konstrukcí s výpověďmi písemných pramenů. Nadstandardní pozornost je zde věnována především pozůstatkům zaniklých konstrukcí v podkroví fary. Tento postup byl zvolen vzhledem k atypičnosti nalezených konstrukcí, jejich křehké povaze a aktuálnímu riziku zániku.

Fara

Sklepy

Dvojice klenutých sklepů se nachází pod středním traktem domu a je přístupná schodištěm z průběžné chodby síně (dříve přímo ze síně). Schody s dřevěnými nášlapy, vysazenými na cihelných stupních, vedou do valeně klenuté podesty, k západu a východu se otevírající do obou sklepů. V ose nástupu je v jižní stěně podesty vyzděná dříve uzavíratelná nika, původně v půli dělená dřevěnou policí. Východní sklep je menší, vystavěný v podélné ose v severojižním směru. Severní polovina klenby je valená, jižní je kvůli průduchu ve východní stěně a nástupu v západní sklenuta křížovou klenbou. Sklep byl založen do kamenného podloží. Klenba je cihelná. Západní sklep je svou podélnou osou veden podobně, mírně se ale odchyluje a je vystavěn v ose severoseverovýchod—jihojihozápad. Přízpůsobuje se tak průběhu severní mezitraktové příčky pří-

zemí, k jejímuž základovému zdivu byl svým severním čelem přisazen. Jak v severní, tak v jižní stěně jsou otevřené odkládací niky s policemi. Sklep je rovněž klenutý valenou cihelnou klenbou, při nástupu z podesty doplněnou o pětibokou výseč. Odlišná kvalita zpracování kleneb a vazba zdiva západního sklepa k podélné mezitraktové příčce středního dílu hovoří pro odlišnou dobu jejich vzniku. To potvrzuje i zápis faráře Raddy (kolem 1759), který píše, že východní menší sklep je starší, současný s výstavbou objektu kolem roku 1718, zatímco západní sklep byl vystavěn za faráře Antonína Horníka.⁵⁰⁾ Prvním krokem při výstavbě nového sklepa bylo zřejmě vyklenutí cihelného vylehčovacího pasu, zasazeného do kamenné příčky, dělící příčně střední trakt, a umožňujícího tak další výstavbu západním směrem. Během mladších zásahů byla severní třetina tohoto pasu podezděna cihelnou zazdívkou, do které byly vetknuty dnešní schody. Současně bylo pravděpodobně ze stejného důvodu ve stejné úrovni lomovým kamenem podezděno západní čelo křížové klenby východního sklepa. Ještě v roce 1774 bylo pro sklep zhotoveno šest nových schodů⁵¹⁾ a zdá se tedy pravděpodobné, že k podezdění vylehčovacího oblouku a čela klenby došlo někdy v průběhu 1. poloviny 19. století, kdy vznikla potřeba zvýšit počet schodišťových stupňů a vytvořit tak méně strmý nástup do sklepa.

Dispoziční proměny přízemí

Současná dispozice přízemí prošla během 18. a 19. století četnými změnami a přesuny funkcí jednotlivých prostor, přičemž zcela zásadním zlomem byla rekonstrukce objektu v roce 1872, kdy byla obytná část přízemí (byt faráře) přesunuta ze severního do jižního traktu.

Obr. 10: Fara, přízemí, průběžná chodba, vpravo vchod do světnice, vlevo vstup do sklepa, pohled z východu, stav 2023.

Nejstarší zpráva o půdorysném rozvrhu přízemí pochází z poznámek faráře Raddy, popisujícího stav z doby výstavby objektu. Hovoří se zde o dvou světnicích v severním traktu, kuchyni a prostorném čeledníku: „proti vsi ‚Hunkovicz‘ [dnes Chomutovice] prostorný čeledník osvětlený čtyřmi okny a pátým menším směrem k západu, aby střed fary obcházela pouze kuchyní“.⁵²⁾ Půdorysné členění jižního traktu a přelévání funkcí jednotlivých místností v 18. a v 1. polovině 19. století není stále plně čitelné a upřesnila by jej až historická plánová dokumentace, kterou se zatím nepodařilo nalézt. Jde především o konfrontaci záznamu o prostorném čeledníku (1759), která koliduje s umístěním dělicí příčky jižního traktu, jeví se jako původní. V roce 1775 jsou v popisu fary zmíněny dva pokoje faráře, kuchyň, dvě komory a čeledník, v podkroví pak špýchárek,⁵³⁾ a tedy se jedná o stav, ve kterém byla fara zachována až do 70. let 19. století. Další zásahy, týkající se komor (Gewölbkū) jižního traktu, proběhly v roce 1838. Konkrétní proměny pak lépe sledujeme v rámci jednotlivých inventářů. Z nich vyplývá, že alespoň v intervalu let 1847–1872 nedošlo k žádným výrazným prostorovým změnám. Severní trakt byl tvořen dvojicí pokojů, tedy bytem faráře, střední síní a černou kuchyní s vestavěným záchodem, jižní dvoudílným čeledníkem (Gesindzimmer) ve své východní polovině, a trojdílnou spížnou (Speiss) v polovině západní. V podkroví jsou zmíněny dvě dveřmi uzavíratelné místnosti. Zlom přichází v roce 1872, kdy proběhla výrazná rekonstrukce⁵⁴⁾ a dle dvou následujících inventářů (1874, 1879) byla přestavěna kuchyně, spíž a pokoj (Kämmer) a přemístěny pokoje — zděná příčka, kdysi dělicí černou kuchyni od síně, byla proražena a vznikla tak průběžná chodba při severní mezitraktové příčce (Verlängerung des Vorhauses), ústící v záchod. Z inventářů vysvítá, že došlo k pře-

nesení obytné části ze severního dílu do jižního. Do prvního pokoje faráře byla nově umístěna kuchyně,⁵⁵⁾ druhý pokoj byl přepažen tenkou příčkou a rozdělen na čeledník (nejprve Kämmer, v roce 1891 Gesindzimmer) a spíž, přístupnou z prodloužení síně. Zdá se pravděpodobné, že v této době byla proražena příčka mezi novou kuchyní a spíží, umožňující snad osazení pece na chleba. Někdejší černá kuchyně v západní části středního traktu zanikla a byla nahrazena kanceláří (nejprve Gesindzimmer, v roce 1891 Kanzlei). Původní čeledníková a komorová část v jižním traktu se stala pokojem faráře. Došlo tak k navýšení prostorového a pracovního komfortu faráře, který rekonstrukcí získal nejen prostornější pokoje, ale i kancelář, přístupnou jak ze svého druhého západního pokoje, tak z prodloužení síně. Právě proto máme v někdejších obslužných prostorách, po přestavbě v roce 1872 změněných na farářův byt, zachovány profilované parapety (byt a kancelář) a výplňové okenice (západní pokoj farářova bytu a kancelář). V roce 1869 jsou také naposledy zmíněny vnější dveře ze síně do někdejší světnice s esovitě rozvilinovými (příp. šnekovitými) závěsy, pro novou kuchyni již zcela nepotřebnými. V rámci této rekonstrukce došlo v důsledku změny funkce jednotlivých prostor k proražení nových dveřních otvorů, které již nemají lichoběžný půdorys, nýbrž rovné špalety. Jako takový novotvar (1872) lze snad interpretovat i jediný okenní otvor s rovnými špaletami, situovaný v ose západní zdi nově zřízené spíše. Tenká příčka, dělicí někdejší zadní pokoj farářova bytu, je ukotvena zhruba do poloviny západní stěny pokoje, tj. do místa, kde lze hypoteticky předpokládat původní okno. Právě potřeba předělit pokoj na dvě části snad vyvolala nutnost posunutí západního okna směrem k jihu a jeho probourání v nově vzniklé spíži. Konkrétně zde se zachoval dvojitý rám pro vnitřní okno s archaickými trnovými závěsy a vnitřní okenicí s lalokovými. Stejně jako u dveří nově zřízeného záchodu i zde bylo recyklováno starší kování z 1. poloviny 19. století, jelikož se jednalo o užité vedlejší prostory. V rámci této rekonstrukce také došlo k plošnému osazení nových dvoukřídlových výplňových dveří napříč objektem, dále pak oken a interiérových okenic (viz kap. *Hodnotné prvky*). V roce 1907 byl k někdejšímu záchodu přistavěn nový, uplatňující se jako přístavek při západní obvodové zdi. Původní záchod se tak stal před síní nově vystavěného.

Ze zajímavých prvků připomeňme ještě rozložitou niku v hloubce dělicí příčky mezi západním a východním pokojem někdejšího bytu faráře (v severním traktu). Zcela jistě se jedná o farní archiv, dříve uzavíratelný a vestavěný do síly zdiva (*Pfarr-Archiwkasten in der Mauer*, 1847). Jeho podobnost s misníkem je o to zajímavější, uvědomíme-li si, že se po překlopení dispozice přízemí v roce 1872 ocitl v kuchyni.

Poslední náleзовou situací, kterou je nutné zmínit, je úsek interiérové stěny (již s četnými nátěry) a dvojice hraněných trámů, nacházejících se za dveřmi při nástupu na půdu a pravděpodobně pocházejících z původního zastropení síně. Kdysi snad otevřený nástup na půdu byl někdy v průběhu 1. poloviny 19. století uzavřen dveřmi, zmíněnými již v inventáři z roku 1847. Těto dataci by odpovídaly i četné vrstvy nátěrů nad vlastními dveřmi, z nichž jeden z nejspodnějších je bleď zeleň. Poval západního pokoje faráře byl dendrochronologicky datován na přelom let 1819/1820, původně je ale alespoň pro některé místnosti potřeba předpokládat trámový strop, jak dokládá retrospektivní popis stavu fary v roce 1718 od faráře Raddy.⁵⁶⁾ V roce 1759 bylo zapláceno „Tesaři od tesání jednoho nového restu [trámu] k stropu ve faře“ a „...zedníkům od zzedění a dokonalého zadělání téhož restu zapláceno, totiž mistroví za 4 dni po 24 kr. a učedníci 4 dni po 12 kr.“⁵⁷⁾

Krov

Ve stavebních dějinách objektu lze předpokládat tři fáze krovu — první zaniklý, již s polovalbovou střechou, a druhý současný, jednou adaptovaný. Z dnes neexistujícího barokního se zachovaly druhotně použité prvky (krokve a hambalky). Minimálně u jednoho z dnešních hambalků je zřetelný pravidelný rastr děr po dřívějším lafování, což je dáno předpokládaným opětovným využitím původních krokví na dnešní hambalky.⁵⁸⁾ Druhotnému užití rovněž nasvědčují nevyužitě spoje či tesařské značení, minimálně v jednom případě doplněné o nové pro potřeby mladší konstrukce. Základem dnešního krovu je krov hambalkový o čtyřech vazných trámech, tj. je zde užito prázdných vazeb a výměn s krátkaty. Jeho krokve jsou slícované s cihelnou nadezdívkou severního kamenného štítu, takže krov je současný či méně pravděpodobně mladší vůči jeho navýšení. Kamenné příčka, vydělující severní prostor podkroví, je zděná z lomového kamene, ale její konce jsou vyzděny taktéž z cihel. Jedná se pravděpodobně o zásah současný s nadezděním štítu, kdy byla příčka cihlou dotažena k nově osazeným krokvím.

V rámci dendrochronologického průzkumu bylo celkem zkoumáno devět konstrukčních prvků, ze kterých se podařilo datovat šest: 2. vazný trám od jihu (1819/1820), 6. krokev od jihu na východní straně (1819/1820), 2. krokev od jihu na východní straně, druhotně použitá (1714/1715), 2. sloupek vložené západní stojaté stolice od jihu (1921/1922), 2. vazný trám od severu (1819/1820) a poval stropu západní světnice (1819/1820). Z výsledků dendrochronologického průzkumu vysvítá, že současný hambalkový krov vznikl krátce po roce 1820 s využitím starších konstrukčních prvků původního krovu barokního. Dřevo pro tento původní krov bylo káceno kolem roku 1715, tj. v době, kdy do Popoviček nastupuje jako admi-

nistrátor Lukáš Stadlmayer, a kdy se o výstavbě fary již uvažovalo.⁵⁹⁾ Raddovu zmínku (1759) o výstavbě fary kolem roku 1718⁶⁰⁾ tak lze přijmout za ověřenou. Posledním zásahem bylo podrazení klasicistních krokví vaznicemi na stojatých stolicích, konstruovaných od jihu k severu a od východu k západu. Tento zásah musíme vzhledem k datování spojit s rekonstrukcí v roce 1922, kdy měl být dle zápisu farní kroniky krov vyztužen trámy.⁶¹⁾

Obytné a užitné podkroví

V severní polovině podkroví objektu byly rozpoznány stopy po dvou posloupných a dnes zaniklých konstrukcích, vypovídajících o funkčně-provozním uspořádání i ekonomických limitech fary v průběhu 18. a 19. století. Z níže popsaných nálezů lze usuzovat, že severní díl podkroví (z jihu omezený zděnou příčkou a ze severu severním štítem) v době výstavby fary sloužil jako obytný prostor, následně změněný v podkrovní špýchar. Ve všech čtyřech koutech severní prostoru jsou na dělicí příčce a severním štítu zřetelné negativní otisky zaniklé, pravděpodobně dřevěné konstrukce s klenbovým náběhem. Nejčitelnější je otisk v jihovýchodním koutě, kde lze sledovat nejen celou křivku zaniklé klenby, ale nad vstupem i otisk jejího vodorovného zastropení. Linie otisku je rovná a lze si ji snad představit jako zevnitř omítané bednění. Obytný charakter tohoto prostoru dokládá nejen malovaný sokl na líci kamenné příčky (z východu ukončený jihovýchodním otiskem klenby), ale především dvojice trojlaločných malovaných čabrak, zřetelných pod parapety obou severních oken. Datem *ante quem* pro fyzický zánik této konstrukce je rok 1820, kdy byl vyzdvižen současný hambalkový krov, který rastrem vazných trámů a jejich usazením nad úroveň někdejší podlahy s objemem

Obr. 11: Fara, podkroví, pohled na příčku severní prostoru, pohled z jihozápadu, stav 2023.

Obr. 12: Fara, podkroví, severní štít, pohled z jihu, stav 2023.

Obr. 13: Fara, podkroví, zděná přička severního dílu s otisky zaniklé dřevěné klenby a malovaným soklem, pohled od severu, stav 2023.

Obr. 14: Fara, podkroví, otisk zaniklé dřevěné klenby nad záklenkem vstupu, pohled od severu, stav 2023.

konstrukce přímo kolidoval. Současně s krovem byl zhotoven minimálně povalový strop západního pokoje severního traktu, a tedy jakákoliv konstrukce v tomto prostoru musela být odstraněna. Zdá se ovšem pravděpodobné, že fyzický zánik vlastní konstrukce nebyl současný se ztrátou její obytné funkce, zaniklé ještě dříve ve prospěch nouzového podkrovního špýcháru.

Dva pokojíky či dvě místnosti (parva cubicella) jsou v podkroví zmíněny již v roce 1775 a dozvídáme se o nich taktéž z inventářů 19. století. Jako špýchárek je severní prostora podkroví explicitně zmíněna poprvé v roce 1867, nicméně o exis-

tenci blíže nelokalizovaného podkrovního špýcháru jsme průběžně zpravováni již od 30. let 18. století – někdy v rozmezí let 1731–1736 je v podkroví, a to vzhledem ke špatnému stavu stodoly, skladováno obilí: „Antonín Horník (...) prozíravě ve farní budově zamřížoval okna ve svých pokojích, vnitřek vybavil dvoukřídlými dveřmi, zvenku [budovu] obehnal zdí, založil větší sklep, pro uskladnění obilí zřídil podkroví.“⁶²⁾ Stodola, za Jana Antonína Horníka nepoužitelná, měla být již v roce 1750 opravena a provizorní nouzová funkce podkroví jako špýcháru se tak měla teoreticky přesunout na ni: „V roce 1750

Obr. 15: Fara, podkroví, malovaná čabraka pod západním oknem severního štítu, pohled z jihu.

Obr. 16: Fara, podkroví, malovaná čabraka pod východním oknem severního štítu, pohled z jihu (foto K. Loub, 2024).

přišel ctihodný pán Ignác Halík, ten dle možností své doby zre-novoval shnilé krovy fary a chlévů, obnovil zničenou stodolu (když předchůdce využíval namísto stodoly půdu fary) a odešel na beneficium do Sluštice.⁶³⁾ Na základě četných pramenných zmínek se ovšem zdá, že podkroví bylo i nadále užíváno ke skladování obilí. Ať už bylo skladování obilí v podkroví kontinuální od 30. let 18. století, anebo přerušované, máme jeho skladování v podkroví doloženo opět v roce 1775 („dům farní se dvouma pokojíčkama a jeden čeledník, kuchyň, dvě komory, na vrchu špejchárek“⁶⁴⁾ a následně napříč celým 19. stoletím. Zajímavé je přímé upozornění faráře z roku 1867, popisujícího uložení obilí v severním prostoru podkroví a své obavy o statiku objektu: „Představ si nyní, že na půdě proti kostelu 50–60 strýčků⁶⁵⁾ obilí se nalézá...“⁶⁶⁾ Ztotožnit severní prostoru podkroví se špýchárkem lze tedy jistě až na základě zmínky z roku 1867 – nálezy ovšem dokládají tuto funkci již minimálně po roce 1820, kdy byla současně s novým krovem zřízena dřevěná konstrukce, sloužící k tomuto účelu (viz dále). Zdá se tedy pravděpodobné, že severní prostora (do počátku 20. let 19. století pravděpodobně stále uzavřená dřevěnou klenbou) sloužila jako špýchárek mnohem dříve, a to již od 30. let 18. století, kdy je podkrovní uskladnění obilí zmíněno poprvé. Je totiž nanejvýš pravděpodobné, že to byla právě bedněná izolovaná konstrukce někdejší obytné místnosti, která mohla druhotně vyhovovat těmto potřebám a umožnila bezpečné uložení obilí. Potřeba zřídit ve 30. letech 18. století podkrovní špýchárek mohla motivovat k určitým dispozičním změnám v přízemí v neprospěch velkého čeledníku. Zánik funkce obytné místnosti ve prospěch špýchárku v této době navíc s předstihem nepřímo vyhověl nadcházejícímu požárnímu řádu (1755), řešícímu mimo jiné problém zástavby podkroví.⁶⁷⁾

Stopy po mladší konstrukci sledujeme na vazných trámech a výměnách, vymezujících obdélný prostor mezi zděnou příčkou a severním štítem, tj. v prostoru někdejší obytné místnosti. Trámy tvoří mírně obdélný rám, podélnou osou jdoucí v západovýchodním směru. Do vnitřních hran trámů jsou kolem dokola a v pravidelném rastru rozmístěny zhruba protilehlé dlaby. Ty jsou mírně variantní šířky 6–9 cm, v každém případě se stopami děr po hřebíku (či přímo s jeho úlomkem) ve svislé zadní stěně. Rozmístění dlabů (5 pro delší stranu, 3 pro kratší), jejich pozice a stopy po spojích dokládají, že se jedná o kapsy pro dnes nezachované, svisle usazené hranolky či latě, kdysi tvořící rám zaniklé bedněné, či vyplétané konstrukce. Umístění

Obr. 17: Fara, podkroví, dlaby po zaniklé latové konstrukci, cihelná nadezdívka severního štítu, pohled z jihozápadu.

dlabů při vnitřních hranách trámů taktéž dokazuje, že se jedná o opatření zamezující vyvrácení příčky tlakem zevnitř ven tíhou zrní. Tato dřevěná ohrádka pravděpodobně vymezovala prostor špýcharové buňky, každopádně kolidovala s rozponem starší bedněné klenby, kterou nahradila. Protože jsou dlaby pro latě umístěny v nárožích při styku vazných trámů s výměnami, nezdají se být mladším zásahem do hmoty dřeva. Vznik dřevěné ohrádky pro uskladňování obilí je tak pravděpodobně možné klást do úplného počátku 20. let 19. století. S konstrukcí nového krovu a zřízením sýpkového podkroví může souviset osazení provlékaných mříží do dvojice severních oken, stále zachovaných na svém místě (zmíněné již 1847). Užití dlabů pro latě, evidovaných v severním dílu podkroví, se zdá být konstrukčně analogické k řešení, popisovaném Jiřím Bláhou v podkroví zámku v Jezeří. Zde popisuje „...drobné dlaby připravené pro hranolky, které měly nést bednění stěn a stropu vestavby.“⁶⁸⁾ Za vhodnou konstrukční analogii, u které jsme byli schopni vizuálního srovnání, považujeme bednění spojovací chodby na zámku v Dalešicích.⁶⁹⁾ Užití podkroví ke skladování obilí známe například z fary v Kbelu (okres Plzeň-jih), kde byla v rámci inventářů z počátku 30. let 19. století *dřevěná dělicí mříž z latí, oddělující půdní skladiště — sýpku*⁷⁰⁾ či z fary v Dolní Rovni (okres Pardubice). Zde byl v roce 1829 vztyčen nový krov a prostor podkroví v polovině rozdělen dřevěnou bedněnou příč-

Obr. 18: Dalešice (okres Třebíč), zámek, konstrukce stěny spojující chodby (foto J. Bláha, 2010).

Obr. 19: Fara, schodiště na půdu, dvojice trámů zaniklého stropu a pozůstatky interiérové omítky síně, pohled ze severozápadu.

kou ze svisle kladených prken, osazenou na 3. plnou vazbu od východu. V západní polovině byla zřízena sýpka. Na vazné trámy, které jsou zde oproti východní polovině ve všech vazbách, byla položena prkenná podlaha, po stranách doplněná svislým bedněním, přichyceným na patní vzpěry při krokvicích.⁷¹⁾ Stejně jako v Popovičkách tak byla zhotovena dřevěná, zhruba 50 cm vysoká ohrádka, sloužící k uskladnění obilí. V Dolní Rovni byl ovšem touto adaptací modelován i projekt vlastního krovu, který byl ve východní části redukovane řešen za užití prázdných vazeb s výměnami a krátkaty, zatímco v západní sýpkové s vaznými trámy ve všech vazbách. Důvodem pro užití vazných trámů ve všech vazbách bylo položení prkenné pod-

Obr. 20: Fara, přízemí, profilované ostění vstupu ze síně do světnice (foto K. Loub, 2024).

Obr. 21: Fara, přízemí, nátěry dešťní dveří ze síně do světnice, pohled ze západu (foto K. Loub, 2024).

lahy zamýšlené sýpkové části. Oproti tomu v Popovičkách byl krov řešen jednotně a obilí bylo uskladněno přímo na půdové dlažbě, podbíhající pod vaznými trámy a výměnami severního dílu.

Již z nejstaršího inventáře se dozvídáme, že taktéž levá (jižní) prostora byla od zbytku podkroví oddělená, zde ale dřevěnou příčkou s jednokřídlými dveřmi. Po této příčce, doložené ještě v roce 1891, se zachovaly na sraz svisle kladená prkna, sevřená mezi druhým vazným trámem od jihu a sklonem příslušné krokve. Jak na vazný trám, tak na krokve zde byla přibita menší úchyťová lať, zachovaná ve více úsecích, ke které byla přibita jednotlivá prkna stěny.

Obr. 22: Fara, přízemí, příklad většinově zastoupeného dveřního kování, pravděpodobně z rekonstrukce v roce 1872, stav 2023.

Za současného stavu poznání se jeví jako pravděpodobné, že podkrovní obytná místnost ztratila svoji obytnou funkci již ve 30. letech 18. století, kdy byla její klenební konstrukce druhotně využita pro skladování obilí. Toto izolační řešení mohlo sloužit až do doby kolem roku 1820, kdy byl zkonstruován nový krov, klenba místnosti zanikla a nahradila ji výše popsaná laťová konstrukce.

Chlévy

Přirozená existence hospodářských budov⁷²⁾ farního areálu je v písemných pramenech doložena po celé 18. a 19. století, stejně tak jejich četné úpravy. Vzhledem k povaze článku i uchopitelnosti dispozičních a funkčních proměn není historie všech hospodářských stavení vyjma dnešních chlévů detailněji probírána.

Chlévy jsou vystavěny podélnou osou v západovýchodním směru a areál farního dvora uzavírají z jihu; jsou kryty sedlovou střechou, západní štít je vyzděn z novodobých tvárnic. Jsou rozděleny do čtyř vzájemně nepropojených prostor, výlučně klenutých v podélném směru dvojicí cihelných pruských a v jednom případě plackových kleneb, oddělených meziklenebním pasem. Klenby byly vyzděny z koutů a mají tedy kosočtverečnou skladbu ložných spár. Přízední pilíře byly redukováně osazeny tak, aby v dělicích příčkách nesly jak klenbu jedné místnosti, a současně absorbovaly tlak klenebního pasu z místnosti vedlejší. Přízední pasy pak byly přirozeně uplatněny pouze v místě, kde byl vyzděn pilíř.

Přestože jsou současné chlévy co do objemu téměř totožné s chlévy zachycenými na Indikační skice (1841), jsou novostavbou, projektovanou v roce 1853 a zahájenou o dva roky později. Uskutečnil ji zednický mistr Mathias Mladovský z Uhřetěvsi, ještě na konci 40. let 19. století provádějícího taktéž opravy kostela, a tesařský mistr Mathias Kurka z Kostelce nad Černými lesy.

Z pramenů vysvítá, že jak obvodové zdi, tak dělicí příčky staršího chléva byly zbourány, stejně tak jsou výslovně zmíněny výkopy základového zdiva pro nový objekt. O položení základu chléva (1855) se dozvídáme rovněž z farní kroniky.⁷³⁾

Dle rozpočtu,⁷⁴⁾ zatím nedoloženého původní plánovou dokumentací, měl být objekt rozdělen do čtyř neprostupných jednotek. Je zde mimo jiné zmíněno vyzdění 5 pilířů (přízední pilíře pro klenby) a 2 pruské klenby (*Platzelgewölbe*) na jednu místnost, a tedy pro vozovnu, kravín a maštal. Protože jsou klenby dřevníku vyzdviženy nad čtvercovým půdorysem, je

Obr. 23: Druhotně použitý barokní koutový závěs na okenním křídle, pravděpodobně z rekonstrukce v roce 1872, dnes deponováno na krovu chléva.

Obr. 24: Druhotně použitý barokní koutový závěs a rohovník na okenním křídle, pravděpodobně z rekonstrukce v roce 1872, dnes deponováno na krovu chléva.

zdejší klenba nazvána kopulovou (*Kuppelgewölbe*, tedy placovou). Stejně tak jsou zmíněny 4 přízední pasy (*Halbegurten*) pro vozovnu, 4 pro kravín a 2 pro maštal. Rozvržení pěti přízedních pilířů následně zapříčinilo, že klenby dřevníku jsou zapřené do podpor vedlejších prostor, a tedy se zde neuplatňují ani pilíře, ani přízední pasy. V konfrontaci s dnešním stavem objektu shledáváme, že původní projekt byl dodržen.

První prostora od západu je co do prostoru nejširší, přístupná vrata a sloužila jako vozovna. Dvojice pruských kleneb je vyzděna na přízední pilíře, na středový stlačený pas, v čelech opatřena přízedními pasy. Druhá místnost od západu, maštal, je klenuta analogicky s tou výjimkou, že přízední pasy a přízední polopilíř se uplatňují pouze při východní stěně. Pas a paty klenby jsou na západě zapuštěny přímo do zdi. Zde jsou na cihelných podezdívkách zachována dvě kamenná koryta. Klenba třetí prostory, dřevníku, je zcela prostá přízedních pasů, stlačený pas i paty kleneb jsou vedeny přímo ze stěny bez užití přízděné podpory. Nejvýchodnější prostora, kravín, má analogicky k nejzápadnější klenbu vyzděnou na přízedních polopilířích a opatřenou přízedními pasy. Zde jsou rovněž zachována jak koryta, tak větrací průduchy v jižní obvodové stěně.

Obr. 25: Barokní mříž, dnes deponována na krovu chléva.

Obr. 26: Kamenný barokní překlad ze vstupu do fary, dnes deponován v nejvýchodnější prostře chléva.

Zatímco ve zbylých místnostech jsou čela kleneb opřena do lomového zdiva, mezi dřevníkem a kravínem je celá horní polovina včetně klenebních čel vyzděná z cihel a na spáru přizdžena minimálně k severní obvodové zdi. Kolizi této příčky a zdánlivého okenního otvoru si vzhledem k jednotnosti provedeného projektu vysvětlujeme nikoliv jako doklad dvou sousledných etap, ale jako uplatnění slepého okna, doplňujícího rastr okenních a dveřních otvorů severní nádvorní stěny. Nový vaznicový krov a nakládací vikýř byly zhotoveny současně s opravou krovu fary v roce 1922.

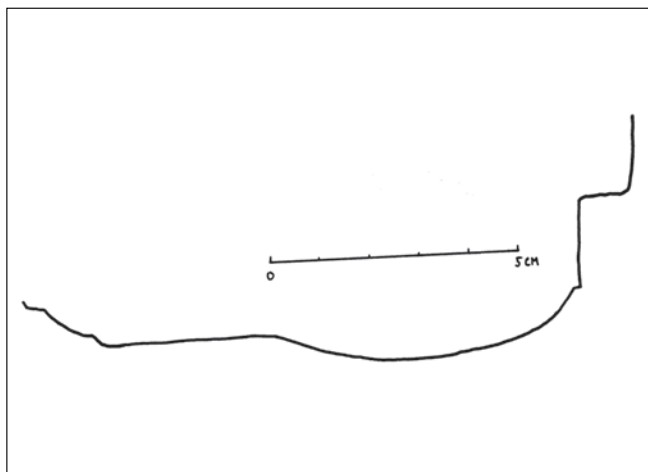
Stavební materiál

Zděné konstrukce fary i chléva byly vystavěny z místního lomového kamene. V moderní době se kámen těžil jak jižně od fary mezi Popovičkami a Chomutovicemi, tak východně od Herinku, přestože je těsně před výstavbou chléva upozorněno na problém nedostatku kamene a písku v této oblasti (*in der Schwierigkeit in der Gegend von Popoviczek Stein- und Sandbrüche zur Disposition zu haben*).⁷⁵⁾ Z toho důvodu musel být pro stavbu farního chléva vytvořen malý provizorní lom přímo uprostřed farního dvora (1855).⁷⁶⁾ Stejně jako pro kostel sv. Bartoloměje byla okenní ostění i ostění hlavního vstupu fary opravena z červeného nučického pískovce.⁷⁷⁾ Původní kamenná ostění se dodnes zachovala pouze při trojici oken severovýchodní světnice, zbylá byla v rámci mladších rekonstrukcí domodelována v maltě a nabarvena na červeně. V chlévu je dnes deponován kamenný překlad, zcela jistě z vchodu do fary, zdobený klenákem s trojicí píšťal. Ten má přímé analogie na

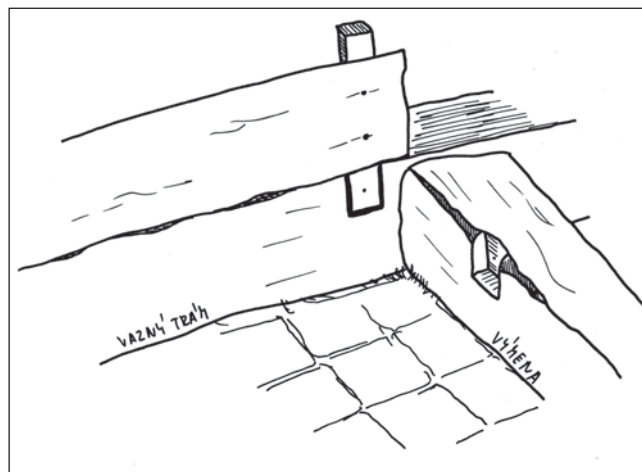

Obr. 27: Fara, podkroví, severní štít a pohled do krovu (foto K. Loub, 2024).

kostele sv. Bartoloměje, který měl být přestavěn také kolem roku 1718.⁷⁸⁾ Jeho odstranění je nutně mladší roku 1891, kdy je zde stále zmiňováno kamenné ostění. Na dislokovaných fragmentech okenních ostění, užitých často druhotně do mladších konstrukcí či jako zpevnění zahradní skalky, jsou zřetelné pozůstatky světlého krémového nátěru. Je otázkou, jestli se na těchto prvcích uplatňoval již od počátku, anebo jde o výsledek mladších zásahů.

Obr. 28: Profilace dřevěného vnějšího ostění vstupu ze síně do světnice (kresba F. Facincani).

Obr. 29: Rekonstrukce dřevěné ohrádky podkrovního špýčárku (kresba F. Facincani).

Hodnotné prvky

Napříč objektem fary i chlěva se dochovalo velké množství především historických výplňových prvků, a to jak zachovaných *in situ*, tak dislokovaných a deponovaných mimo místo svého původního umístění. Vzhledem k plánované rekonstrukci objektu, ale i hodnotě a četnosti těchto prvků, považujeme za důležité výběrově představit jejich škálu a míru zachování v samostatné kapitole.

V přízemí se dochovaly dvoukřídlé asymetrické výplňové dveře, osazené zadlabávanými závěsy, zakončenými kuzelem s kuličkou, a doplněné běžnými růžicemi a štítky, zachycenými například v dobovém vzorníku *Geittner és Rausch* z roku 1885.⁷⁹⁾ Na základě inventářů a analogií lze konstatovat, že k této plošné výměně dveří a kování došlo během rekonstrukce v roce 1872. Odlišně jsou přirozeně řešeny dveře do obslužných prostor. Na půdě i na bývalý záchod vedou jednokřídlé dveře, osazené na dvojici trnových křížových závěsů, jednou profilovaných odsazeným půlkruhem, podruhé vyžlabenými rohy. Dochovaly se rovněž dvojité vnitřní okenní rámy s prázdnými vnitřními zadlabávanými závěsy (kužel s kuličkou) a výplňovými okenicemi osazenými na vnější závěsy. Ty jsou důsledně zachovány v západním pokoji faráře a kanceláři (přestavba v roce 1872). V dnešní koupelně (po 1872 *Speiss*) jsou na obou vnitřních rámech zachovány trnové závěsy a vnitřní okenice, opatřená závěsy lalokovými, jistě druhotně použitými. V západní místnosti severního traktu (po 1872 *Gesindzimmer*) jsou ojediněle *in situ* zachována kompletní okenní křídla z přestavby v roce 1872.⁸⁰⁾ Analogická křídla jsou ve velkém počtu deponována v chlěvu a na jeho krovu – ve třech případech bylo u těchto okenních křidel evidováno užití starších, barokních, koutových závěsů a rohovníků. Ve dvou případech jde o palmetové zakončené prvky, v jednom případě se zachovala dvojice koutových závěsů se stylizovaným ptáčkem (!). Jde o typický příklad recyklace barokního kování v rámci rekonstrukcí z počátku 70. let 19. století.⁸¹⁾ Ve chlěvech nacházíme původní dveře typu *jalousie* a další, pravděpodobně z roku 1864, kdy proběhla výměna tří dveří do chlěvů.⁸²⁾

Na krovu chlěvů se taktéž zachovalo devět okenních mříží – tři barokní s prohýbanými pruty a pásky (snad 1731–1736),⁸³⁾ čtyři provlékané, pravděpodobně z první čtvrtiny 19. století (*in situ* taktéž v dvojici severních oken podkroví, zmíněné již 1847) a dvě šroubované z druhé poloviny 19. století. Na půdě fary je na hambalcích nad středním dílem uloženo jednoduché křídlo

dveří se zachovaným barokním kování. Pravděpodobně se jedná o pozůstatek dvoukřídlých dveří do severního dílu podkroví.

Komunikaci mezi síní a světnicí zprostředkovává relativně hluboký vstup s dvoukřídlými asymetrickými dveřmi ze strany obytné prostory. Ze síně je průchod uvozen dřevěným ostěním, profilovaným stlačeným oblounem. Deštění, na šířku složené ze dvou svisle přisazených fošen, je dnes (jako většina zachovaných výplňových prvků) přetřeno krémovým nátěrem. Ve spodních partiích jsou ale zřetelné úseky staršího barevného malovaného řešení, připomínající mramorování či fládrování. Právě toto ostění bylo do přestaveb v roce 1872 osazeno dveřmi se šnekovitými závěsy, poprvé zmíněnými již v roce 1847 a naposledy v roce 1869.⁸⁴⁾ Je možné navrhnout, že toto ostění vzniklo současně s osazením dvoukřídlých dveří za faráře Antonína Horníka (1731–1736).⁸⁵⁾

Závěr

Periferní poloha a omezené finanční možnosti fary v Popovičkách zapříčinily nejen zachování objektu jako celku, ale i velkého počtu hodnotných náleзовých situací a výplňových prvků. Nicméně teprve podrobný archivní průzkum dokázal tyto nálezy zasadit do kontextu tušených stavebních změn a ve většině případů vedl k jejich absolutnímu datování. Pro určení vzniku, či naopak zániku sledovaných podkrovních konstrukcí byly taktéž stěžejní výsledky dendrochronologického průzkumu.

Přestože svými konturami evokuje fara stavby z první třetiny 19. století (např. fara v Neustupově, okres Benešov⁸⁶⁾), průzkum doložil její vznik někdy mezi lety 1715–1718. Dokládá to nejen retrospektivní zmínka o výstavbě fary faráře Raddy, ale taktéž výsledky dendrochronologického průzkumu, datující skácení druhotně užitých krokve na přelom let 1714/1715. Výstavba současně souvisela s přestavbou místního kostela sv. Bartoloměje, na kterém nalézáme stejně modelované překlady okenních ostění ze stejného druhu kamene. Přestavba kostela byla A. Sedláčkem zasazena do roku 1718,⁸⁷⁾ ještě ve 30. letech 18. století zde však probíhaly stavební úpravy presbytáře⁸⁸⁾ a kostel byl vybaven novým oltářem a kazatelnou.⁸⁹⁾

První větší zásahy proběhly již ve 30. letech 18. století, kdy byl vystavěn nový sklep a pravděpodobně ve prospěch špýčárku velmi brzy zanikla i obytná funkce podkrovní místnosti,

kteřá svému účelu sloužila jen několik málo let. Krátce po roce 1820 byl vyzdvižen současný hambalkový krov, drobné úpravy jižního traktu proběhly ve 30. letech 19. století. Zásadním zlomem v dějinách fary pak byl rok 1872, kdy došlo k přesunu obytné části ze severního dílu do jižního a kompletnímu vybavení novými výplňovými prvky. Zanikla někdejší černá kuchyně a nová byla zřízena v někdejší světnici. Produktem této etapy ze 70. let 19. století je dnešní podoba středního traktu s průchozí chodbou.

Podobný příběh sledujeme například na již zmíněné přízemní faře v Dolní Rovni (okres Pardubice), vystavěné v roce 1717 a upravené mezi lety 1829–1830, kdy byla v západní části podkroví zřízena špýcharová část, oddělená od volné části podkroví dřevěnou příčkou a po stranách doplněná prkennou bedněnou ohrádkou.⁹⁰⁾

Chlév fary v Popovičkách vznikl jako novostavba v roce 1855 a v mladších dobách prošel pouze drobnými stavebními úpravami. Byl postaven zednickým mistrem Mathiasem Mladovským z Uhřetěvsi a tesařským mistrem Mathiasem Kurkou z Kostelce nad Černými lesy.

Areal fary je hodnotným celkem, zásadně se podílejícím na urbanistickém charakteru nejnitřnější zástavby vesnice. Přestože jde o faru nižší kvalitativní úrovně a dispozičně i objemově inklinující spíše k dobové produkci lidové architektury, byly to právě finanční limity, které určily vysokou míru jejího zachování a povahu evidovaných konstrukcí i detailů. Absence exkluzivního architektonického řešení či interiérové výzdoby je zde však doprovázena výpovědní hodnotou funkčních, někdy až nouzových řešení, které se fragmentárně zachovaly dodnes. Ty nejlépe vypovídají nejen o vlastních stavebních proměnách

objektu, ale také o každodennosti venkovského faráře, nejen jako duchovního, ale také jako hospodáře. Dobové okolnosti tak vedly ke mnohým funkčním proměnám a ze stavebně–konceptního hlediska k převážení hospodářské funkce nad tou duchovně–správní.

Je nanejvýš pravděpodobné, že během plánovaných rekonstrukcí dojde nejen ke korekci předkládaných interpretací, ale také k nálezům nových stavebních detailů — zájem by měl být soustředěn zejména na stopy po historickém přičkování především jižního traktu, anebo jiné nálezové situace, doplňující dnešní poznání. Tyto nálezy by měly být reflektovány v rámci průběžně zpracovávaných operativních průzkumových dokumentací, kterými by autoři článku v budoucnu rádi doplnili své dosavadní závěry.

Za zpřístupnění a možnost studia objektu děkujeme obci Popovičky, za podporu Haně Prixové Dvorské a Šárce Kolářové. Za vyhotovení grafických příloh patří velké poděkování Lucii Beránkové, za překlady latinských textů Stanislavu Hlaváčovi a za konzultace Janu Beránkovi, Radce Heisslerové, Františku Išovi, Jiřímu Škabradovi, Jiřímu Bláhovi, Janu Peštovi a Ivanu Minářovi.

*Mgr. Filip Facincani (facincani.filip@npu.cz),
Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště
středních čech, Sabinova 373/5, Praha 3,
doktorand Ústavu pro dějiny umění FF UK
Mgr. Kryštof Loub (krystof.loub@ff.cuni.cz),
doktorand Ústavu pro dějiny umění FF UK,
Celetná 20, Praha 1*

Prameny

- Národní archiv, Archiv pražského arcibiskupství, sign. D6/V–VII, karton 1048.
Národní archiv, Archiv pražského arcibiskupství, kniha sig. A 39/5.
Státní oblastní archiv v Praze, Farní úřad Popovičky, Liber memorabilium, sign. 1; sign. 2.
Státní oblastní archiv v Praze, Farní úřad Popovičky, Kostelní účty, 1736–1762, inv. č. 59.
Státní oblastní archiv v Praze, Farní úřad Popovičky, Kostelní účty, resp. kniha záduší, 1767–1784, inv. č. 60.
Státní oblastní archiv v Praze, Farní úřad Popovičky, Popis budov fary Popovičky, 1847, inv. č. 68; 1869, inv. č. 70; 1874, inv. č. 72; 1879, inv. č. 73; 1891, inv. č. 74.
Státní oblastní archiv v Praze, Velkostatek Uhřetěves, inv. č. 482; inv. č. 488.

- Berková, J. 2003: Inventarizační průzkum a soupis lidové architektury středních Čech, okr. Praha–východ, sig. VV25/8, Sběrka plánů, stavebně–historických průzkumů a restaurátorských zpráv GnŘ NPÚ.
Bezchleba, J. 1925: Pamětní kniha politické obce Popoviček, založena roku 1925 učitelem Josefem Bezchlebou, OÚ Popovičky, rkp., dostupné na webových stránkách obce (<https://popovicky.cz/obec/kronika>).
Bezchleba, J. 1938: Pamětní kniha obce Popoviček, OÚ Popovičky, rkp., dostupné na webových stránkách obce (<https://popovicky.cz/obec/kronika>).

Literatura

- Biedermanová, M. 2015: O důstojnosti i šetnosti venkovských farářů: postřehy z operativního průzkumu barokní roubené fary v Dolní

- Krupé, in: Svorník 13: Otisk života v historických stavbách, Praha, s. 129–136.
Bláha, J. 2016: Hrůzděné stěny v podkrovích českých a moravských zámků, in: Svorník 14: Roubené a hrůzděné konstrukce historických staveb, Praha, s. 255–270.
Ebel, M. 2005: Nástin dějin českého stavebního práva. Praha.
Ebel, M. 2019: Historické názvosloví okenních a dveřních kování do nástupu průmyslové výroby, Průzkumy památek XXVI, č. 2, s. 67–92.
Ebel, M. 2021: Stavební zámečnictví. Katalog k výstavě. Praha – Plasy.
Farkasová, K. 2023: Komunitní centrum Popovičky. Ateliérová práce, ateliér Efler, FA ČVUT, rkp.
Kofroň, V. 2010: Dějiny kostela a farnosti sv. Petra a Pavla v Bohnicích 1738–1918. Diplomová práce PedF UK, Praha, rkp.
Krček, J. – Široký, R. 2012: Pozdně barokní fara ve Kbelu, Památky západních Čech 2, s. 37–54.
Macek, P. 1988: Fara v Hostiviciích u Prahy – poznámky ke stavební činnosti Anny Marie Františky, velkovévodkyně toskánské, Památky středních Čech 3, s. 102–122.
Oulíková, P. 2019: Reorganizace farní správy, stavby kostelů a jejich zařizování, in: P. Oulíková ed., Marie Terezie vévodkyně Savojská a české země. Praha, s. 120–188.
Podlaha, A. 1907: Posvátná místa Království českého: dějiny a popsání chrámů, kaplí, posvátných soch a klášterů v Království českém. Řada první, Arcidiecese Pražská. Díl I. Vikariáty: Českobrodský, Černokostelecký, Mnichovický a Prosecký. Praha.
Polák, V. 2020: Možnosti nového využití nesídelních far v Arcidiecézi pražské. Diplomová práce FPH VŠE, Praha, rkp.
Sedláček, A. 1908: Místopisný slovník historický Království českého. Praha.

- Stráníková, J. 2015: Každodenní život na venkovské faře v 19. století, *Studia Historica Nitriensia* 2, s. 206–223.
- Škabrada, J. 1996: Lidová architektura. Praha.
- Václavík, F. R. – Šeda, B. – Kudláček, S. – Hovorková, K. – Růžičková, R. 2022: Stavebně-historický průzkum fary čp. 74 v Horní Rovni, rkp.
- Vlček, P. 2013: Vrcholně barokní fara v Žebnici a typologie farních budov z druhé poloviny 18. století, *Památky západních Čech* 3, s. 33–46.
- Žilková, M. 2013: Filiální kostely Římskokatolické farnosti Říčany u Prahy. Diplomová práce KTF UK, Praha, rkp.

Poznámky

1. J. Berková, Inventarizační průzkum a soupis lidové architektury středních Čech, okres Praha-východ, sig. VV25/8, 2003 (průzkum proveden 1996). Za pomoc děkujeme Tomáši Snopkovi. K časovému zařazení přízemního domu s polovalbovou střechou, příznačného pro 1. polovinu 19. století, viz např. J. Škabrada, Lidová architektura. Praha 1996, s. 136.
2. V. Polák, Možnosti nového využití nesídelních far v Arcidiecézi pražské. Diplomová práce FPH VŠE, Praha 2020, rkp.
3. A. Podlaha, Posvátná místa Království českého: dějiny a popsání chrámů, kaplí, posvátných soch a klášterů v Království českém. Řada první, Arcidiecese Pražská. Díl I. Vikariáty: Českokobrodský, Černokostelecký, Mnichovický a Prosecký. Praha 1907, s. 189–190. Stručněji pak A. Sedláček, Místopisný slovník historický Království českého. Praha 1908, s. 717.
4. Za upozornění na objekt děkujeme paní Mgr. Jindřišce Černochové.
5. K. Farkasová, Komunitní centrum Popovičky. Ateliérová práce, ateliér Efler, FA ČVUT, 2023, rkp.
6. Za pomoc s dohledáním archivních pramenů děkujeme Mag. Phil. Stefanu Scholzovi, Ph.D. (SOA Praha-venkov), PhDr. Heleně Klímové (NA), Mgr. Heleně Hlouškové a Mgr. Beatě Kempné (SOA Praha), Mgr. Radku Holodňákovi (Muzeum Říčany) a Zuzaně Koubkové (MÚ Říčany).
7. Z monografických studií, zabývajících se farami, lze zmínit např. J. Krček – R. Široký, Pozdně barokní fara ve Kbelu, *Památky západních Čech* 2, 2012, s. 37–54; P. Vlček, Vrcholně barokní fara v Žebnici a typologie farních budov z druhé poloviny 18. století, *Památky západních Čech* 3, 2013, s. 33–46 či M. Biedermanová, O důstojnosti i šetrnosti venkovských farářů: postřehy z operativního průzkumu barokní roubené fary v Dolní Krupě, in: *Sborník* 13, Praha 2015, s. 129–136.
8. K roli faráře jako hospodáře a jeho každodenní činnosti v 1. polovině 19. století např. J. Stráníková, Každodenní život na venkovské faře v 19. století, *Studia Historica Nitriensia* 2, 2015, s. 206–223.
9. P. Macek, Fara v Hostivících u Prahy – poznámky ke stavební činnosti Anny Marie Františky, velkovévodkyně toskánské, *Památky středních Čech* 3, 1988, s. 105.
10. M. Biedermanová, o. c. v pozn. 7, s. 130.
11. K dějinám kostela viz např. M. Žilková, Filiální kostely Římskokatolické farnosti Říčany u Prahy. Diplomová práce KTF UK, Praha 2013, rkp.
12. V důsledku rozsáhlé rekonstrukce fary v roce 1872 byla někdejší obytná část (byt faráře), doposud situovaná v severním dílu, přeložena do dílu jižního.
13. A. Podlaha, o. c. v pozn. 3, s. 189–190.
14. Státní oblastní archiv v Praze (dále jen SOA Praha), Farní úřad (dále FÚ) Popovičky, Liber memorabilium, sign. 1, pag. 109: „*Tento chrám Páně 1342 vystaven byl po 10 letech po vystavení chrámu Páně popovického...*“
15. V *Errectionis Instrumentum Parochia Popowiczensis* z roku 1715 (v opisu z roku 1848) narážíme na zmínku také o samotné faře: „*eine uralte und sehr ruinierten Pfarrei nebst einer Pfarrkirchen sub titulo S. Bartholomaei*“ – SOA Praha, Velkostatek (dále Vs) Uhř-
16. Žižka, J. 2016: Hospodářské dvory bývalých panství v Čechách. Praha.

Elektronické zdroje:

- Bibliografie dějin Českých zemí [online]. Praha: Historický ústav AV ČR, 2021 [cit. 2024-02-22], dostupné z: <https://biblio.hiu.cas.cz/>
Statní oblastní archiv v Praze, Sbírka matrik, <https://ebadatelnasoa.praha.cz/d/12121/1>.

něves, inv. č. 482, č. kartonu 198, nepag. Ruiny původní fary byly také patrné ještě za příchodu Františka Antonína Raddy (farářem v Popovičkách mezi lety 1754–1765), jak nás zpravuje ve farní kronice – SOA Praha, o. c. v pozn. 14, pag. 23.

16. SOA Praha, o. c. v pozn. 14, pag. 38 – kniha cituje nápis na zvonu „*Léta Božího tisícího čtyřistého devadesátého sedmého tento zvon dělán jest, pan Jan Marz dělal tento zvon.*“
17. K činnosti Lukáše Stadlmayera viz např. V. Kofroň, Dějiny kostela a farnosti sv. Petra a Pavla v Bohnicích 1738–1918. Diplomová práce PedF UK, Praha 2010, rkp., s. 15–24.
18. SOA Praha, o. c. v pozn. 14, pag. 23–24.
19. Dopis ze dne 3. června 1715 – Národní archiv Praha (dále jen NA), fond Archiv pražského arcibiskupství (dále jen APA), sign. D6/V-VII, kart. 1048, nepag. „*die Wohnung* [des Pfarrers, pozn. autorů] *auf meine kosten würrh[lichen] auferbau, in die Kirchen ein neues Tabernaculum, Ciborium, Lampen, und tauff stein mit der zugehör erkauffe*“.
20. Již v březnu roku 1734 zaznamenáváme stížnost kuráta z Chocerad na stavební úpravy Horníka v presbytáři kostela – NA, APA, kniha sig. A 39/5, pag. 424v. K přestavbě kostela dále P. Oulíková, Reorganizace farní správy, stavby kostelů a jejich zařizování, in: P. Oulíková ed., Marie Terezie vévodkyně Savojská a české země. Praha 2019, s. 163.
21. SOA Praha, o. c. v pozn. 14, pag. 24 – „*providissime etiam in aede Parochiali fenestras conclavium suorum cancellavit, valvis intus muniit, aforis muris cinxit, celare majus fundavit, subtegulium, seu tectum pro conservando faena fecit, granarium unum lateribus, alterum asseribus stravit, et ovile stabulis adjunxit*“. O tom nás také zpravují kostelní účty z roku 1736. Vedle drobných útrat za šindel na střechu padlý výdaje na „*4 hole železa na mříži do vokna v komoře*“ [za 48 krejcarů] a kováři pak za práci vyplatil 12 krejcarů. Truhláři pak bylo od nasazení zmiňovaných dveří vyplaceno také dvanáct krejcarů. – SOA Praha, FÚ Popovičky, Kostelní účty, 1736–1762, inv. č. 59, nepag.
22. SOA Praha, o. c. v pozn. 21, nepag.
23. SOA Praha, o. c. v pozn. 14, pag. 21–24.
24. Tamtéž. Více k fundační činnosti Marie Terezie vévodkyně Savojské viz P. Oulíková, o. c. v pozn. 20.
25. Výdaje k roku 1759 – „*Hrnčířovi od přestavení dvojích kamen ve faře spolu za přidání nový kachle*“ – SOA Praha, o. c. v pozn. 21, nepag.
26. Účty zádušní od roku 1767 – SOA Praha, FÚ Popovičky, Kostelní účty, resp. kniha záduší, 1767–1784, inv. č. 60, nepag.
27. Tamtéž, výdaje k roku 1773, nepag.
28. Tamtéž, vydání k letům 1775 a 1776, nepag.; SOA Praha, o. c. v pozn. 14, pag. 69.
29. SOA Praha, o. c. v pozn. 14, pag. 36 – „*Inventář při faře Malo-Popovické roku 1775. 1. dům farní se dvěma pokojíčky, jedním čeledníkem, kuchyní, dvěma komorami, na půdě špejcharék, ostatně svrchní půda vrchní s roztrhanou střechou. Dolní okna ve dvou pokojíčkách mřížemi dobře zaopatřená. Při tom [při faře] chlěvy pro krávy. Řezárna. Maštal pro koně a ovce, vše chatrné a opravy potřebné, dva sklepy, oba dva teplé.*“
30. Tamtéž, pag. 69.

31. SOA Praha, o. c. v pozn. 26, vydání k roku 1777, nepag.
32. SOA Praha, o. c. v pozn. 14, pag. 62.
33. Tamtéž, pag. 63.
34. SOA Praha, FÚ Popovičky, Popis budov fary Popovičky, 1847, inv. č. 68.
35. V literatuře také jako šnekovité závěsy, viz M. Ebel, Historické názvosloví okenních a dveřních kování do nástupu průmyslové výroby, Průzkumy památek XXVI, č. 2, 2019, s. 72.
36. SOA Praha, Vs Uhřetěves, inv. č. 488, č. kart. 240, nepag., dopis ze dne 13. února 1851 administrátora Suchánka.
37. Tamtéž, podrobný popis požáru a jeho rozšíření ve zprávě Suchánka ze dne 13. dubna 1852.
38. Tamtéž, dopis ze dne 20. dubna 1852.
39. Tamtéž, dopis ze dne 24. března 1854.
40. Tamtéž, dopis ze dne 18. srpna 1855.
41. SOA Praha, FÚ Popovičky, Liber memorabilium, 1836–1930, sign. 2, pag. 25.
42. SOA Praha, o. c. v pozn. 36, dopis ze dne 1. března 1855. Zde je otázka, týká-li se popis prostředního *neklenutého* kvelbu spížové části domu, anebo klenuté černé kuchyně ve středním traktu. Vzhledem k užití potměnu pro strop se přikláníme k první možnosti.
43. SOA Praha, o. c. v pozn. 41, pag. 44–49.
44. SOA Praha, o. c. v pozn. 34, 1869, inv. č. 70.
45. SOA Praha, o. c. v pozn. 34, 1874, inv. č. 72.
46. Mimo samotný fond Farní úřad Popovičky a Velkostatek Uhřetěves byl v rámci výzkumu také částečně prozkoumán fond Velkostatek Kostelec nad Černými lesy, kde mělo být dle inventáře stavební ředitelství také okolních velkostatků, vč. toho uhřetěveského. Bohužel se doposud ale nepodařilo najít žádné další informace. Možným archivním zdrojem, kde se budou snad nalézat další archivní podklady, je fond Archivu pražského arcibiskupství v Národním archivu. Vzhledem k rozsahu fondu ale nebylo možné v rámci předkládané studie tento fond kompletně vyčerpat. Jelikož se o znovuzaložení této farnosti, ale také o výstavbu fary a snad také o opravy kostela zasloužil hrabě Vrtba, je velmi pravděpodobné, že se některé z pro naše potřeby důležitých archiválií budou nacházet v SOA Praha, Rodinný archiv Vrtbů, Konopiště.
47. SOA Praha, o. c. v pozn. 34, 1879, inv. č. 73; 1891, inv. č. 74.
48. „*Prioribus antem annis Domus Parochialis fuit (juxta traditionem) trans torrentem Popoviczkiensem in extremitate pratelli inde Parochiali sub sylva Ecclesiae, pascuis communibus, et torrenti vicinissima, ubi meis adhuc oculis in adventu meo A. 1754 Popoviczkium rudera conspexi*“ – SOA Praha, o. c. v pozn. 14, pag. 23.
49. J. Bezchleba, Pamětní kniha obce Popoviček, Popovičky 1938, rkp. Dostupné na: <https://popovicky.cz/obec/kronika> [vyhledáno dne 17. 11. 2023].
50. SOA Praha, o. c. v pozn. 14, pag. 24.
51. Účty zádušní od roku 1767 – SOA Praha, o. c. v pozn. 26, nepag.
52. „*Circa vero annum 1718 sub Venerabili Domino Luca Stadlmayer p. t. [pro tempore] Administratore Popoviczkienzi aedificata est haec Domus Parochialis Subuna in terra solum condignatione continens versus Ecclesiam duo cubacula simplicia (nam pavimenta lateribus, laqueata vero asseribus strata fuere) versus pagum Hunkovicz famulitium amplum illuminatum 4 fenestris, ac quinta minore versus occidentem, ut mediam Parochiam ambiret, et solam camaram culinarem atque culinam cingeret, non mirum, cum tunc orgia lignorum [p. 24] 21 x sen. 24 x. ant 30 x fuerit. Celare minus versus orientem fuit unam et stabula tria, area vero fuit apertissima, in medio non exigno monticula occupata...*“ – SOA Praha, o. c. v pozn. 14, pag. 23–24. V barevném vyhodnocení stavebního vývoje jsou jako původní zachycena obě dvě západní okna západní místnosti jižního traktu. Toto vyhodnocení vychází z jejich analogického řešení a z předpokladu, že stavební proměny a proměnlivé dělení jižního traktu byly složitější, než dokládají dochované písemné prameny. Tyto skutečnosti nelze dnes plně sledovat a autoři se tak přiklonili k tomuto předpokladu, který může být v důsledku následných rekonstrukcí potvrzen, či vyvrácen.
53. Viz pozn. 29.
54. Rekonstrukce proběhla během krátkého funkčního období faráře Antonína Wiesnera (1869–1873). O rozsahu rekonstrukce nás informují ovšem pouze inventáře, zápisy farní kroniky pro tuto konkrétní dobu zcela mlčí (poslední zápis je z roku 1869 a následující až z roku 1873, oznamující Wiesnerovu smrt).
55. Je zajímavé, že farář Tittl (1867) doporučoval svému budoucímu nástupci, aby během plánovaných oprav udělal ze svého prvního pokoje nouzově právě kuchyni.
56. Viz pozn. 52.
57. Výdaje k roku 1759 – SOA Praha, o. c. v pozn. 21, nepag.
58. Za tento postřeh, čas i dendrochronologický průzkum děkujeme Ing. Tomáši Kynclovi, DendroLab Brno. Odběr vzorků pro dendrochronologickou analýzu byl proveden dne 15. 2. 2024.
59. Viz pozn. 19.
60. Viz pozn. 18.
61. SOA Praha, o. c. v pozn. 41, nepag.
62. SOA Praha, o. c. v pozn. 14, pag. 21–24, („*Antonii Hornik (...) providissime etiam in aede Parochiali fenestras conclavium suorum cancellavit, valvis intus muniit, aforis muris cinxit, celare majus fundavit, subtegulium, seutectum pro conservando faena fecit, granarium unum lateribus, alterum asseribus stravit, et ovile stabulis adjunxit...*“).
63. Tamtéž, („*Anno 1750 advenisset venerabilis Dominus Ignatius Halik, is pro modulo sui temporis putrefactatecta Parochiae et stabulorum renovavit, horreum destructum (cum praedecessor subtegulio Parochiali loco horrei usussit) restauravit*“).
64. SOA Praha, o. c. v pozn. 14, pag. 36.
65. 1 strych/korec je roven zhruba 93 litrům.
66. SOA Praha, o. c. v pozn. 41, pag. 45.
67. M. Ebel, Nástin dějin českého stavebního práva. Praha 2005, s. 49.
68. J. Bláha, Hrázděné stěny v podkrovních českých a moravských zámků, in: Svorník 14, Praha 2016, s. 261.
69. Za konzultaci děkujeme Ing. Jiřímu Bláhovi, Ph.D.
70. J. Krček – R. Šíroky, o. c. v pozn. 7, s. 43.
71. F. R. Václavík – B. Šeda – S. Kudláček – K. Hovorková – R. Růžičková, Stavebně-historický průzkum fary čp. 74 v Horní Rovni, 2022, rkp., s. 66. Za poskytnutí elaborátu SHP děkujeme MgA. Františku R. Václavíkovi.
72. K typologii a obecným analogiím především J. Žižka, Hospodářské dvory bývalých panství v Čechách. Praha 2016.
73. SOA Praha, o. c. v pozn. 41, pag. 24.
74. SOA Praha, o. c. v pozn. 36, nepag., stavební rozpočet ze dne 9. března 1853.
75. Tamtéž, zápis ze 13. dubna 1854.
76. Tamtéž, dopis z 3. června 1855.
77. Za konzultace a určení děkujeme RNDr. Janu Zavřelovi.
78. A. Sedláček, Místopisný slovník historický Království českého. Praha 1908, s. 717.
79. M. Ebel a kol., Stavební zámečnictví. Katalog k výstavě. Praha – Plasy 2021, s. 196.
80. Zde je také osazena jednoduchá novodobá okenice, pro kterou nemáme na faře obdobu. Lze ji ztotožnit s okenicí pro *pokojík u kuchyně*, kam byla dodána nová v listopadu roku 1930.
81. K recyklaci okenních kování mimo jiné viz M. Biedermanová, o. c. v pozn. 7, s. 135 či P. Vlček, o. c. v pozn. 7, s. 38.
82. SOA Praha, o. c. v pozn. 41, pag. 41.
83. Okna ve svých pokojích měl nechat zamřížovat farář Antonín Horník (ve funkci 1731–1736), SOA Praha, o. c. v pozn. 14, pag. 21–24.
84. V oblounu jsou stále zřetelné dvě a dvě prohlubně po trnových závěsech, dnes zatmělené a opatřeny krémovým nátěrem.
85. SOA Praha, o. c. v pozn. 14, pag. 21–24.
86. J. Berková, o. c. v pozn. 1.
87. Viz pozn. 78.
88. Viz pozn. 20.
89. K roku 1736, SOA Praha, o. c. v pozn. 21, nepag.
90. F. R. Václavík – B. Šeda – S. Kudláček – K. Hovorková – R. Růžičková, o. c. v pozn. 71, s. 66.

The Popovičky Parish Building The Structural Changes of the Building Motivated by Its Economic and Spiritual-Administrative Role

The parish building in Popovičky was built as a new structure around 1718, on a different site than the original medieval parish. It is an example of an architecturally less demanding, but extremely well-preserved ground-floor building, both in ground plan and elevation based on the tradition of vernacular architecture at that time. On the basis of archival sources and preserved constructions, the major changes in the ground plan of the building were outlined and the key findings from the formerly dwelling attic were presented, namely the remains of the dwelling room, whose function had been lost in favour of the attic granary.

Fig. 1: Popovičky parish building no. 1 (Prague-East District) and St Bartholomew's Church, indication sketch of the Stable Cadastre (1841).

Fig. 2: Popovičky parish building no. 1, the parish building with stables, northern view (all images by F. Facincani, 2023 if not stated otherwise).

Fig. 3: Parish building, eastern view (photo by K. Loub, 2024).

Fig. 4: Stables, northern view.

Fig. 5: Parish building, ground plan of cellars, building development evaluation (based on the GEOPROGRES company surveying; completion and evaluation by F. Facincani, graphic design by L. Beránková, if not stated otherwise); 0.1 – landing, 0.2 – eastern cellar, 0.3 – western cellar; A – closeable niche, B – underpinning the lightweight arch.

Fig. 6: Parish building, ground floor plan, building development evaluation; 1.1 – hall; 1.2 – corridor/hall extension; 1.3 – former smoke kitchen, after 1872 an office; 1.4a – former parish priest's room I, after 1872 a kitchen; 1.5a, b – former parish priest's room II, after 1872 pantry and servants' room; 1.6 – toilet hall, site of the original toilet; 1.7 – toilet; 1.8 – former servants' section, after 1872 the parish priest's room; 1.9 – former storeroom, after 1872 the parish priest's room; A – beams of the former hall ceiling and remains of the interior plaster; B – wooden moulding profiled with a pressed torus; C1, C2 – painted wainscotting; D – secondary segmental belt, former smoke kitchen entrance; E – secondary segmental belt, formerly regular wall; F – the parish building archives niche.

Fig. 7: Parish building, attic ground plan, building development evaluation; 2.1 – central section, 2.2 – northern section, 2.3 – southern section, once separated by a partition wall; A1, A2, A3, A4 – negative imprints of a disappeared wooden vault; B1, B2 – painted lambrequins; C1, C2, C3, C4 – binders and changes with mortises for battens.

Fig. 8: Stables, ground floor plan, building development evaluation; 1.1 – carriage house, 1.2 – stable, 1.3 – woodshed, 1.4 – cowshed.

Fig. 9: Parish building, cellars, layers of plaster on the staircase western wall, condition in 2023.

Fig. 10: Parish building, ground floor, continuous corridor, entrance to the living room on the right, entrance to the cellar on the left, eastern view, condition in 2023.

Fig. 11: Parish building, attic, view of the partition wall of the northern space, southwestern view, condition in 2023.

Fig. 12: Parish building, attic, northern gable, southern view, condition in 2023.

Fig. 13: Parish building, attic, bricked partition wall of the northern section with imprints of a disappeared wooden vault and a painted plinth, northern view, condition in 2023.

Fig. 14: Parish building, attic, imprint of a disappeared wooden vault with a relieving arch of the entrance, northern view, condition in 2023.

Fig. 15: Parish building, attic, painted lambrequin under the western window of the northern gable, southern view.

Fig. 16: Parish building, attic, painted lambrequin under the eastern window of the northern gable, southern view (photo by K. Loub, 2024).

Fig. 17: Parish building, attic, mortises after a disappeared batten construction, brick parapet of the northern gable, southwestern view.

Fig. 18: Dalešice (Třebíč District), mansion, construction of the connecting corridor wall (photo by J. Bláha, 2010).

Fig. 19: Parish building, attic staircase, two beams of the perished ceiling and remains of the interior plaster of the hall, northwestern view.

Fig. 20: Parish building, ground floor, profiled jambs of the entrance to the living room from the hall (photo by K. Loub, 2024).

Fig. 21: Parish building, ground floor, wainscotting paint of the door leading from the hall to the living room, western view (photo by K. Loub, 2024).

Fig. 22: Parish building, ground floor, example of the prevailing door hardware, probably from the 1872 reconstruction, condition in 2023.

Fig. 23: Secondly used Baroque corner hinge on a window casement, probably from the 1872 reconstruction, today used on the stable trussing.

Fig. 24: Secondly used Baroque corner hinge and corner plate on a window casement, probably from the 1872 reconstruction, today used on the stable trussing.

Fig. 25: Baroque grating, today used on the stable trussing.

Fig. 26: Baroque stone lintel from the parish building entrance, today in the easternmost space of the stables.

Fig. 27: Parish building, attic, northern gable, and view of the trussing (photo by K. Loub, 2024).

Fig. 28: Shaping of the wooden external jamb of the living room entrance from the hall (drawing by F. Facincani).

Fig. 29: Reconstruction of the wooden railing of the small attic granary (drawing by F. Facincani).

HRAD VALDEK NA PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ – PROMĚNA ZŘÍCENIN HRADU V ROMANTICKOU STŘEDOVĚKOU KULISU

Lukáš Slabý

Článek se věnuje stavební historii hradu Valdek (okres Beroun) na přelomu 19. a 20. století, kdy došlo k jeho posledním zásadnějším úpravám v režii knížat z Hanau. Text vychází především z nepublikovaného elaborátu stavebněhistorického průzkumu, který je doplněn, případně opraven o nová zjištění. Ta vyplývají z dobové ikonografie, literatury a doposud nereflektovaných či neznámých pramenů.

Klíčová slova: hrad Valdek – knížata z Hanau – velkostatek Hořovice – hradní zříceniny – architektura – romantismus – přelom 19. a 20. století

Valdek Castle at the Turn of the 19th and 20th Centuries – the Transformation of the Castle Ruins into a Romantic Medieval Backdrop

The article is devoted to the construction history of Valdek Castle (Beroun District) at the turn of the 19th and 20th centuries, when its last major modifications took place under the direction of the Princes of Hanau. The text is primarily based on an unpublished elaboration of a historical construction exploration, which is supplemented or corrected with new findings arising from period iconography, literature, and hitherto unreflected or unknown sources.

Keywords: Valdek Castle – Princes of Hanau – Hořovice estate – castle ruins – architecture – romanticism – turn of the 19th and 20th centuries

<https://doi.org/10.56112/psc.2024.1.04>

Úvod

Tématu historie a stavebních proměn hradu Valdek (okres Beroun) se doposud věnovala celá řada autorů (např. *Sedláček 1889*, 169–180; *Rostocký 1939*; *Menclová 1972*, 145–148; *Razím 2000*, 23–28; *Durdík 2009*, 578–579; *Kopičková 2010*, 20–57; *Záruba 2012*, 197–209). Jejich zájem se ale až na výjimky soustředil téměř výhradně na středověké dějiny této významné památky. Tematicky i časově nejucelenější pohled dodnes přináší zejména nepublikovaný stavebněhistorický průzkum z roku 1976, který vypracoval J. Muk a O. Novosadová. Z něho převážně čerpala i mladší, výše uvedená literatura. Celkový souhrn současného stavu poznání pro širší veřejnost pak přináší monografie od M. Rubeše (2021).

Mladší stavební dějiny hradu Valdek zůstávaly po dlouhou dobu bez bližšího zájmu badatelů, a i to přesto, že jsou podstatné pro otázky současné podoby hradních zřícenin. Cílem předloženého textu je, především na základě výsledků výše zmíněného stavebněhistorického průzkumu a dobové ikonografie, představit stav našeho poznání o historii lokality na konci 19. a počátku 20. století. Právě do této doby spadá poslední stavebně-architektonická kapitola ze stavebních proměn Valdeka (obr. 1), kdy se ze zřícenin hradu stala romantická středověká kulisa v rámci hořovického velkostatku knížat z Hanau.

Jak bude uvedeno dále, revize starších výzkumů doplněná o rozbor písemných pramenů, dobové literatury a ikonografie může přinést nová, mnohdy i zásadní zjištění.

Stručný přehled historie hradu

Počátky hradu Valdek (*Waldek*) spadají dle doposud převládajícího názoru do 2. poloviny 13. století. Tato tvrzení podporuje datace trámy, který byl skácen někdy po roce 1252 (*Záruba 2012*, 208). Za první zmínku o hradě a jeho majiteli, Oldřichovi (Zajícovi) z rodu Buziců, je někdy považována zpráva z roku 1263. Prokazatelně je ovšem hrad (*castrum*) písemně doložen

až k roku 1331 ve spojení s Oldřichem „*dictus Lepus de Waldek*“ (*RBM III*, 712).

Hrad nezůstal v držbě svých zakladatelů Zajíců z Valdeka příliš dlouho. Už od 40. let 14. století se zde začali střídát majitelé především z řad šlechty, ale po určitou dobu byl hrad i ve vlastnictví krále (*Sedláček 1889*, 177–178).

Dosavadní studie prokázaly, že Valdek prošel několika stavebními fázemi. Ty nejzásadnější, které ovlivnily i jeho půdorysnou dispozici, spadají zřejmě do rozmezí 13. až 15. století (*Záruba 2012*, 204–207; *Rubeš 2021*, 70–75). S určitou mírou pravděpodobnosti hrad prodělal některé další úpravy i v 16. století, jako byla například nástavba hlavního (jihozápadního) paláce (*Muk – Novosadová 1976*, 47).

V této době, tedy v 1. polovině 16. století, je Valdek zmiňován jako „*zámek*“. V roce 1574 se jej ujal Kryštof Pešík, do jehož doby, případně do časů jeho syna Václava, je kladen úpadek a postupný zánik hradu, jenž se v roce 1623 uvádí jako „*zámek v lese pustý Valdek řečený*“ (*Muk – Novosadová 1976*, 5–6).

V 17. století se Valdek a s ním i celé jeho někdejší zboží trvale stává součástí hořovického panství, v rámci kterého je pro příště vždy zmiňován jako pustý, než z kupních smluv vymizel úplně (*Sedláček 1889*, 179; *Muk – Novosadová 1976*, 6).

Zájem o hrad a s ním spojené zprávy pochází až z 2. poloviny 19. století. Týkají se mimo jiné zamýšlených stavebních úprav hradních zřícenin, které jsou předmětem tohoto článku.

Okolnosti a datace romantizujících úprav hradu

V roce 1852 prodal Dominik z Vrba hořovický zámek a k němu náležející majetek hesenskému kurfiřtovi Friedrichu Wilhelmovi, knížeti z Hanau (1802–1875). Jeho potomci zde žili až do roku 1917, kdy zemřel poslední ze synů Friedricha Heinrich (1842–1917). Následně se velkostatek stal majetkem státu. Ovšem ve 20. letech 20. století bylo dědictví přiznáno pravnukevi kurfiřta Friedricha Heinrichovi ze Schaumburgu (1901–1971), jenž

Obr. 1: Současná podoba hradu Valdek (okres Beroun). Pohled od východu na vstupní bránu a branku pro pěší (foto autor).

Obr. 2: Vyobrazení Valdeka z roku 1844 podle F. A. Hebera (ryl J. Richter) zachycuje hrad ještě coby zříceninu bez výrazných stop po údržbě a úpravách, snad vyjma hradní brány a branky pro pěší (převzato z Heber 1849, nečíslované přílohy).

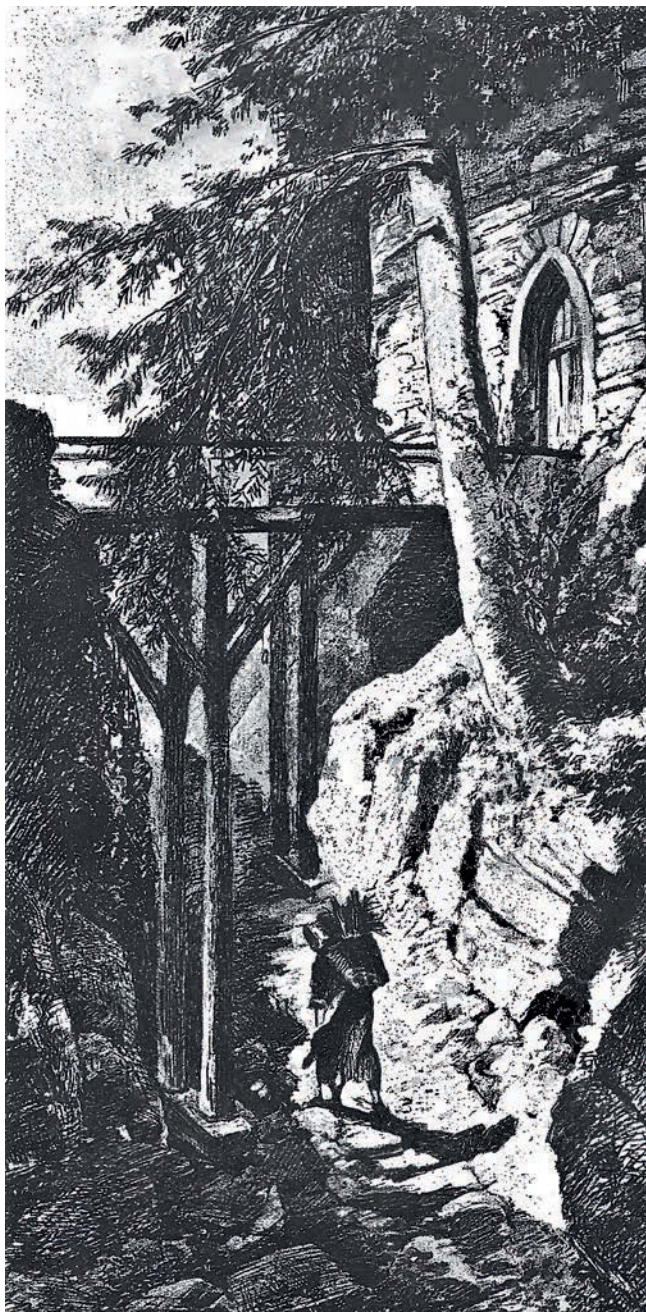
Obr. 3: Obraz od maďarského malíře H. Nessényiho z roku 1868 již zachycuje první stopy po údržbě hradu a jeho okolí. Dobře patrné je především zřízení schodiště umožňující pohodlný přístup k hradu (Archiv NPÚ ÚPS v Praze, Státní zámek Hořovice).

později získal zpět i právo na jméno *von Hanau*. Jeho rodina zde žila až do roku 1945, kdy byl zámek zestátněn.

V zájmovém období zhruba mezi lety 1880 až 1920 se v čele rodiny pánů z Hanau, kteří měli vliv na podobu hořovického zámku a k němu náležejícímu velkostatku, vystřídali téměř všichni kurfiřtovi synové. Nejprve to byl druhoro-

zený Moritz († 1889), následně Wilhelm († 1902), který také významně ovlivnil podobu zámku v Hořovicích v duchu novobaroka a novoklasicismu. Následoval Karl († 1905) a nakonec Heinrich († 1917) (více viz Horyna 1996; Knížek – Šinágl 2018).

Stavebněhistorický průzkum kladl počátky novodobého zájmu o hrad Valdek a s ním spojené novogotické úpravy hrad-

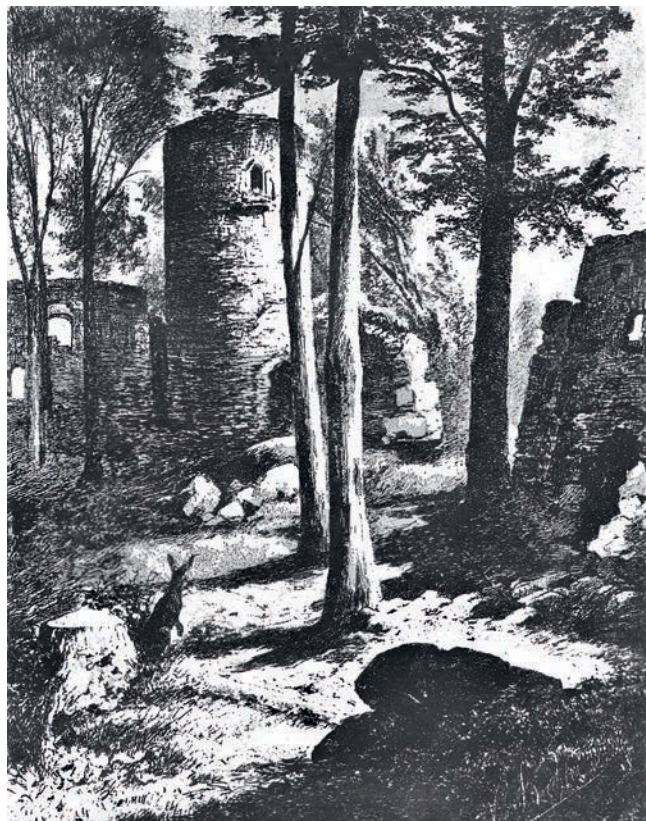

Obr. 4: Obrázek z díla A. Sedláčka vydaného v roce 1889 zachycuje vstup do hradu přes dřevěný most, zničený v roce 1894. Hlavní brána je již opatřena vraty (převzato z Sedláček 1889, 174).

ních zřícenin až do 90. let 19. století (Muk – Novosadová 1976, 6). Přímé informace o dění na Valdeku z rodinného hanavského archivu máme sice až z let 1894–1898, avšak datačně starší a podstatné informace o romantizující úpravě hradu získáváme z dobové ikonografie a literatury.

Na kresbách F. A. Hebera ze 40. let 19. století jsou k vidění zříceniny hradu Valdek stále bez viditelných novodobých zásahů a úprav (obr. 2). Pouze brána a branka pro pěší mají buďto dobře zachovalé, nebo novodobě vyspravené líce.

Naopak na obraze od maďarského malíře H. Nessényiho z roku 1868 (obr. 3) již vidíme, že hradní zříceniny byly tehdy přístupné po pohodlném kamenném schodišti. V tomto duchu se nesou i další vyobrazení hradu v průběhu pokročilé 2. poloviny 19. století. Je tak zřejmé, že zájem o hrad a s ním spojené zásahy do jeho areálu či okolí, začaly nikoliv až na

Obr. 5: Obrázek z 80. let 19. století zachycuje tehdejší stav prostoru hradního nádvoří, kterému dodnes vévodí okrouhlá věž (převzato z Sedláček 1889, 173).

konci 19. století, jak shodně uvádí dosavadní literatura, ale již za prvního pána z rodu Hanau, kurfiřta Friedricha Wilhelma. Nepřímo to dokládá i několik písemností z Hanavské správní komise, datovaných do roku 1862 (SOA Praha, HSK, i. č. 308).

Další stavební a zpřístupňující práce jsou zachycené v díle A. Sedláčka *Hrady, zámky a tvrze Království českého* z roku 1889, kde se autor věnoval Podbrdsku. Již tehdy vedl z předhradí do hradu přes ve skále vylámaný příkop nový dřevěný most. Hlavní vstupní brána a vedlejší branka pro pěší byly částečně opraveny. Přiložená ikonografie dokládá jak dřevěný most, tak i vrata ve velké bráně, umožňující uzavření hradního areálu (obr. 4). Snaha zabezpečit vnitřní prostor Valdeka zřejmě souvisela s tím, že v minulosti docházelo v rámci hradu k rabování a odnášení stavebních komponentů (Sedláček 1889, 170).

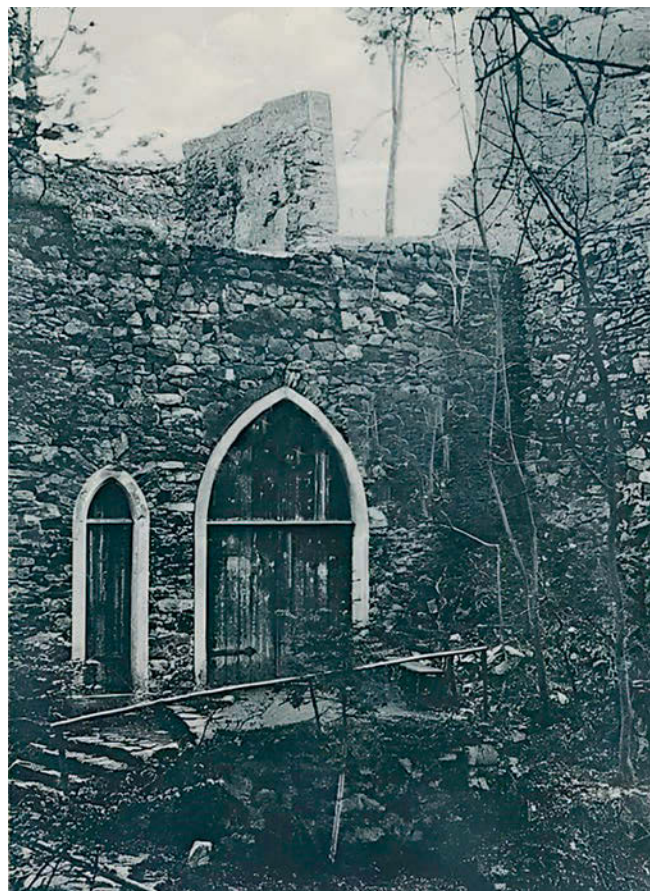
Dozvídáme se také, že pro přechod z prvního nádvoří na druhé, výše položené nádvoří, zde byly zřízeny schody. Věž, mající tehdy výšku 18 metrů, byla přístupná v nové době vylámaným vstupem v přízemí, kam autor kladl původní hradní vězení. Dokládat to měly četné nálezy kostí, keramických střepů, železný „preclík“, zlomky řetězů a hřebíky. Všechny tyto nálezy byly získány při čištění věže, která v dolních partiích obsahovala výplň, sesutou z vyšších pater. Zbytek areálu (obr. 5) autor popisuje jako zříceninu s některými zajímavými detaily, například u zadního (jihozápadního) paláce uvádí v prvním patře tři místnosti, přičemž v jedné z nich byl v té době ještě starý krb (Sedláček 1889, 170).

Díky těmto informacím víme, že zájem o hrad, spojený se snahou o jeho zabezpečení, zpřístupnění a lehké „zkrášlení“, probíhal již před koncem 80. let 19. století. Tyto kroky můžeme s největší pravděpodobností spojit s Mortizem z Hanau, na kterého následně navázal bratr Wilhelm.

Další informace například z *Průvodce po Příbrami a okolí* z roku 1893, uvádějí de facto totožný popis jako výše zmíněný A. Sedláček. Nejpozději v daném období byly zřejmě zcela opraveny vstupy do hradu v podobě velké brány a branky pro pěší (Hrabák 1893, 74–75).

Aktivita spojené s úpravou a údržbou hradních zřízení potvrzují i přímé zprávy z korespondence uchované v rodinném hanavském archivu. Dne 5. března roku 1894 píše Wilhelm, kníže z Hanau „Poté, co mi bylo oznámeno, že se most na zřícenině (hradu) Valdek v důsledku větrných polomů zřítí, rozhoduji, že má být tento most (nově) vyroben z impregnovaného dřeva a v (okolí) se mají odstranit stromy, které by mohly most opět poškodit...“ (SOA Praha, RA Hanau, sign. VIII/7). Z toho vyplývá, že do daného roku zde skutečně stával starší dřevěný most, zachycený v díle A. Sedláčka. Přání majitele hořovického zámku a k němu náležejícího statku včetně zřízení Valdeka však z neznámého důvodu nebylo realizováno.

Dokládá to v detailu odlišný popis historicko-místopisné publikace Čechy z roku 1897. Ten uvádí, že do hradu se dalo dostat nikoliv po mostě, ale po schodech, které vedly z čelního hradního příkopu vylámaného ve skále, oddělující hrad od předhradí. „Schůdky“ vedly přímo k velké vstupní bráně a brance pro pěší, které byly „důkladně opraveny, tak jako vůbec o celý hrad jest postaráno, aby nebyl nadále kořistí dravých žvlů.“ (Borovský 1897, 408–409). Most přes příkop tak nakonec nebyl obnoven a namísto toho byly v roce 1894 či krátce na to zřízeny ke vstupu do hradu zmíněné schody, jako tomu ostatně bylo již předtím (minimálně v 60. letech 19. století).

Obr. 6: Pohlednice z počátku 20. století již zachycuje vstup do hradu po kamenném schodišti, které k uzavíratelné hradní bráně stoupá z čelního hradního příkopu (soukromý archiv I. Matoušek).

Obr. 7: Pohlednice z roku 1925 zachycuje čelní prostor hradu s přístupovým schodištěm, opatřeným zábradlím. Dobře je vidět také zavřená brána a branka pro pěší, jejichž výraznou součástí je světlé, novogotické ostění. Vpravo dole je vidět nedaleká myslivna (archiv autora).

Definitivní nahrazení původního dřevěného mostu schodištěm dokazuje i mladší ikonografie z počátku 20. století (obr. 6, 7). Fotografie schodiště se objevuje i v dobové literatuře z roku 1913. Trochu překvapivé ovšem je, že o novodobé péči o hradní zříceninu se zde vůbec nemluví (Tomek – Boháč – Schäfer – Páta 1913, 52–56).

Popis romantizujících úprav hradu

Historizující úpravy z 80. až 90. let 19. století jsou dobře patrné především v čele hradu u nynější vstupní brány a branky pro pěší. Oba dva vstupy jsou původní, středověké, byť předtím (v rámci předpokládané 2. stavební fáze) se vstupní (kulisová) brána nacházela více na sever (Muk – Novosadová 1976, 46–47; Záruba 2012, 204–207).

Jak hlavní brána, tak branka pro pěší se na konci 19. století dočkaly osazení novogotického ostění (obr. 8, 9). U hlavní brány je z pohledu zevnitř dodnes dobře patrná spára oddělující původní středověký líc od novodobě dozděného (obr. 10). Gotická část nese viditelné otisky bednění v maltovém loži (Muk – Novosadová 1976, 52).

Při porovnání starších vyobrazení čela zřícenin hradu (obr. 2, 3) s dokumentací z doby po opravách (obr. 6, 7) je také jasně viditelná nadezdívka hradební zdi nad a v okolí vstupní brány a branky.

Těžko rozlišitelné úseky úprav zdiva se nachází i v jádře hradu, kde jsou nejlépe viditelná historizující ostění dveří a oken (obr. 11). Výše zmíněná starší vstupní brána (obr. 12) byla v rámci romantizujících přestaveb proměněna do podoby okna a osazena taktéž novogotickým ostěním (Muk – Novosadová 1976, 46–47, 52).

Z dubna roku 1894 pochází zpráva, která hovoří o nemožnosti zajištění vstupu do hradu, dokud nebude dokončeno schodiště „in dem großen Thurme“ (SOA Praha, RA Hanau, sign. VIII/7). Bližší detaily například o vstupu do věže, charakteru vnitřního schodiště či o vrchní vyhlídkové plošině, nemáme. Jednalo se však zřejmě o dřevěné konstrukce. Ty buď nebyly zcela realizovány, nebo brzy podlehy zkáze, anebo nebyla rozhledna běžně přístupná, neboť jak bylo uvedeno výše, soudobá literatura se o rozhledně vůbec nezmiňuje.

V interiéru věže jsou na ústupku zdiva nad přízemím patrné fragmenty stropní konstrukce. Ty mohou pocházet ze zmíněného roku 1894 (Muk – Novosadová 1976, 36), kdy zde mělo

Obr. 8: Fotografie zachycující podobu vstupní brány před opravou (Archiv GnŘ NPÚ, SÚPPOP, hrad Valdek).

Obr. 9: Fotografie zachycující podobu vstupní brány po opravě (Archiv GnŘ NPÚ, SÚPPOP, hrad Valdek).

být zřizováno výše uvedené schodiště, popřípadě se může jednat o mladší zásah, jelikož, jak bude uvedeno dále, záměrů o zřízení rozhledny ve věži bylo více. To platí i o snahách zajistit vrchní partii věže, jak dokládá zříčená koruna s cementovou povrchovou vrstvou (Muk – Novosadová 1976, 47).

Romantická zříčenina hradu Valdek jako výletní cíl?

Z korespondence, kterou mezi roky 1894 až 1898 adresoval Wilhelm, kníže z Hanau svému lesnímu úřadu, se dozvídáme několik podstatných detailů. Hradní zříčenina byla obecně přístupná a zdá se, že byla i častým cílem nejen místních obyvatel. To vedlo ke snaze vstup do hradního areálu regulovat a v případě potřeby uzavřít. Již v roce 1894 máme ve zmíněné korespondenci doloženo, že „poklidný“ vstup do areálu hradních zříčenin byl sice možný bez zvláštní žádosti, avšak s vědomím hajného, který zde musel být jako dozorce. Zakázány byly jakékoliv „hlučné“ a „muzikantské“ akce. V tomto případě kníže dokonce uvádí, že se na něj v podobných dotazech nemá nikdo obracet, neboť jsou tyto žádosti předem zamítnuty (SOA Praha, RA Hanau, sign. VIII/7).

Přístup k hradu stejně jako obecně pohyb v přilehlém lese, byl možný pouze po vyznačených cestách. Vstup byl zakázán v případě, pokud zde pobýval kníže, který si pro sebe mohl zříčeninu hradu a blízké okolí rezervovat. V roce 1897 měly být na Valdeku, respektive v jeho sousedství u myslivny (hájovny), zřízeny stáje výhradně pro koně knížete z Hanau. V roce 1898 máme ve zdejší myslivně doložen zvláštní pokoj pro zámeckou správu a stáje (SOA Praha, RA Hanau, sign. VIII/7).

O možnosti občerstvit se v myslivně a sjednat si zde vstup do areálu hradní zříčeniny (ty se nacházely na druhé straně silnice od myslivny), se píše už v průvodci z roku 1893 (Hrabák 1893, 75). Stejný popis pochází z cestopisné literatury z roku 1910. Nejprve bylo nutné navštívit místní myslivnu, která také nabízela možnost občerstvení, a zažádat o vstup na jinak zavřený hrad (Kafka 1910, 77–78).

Z dochované korespondence a dokumentace je zjevné, že plánem knížat z Hanau nikdy nebylo hrad Valdek zcela opravit a proměnit jej například v soukromé lovecké sídlo v historizujícím stylu. Jejich myšlenka byla patrně skromnější, počítající s hradem coby romantickou kulisou a místem k odpočinku v rámci jejich rozsáhlých lesních revírů. Zcela vyloučit nelze

Obr. 10: Fotografie prostoru brány s dobře patrnou spárou (vyznačena šipkami), kde došlo během novogotické úpravy k dozdění líců zdiva (převzato z Muk – Novosadová 1976, přílohy, úpravy autor).

ani roli hradních zříčenin coby mementa pomíjivosti všech věcí.

Celková koncepce úprav hradních zříčenin Valdeka je svým pojetím spíše opožděnou ukázkou romantického historismu, jehož dílem byla zpravidla úprava dochovaných ruin hradů, případně výstavba nových, umělých zříčenin v rámci romantických parků. Díky této skutečnosti (způsobené zřejmě nedostatkem financí či vůle) neprodělaly zříčeniny hradu Valdeka žádné výrazné stavební úpravy, které by ubraly na jeho středověké autentičnosti – na rozdíl například od nedalekého, původně středověkého hradu Březina, zvaného též Salon, jehož palác byl místy razantně upraven na altán v rámci krajinářského parku (k tomu Wettengl 1994, 13–16).

Obr. 11: Fotografie zachycuje některé otvory v prostorách hradu, které byly taktéž během historizující úpravy zřícenin opatřeny novogotickým ostěním (převzato z Muk – Novosadová 1976, přílohy).

Obr. 12: Fotografie zachycuje původní kulisovou bránu, která byla nejpozději během historizujících úprav změněna na okno a opatřena novogotickým ostěním (převzato z Muk – Novosadová 1976, přílohy).

Příklady z průběhu 19. a počátku 20. století, kdy docházelo k opravám, zpřístupňování a dílčím či rozsáhlejším úpravám hradních zřícenin, najdeme ostatně celou řadu (např. Rychleby, Helfenburk u Úštěka atd.). Sám A. Sedláček vzpomínal, jak se ještě během jeho první návštěvy hradu Jestřebí (okres Česká Lípa) v roce 1861 nahoru k hradním rozvalinám „choditi mohlo po schodech ve staré věži umístěných...“ (Sedláček 1923, 248). Mluvil přitom o novověké schodištvé věži z pískovcových kvádrů, která zde byla vystavěna kolem roku 1840 právě za účelem zpřístupnění památky (Panáček 2015, 127).

Úprava zřícenin hradu Valdeka měla ale přeci jen určitý „soukromý“ charakter, kdy se hrad, respektive blízká myslivna, stávala zázemím pro lovecké kratochvíle knížat z Hanau. Ranější analogii nacházíme do určité míry u hradu Šelmberk (okres Tábor), jehož zříceniny byly již v 1. polovině 19. století opravovány na náklady majitele panství Leopolda z Kuenburgu. Úpravy se dotkly zejména přístupových cest k hradním zříceni-

nám a adaptaci dochované válcové věže na rozhlednu. Okolí se navíc proměnilo v anglický park (viz např. Mikovec – Hellich – Kandler 1860, 92–93). Časově bližší paralelu k Valdeku nacházíme u hradu Rabštejn (okres Chrudim) (naposledy Baierl – Musil – Netolický 2015, 149–161). J. Sedlák se i přes absenci přímých archivních pramenů pokusil nastínit poslední výrazný zásah do stavební podoby tohoto nevelkého hradu, který ve 2. polovině 19. století zaujal tehdejšího majitele nedalekého zámku Slatiňany Vincence Karla z Auerspergu natolik, že se jej někdy před rokem 1867 rozhodl romanticky upravit. Větší část hradního areálu si sice uchovala charakter zřícenin středověkého hradu, do kterého však byl vestavěn nový „palác“. Ten zaujal prostor bývalého středověkého paláce, i když nikoliv v jeho plném rozsahu. Novostavba získala sedlovou střechu, schovanou za cimbuřím. Uvnitř se nacházely dvě místnosti se samostatnými vchody z hradního nádvoří. Výrazným umělecko-architektonickým prvkem z této doby je neorománské sdružené okno se středovým sloupkem (Sedlák 1959, 217–220). Na rozdíl od Valdeka zde došlo k viditelně razantnějším zásahům, byť jiné úpravy jako byla například snaha o zabezpečení areálu hradu zřízením uzavíratelných vrat/branky, nebo samotné využívání zřícenin k výletům a loveckým výpravám panstva, jsou shodné.

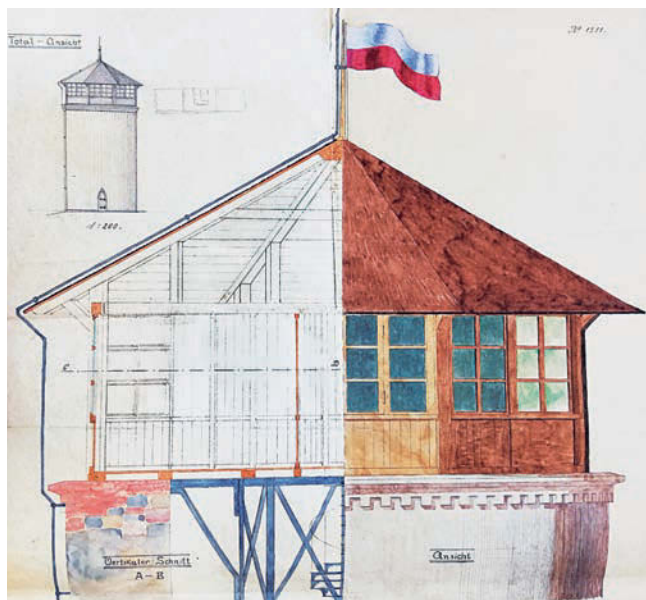
Dodejme, že romantizující úprava zřícenin hradu Rabštejnska z 2. poloviny 19. století s (dnes opět obnoveným) auersperským palácem může současnému návštěvníkovi připadat poněkud zvláštní, neorganická až cizorodá, zatímco u zřícenin Valdeka přijímá necvičené oko mladší úpravy jako přirozenou funkční i estetickou součást hradu.

Hradní věž na Valdeku jako rozhledna?

K dalším úpravám hradu, respektive hradní věže, mělo dojít v roce 1910 za časů Heinricha von Hanau, kdy byla v plánu nová adaptace věže na rozhlednu (obr. 13). Podle dochované plánové dokumentace existovala tato myšlenka nejpozději

Obr. 13: Návrh na podobu hradní rozhledny, detail (SOA Praha, VH, inv. č. 4082).

Obr. 14: Plánová dokumentace k podobě ochozu rozhledny na koruně hradní věže (SOA Praha, fond Velkostatek Hořovice, i. č. 4082).

v roce 1909. Komárovské železářny, konkrétněji *Eisenwerke Komorau C. T. Petzold & Co.*, které měly projekt na starost, zaslaly v lednu 1910 ředitelství velkostatku Hanau odhady nákladů na realizaci. Společně s ním přišel i odhad nákladů na realizaci vyhlídkové terasy s litinovým zábradlím na (v té době zvané) Malovísecké skále, dnes Jindřichově skále u Malé Vísce. Na rozdíl od ní však nebyl projekt rozhledny na Valdeku z blíže neznámého důvodu realizován. Další korespondence z roku 1910 se týkala pouze projektu zmíněné vyhlídkové terasy (SOA Praha, VH, i. č. 4082).

Původní plán rozhledny na Valdeku počítal se zřízením vchodových dveří z dubového dřeva a s kování v úrovni přízemí, které by byly osazeny do kamenného portálu. Uvnitř

věže mělo být zřízeno točité litinové schodiště o 103 schodech. Vrchní patro vyhlídkové věže mělo být dřevěné s celkem 20 zasklenými okny. Střecha byla projektována jako dřevěná, pokrytá krytinovou lepenkou a kůrou. Vrchol rozhledny měl tvořit stožár a hromosvod. Kromě popisu a odhadů nákladů, které měly tvořit celkem 11.270,- K, se dochoval také náčrtek no. 1511 s konkrétnějšími detaily vrcholové části rozhledny (obr. 14). Zde vidíme mimo jiné způsob dozvěnění věže, tvarosloví vrcholové římsy i způsob vedení hromosvodu (SOA Praha, VH, i. č. 4082).

Jak dokládá mladší literatura (např. *Teska 1936*, 1–2), rozhledna ve věži hradu Valdek nakonec vznikla v jednodušší podobě bez nástavby krytého ochozu. Výstup do vyšších pater zajišťovalo schodiště, případně žebříkové schody, k jejichž zkáze došlo během počátku II. světové války, kdy zde pobývala Hitlerova mládež. Horst Bohne k roku 1941 vzpomíná, že ve věži bylo staré schodiště „...které už bylo ve spodní části totálně zpráchnivělé a jeho kymácející se zbytek končil ve vodě.“ (Bohne 2004, 179).

Závěr

Hrad Valdek dnes patří k nejzachovalejším hradním zříceninám v oblasti Brd. Představuje nejen středověké sídlo významného rodu pánů z Valdeka, ale také romantizující hradní zřízení v rámci hořovického velkostatku knížat z Hanau. Jejich dílčí zásahy do hmoty hradních zřícenin jsou poslední kapitolou ze stavebních proměn hradu Valdek.

K osudu valdeckého hradu během 1. poloviny 20. století se ještě vrátíme v rámci samostatného příspěvku, neboť jak ukázala tato studie, podrobná analýza dobové ikonografie a pramenů může dodnes přinášet nová a zásadní zjištění.

PhDr. Lukáš Slabý (slaby.lukas@npu.cz) – Národní památkový ústav, generální ředitelství, Valdštejská 3, Praha 1;
(slaby.lukas@post.cz) – Muzeum města Dobříše,
Mírové nám. 103, 263 01 Dobříš

Prameny

- RBM III: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae at Moraviae III (1311–1333). J. Emler ed., Praha 1890.
SOA Praha, HSK: Státní oblastní archiv v Praze, Hanavská správní komise, inv. č. 308.
SOA Praha, RA Hanau: Státní oblastní archiv v Praze, Rodinných archiv Hanau, kart. 79, sign. B VIII/7.
SOA Praha, VH: Státní oblastní archiv v Praze, Velkostatek Hořovice, Mapy a plány, inv. č. 4082.

Nepublikované zdroje

- Knížek, L. – Šinágl, Z. 2018: Oficiální sylaby k I. a II. prohlídkovému okruhu státního zámku Hořovice, rkp. Archiv NPÚ.
Muk, J. – Novosadová, O. 1976: Hrad Valdek. Stavebně-historický průzkum. Pasport SÚRPMO, rkp. uložený na ÚOP středních Čech v Praze.

Literatura

- Baierl, P. – Musil, J. – Netolický, P. 2015: Současný stav a obnova zříceniny hradu Rabštejnka (k. ú. Smrkový Týnec), *Archaeologia historica* 40, č. 1, s. 149–161.

- Bohne, H. 2004: Chata Valdek v Čechách. Můj první pobyt v táboře od května do září 1941, in: *Podbrdsko 11, Příbram*, s. 169–183.
Borovský, F. A. 1897: Čechy – 9. díl Západní Čechy. Praha.
Durdík, T. 2009: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.
Heber, F. A. 1849: *Böhmen's Burgen, Vesten und Bergschlösser*, Band VII. Prag.
Horyna, M. 1996: Zámek Hořovice. Praha: Památkový ústav středních Čech.
Hrabák, J. 1893: Průvodce po Příbrami a okolí, hlavně též po příbramských dolech. Příbram.
Kafka, J. 1910: Brda a Podbrdí. Praha.
Kopičková, B. 2010: Vilém Zajíc – pán z Valdeka, in: *Podbrdsko 17, Příbram*, s. 20–57.
Menclová, D. 1972: České hrady I. Praha.
Mikovec, F. B. – Hellich, J. V. – Kandler, V. 1860: *Starožitnosti a Památky země České I*. Praha.
Panáček, J. 2015: Neznámá vyobrazení hradu Jestřebí, okres Česká Lípa, in: *Castellologica bohemia* 15, Plzeň, s. 120–129.
Razím, V. 2000: Ke stavební podobě raně gotického paláce hradu Valdeka, *Průzkumy památek VII*, č. 2, s. 23–28.
Rostocký, H. 1939: Hrad Valdek. Hořovice.

Rubeš, M. 2021: Hrad Valdek. Hukvaldy.

Sedláček, A. 1889: Hrady, zámky a tvrze království Českého VI. – Podbrdsko. Praha.

Sedláček, A. 1923: Hrady, zámky a tvrze království Českého XIV. – Lito-měřicko a Žatecko. Praha.

Sedlák, J. V. 1959: Stavební rozbor hradu Rabštejnka, Časopis společnosti přátel starožitností 67, s. 216–221.

Teska, F. 1936: Hrad Valdek, Od stříbrných hor 9, č. 1, s. 1–2.

Tomek, V. V. – Boháč, J. – Schäfer, O. – Páta, F. 1913: Po troskách české slávy. Hrady, zámky a tvrze české, jich založení, dějiny, pověsti a poklady umělecké. Praha.

Wettengl, L. 1994: Hrad Březina, Hláška 5 č. 2, s. 13–16.

Záruba, F. 2012: Valdek – příspěvek k poznání stavebního vývoje hradu, Časopis společnosti přátel starožitností 120, č. 3–4, s. 197–209.

Valdek Castle at the Turn of the 19th and 20th Centuries – the Transformation of the Castle Ruins into a Romantic Medieval Backdrop

The article deals with the building history of the Valdek Castle (Beroun District) (fig. 1) at the turn of the 19th and 20th centuries when its last major modifications took place under the direction of the Princes of Hanau. Back then, the Valdek Castle ruins were rebuilt in the historicism style with an effort to preserve them and open them to the public.

The text is primarily based on an unpublished study of a historical building survey by J. Muk and O. Novosadová from 1976. However, the current study has brought several corrective or new findings resulting from contemporary iconography, literature, and unpublished sources.

While the authors of the historical building survey dated the beginning of interest and related building activities in the castle from as late as the 1890s, the contemporary iconography provides evidence of the care for the castle ruins and access roads already in the 1860s under Friedrich Wilhelm of Hanau (figs. 2, 3).

The major Neo-Gothic construction changes and repairs within the castle, as well as its accessibility by a wooden bridge and security through lockable gates, took place in the 1880s with an overlap into the 1890s (figs. 4, 5). After windfall damaged the wooden access bridge in 1894, it was replaced with a stone staircase (figs. 6, 7).

Neo-Gothic jambs were mounted on the main gate, the pedestrian gate, and other door and window openings (figs. 8, 10, 11, 12). A joint separating the original medieval face from the modern one is still clearly visible from the inside of the main gate (fig. 9).

The first efforts to convert the tower into a lookout tower emerged in the 1890s. The first record of the intention to build a wooden staircase in the tower dates from 1894 and was found in correspondence in the Hanau family archives; however, it is not certain whether this was finally materialised.

Another planned adaptation of the castle tower into a lookout one dates from 1909/1910, as evidenced by construction documentation from that time (figs. 13, 14). It was made by Komárov Ironworks, or Eisenwerke Komorau C.T. Petzold & Co. Along with the cost estimate for the lookout tower construction, the administration of the Hořovice Manor Farm Estate also received an estimate for the construction of an observation deck with cast-iron railings on the Malovísecká Rock (as it was called at that time), today Jindřich Rock near Malá Víska. Unlike the lookout terrace on the Jindřich Rock, the castle lookout tower was not eventually built according to the original plan. It was only later that the tower briefly served as a lookout tower, but the internal structures (staircases, ladders) were made of non-durable material and perished as early as the 1940s.

Fig. 1: The current form of the Valdek Castle (Beroun District). Eastern view of the entrance gate and the pedestrian gate (photo by the author).

Fig. 2: The depiction of the Valdek Castle from 1844 (engraved by J. Richter after F.A. Heber) shows the castle as a ruin with no significant traces of maintenance and construction changes, except for the castle gate and the pedestrian gate (taken from Heber 1849, unnumbered appendices).

Fig. 3: The 1868 painting by the Hungarian painter H. Nessényi shows the first traces of the maintenance of the castle and its surroundings. The staircase built to allow comfortable access to the castle is especially visible (Archives of the NPÚ ÚPS in Prague, Hořovice State Chateau).

Fig. 4: The painting from the work of A. Sedláček published in 1889 depicts the entrance to the castle over a wooden bridge which was destroyed in 1894. The main gate is already equipped with a lockable gate (taken from Sedláček 1889, 174).

Fig. 5: The painting from the 1880s depicts the castle courtyard at the time; its round tower has survived to this day (taken from Sedláček 1889, 173).

Fig. 6: The postcard from the early 20th century depicts the entrance to the castle via a stone staircase that ascends to the lockable castle gate from the moat in front of the castle (private archive of I. Matoušek).

Fig. 7: The postcard from 1925 features the frontal area of the castle with an access staircase with railings. The closed gate and the pedestrian gate are also clearly visible, revealing bright Neo-Gothic jambs. At the bottom right you can see the nearby hunting ground (author's archive).

Fig. 8: The photograph featuring the entrance gate before renovation (Archives of the GnŘ, ŠÚPPOP, Valdek Castle).

Fig. 9: The photograph featuring the entrance gate after renovation (Archives of the GnŘ, ŠÚPPOP, Valdek Castle).

Fig. 10: The photograph of the gate with a noticeable joint (marked with arrows) where the face of the masonry was bricked up during the Neo-Gothic reconstruction (taken from Muk – Novosadová 1976, appendices, author's modifications).

Fig. 11: The photograph shows openings in the castle compound where Neo-Gothic jambs were also mounted during the historicising adaptation of the ruins (taken from Muk – Novosadová 1976, appendices).

Fig. 12: The photograph shows the original coulisse gate that was converted into a window and equipped with a Neo-Gothic jamb no later than during the historicising adaptation (taken from Muk – Novosadová 1976, appendices).

Fig. 13: The castle lookout tower design (SOA Prague, VH, inv. no. 4082).

Fig. 14: Project documentation for the lookout tower gallery on the crown of the castle tower (SOA Prague, VH, inv. no. 4082).

RADĚJOVICE, SULICE – SVAZKY ÚVOZŮ A DALŠÍ STOPY STARÝCH CEST V KONTEXTU PAMÁTKOVÉ PÉČE O KRAJINU VE STŘEDNÍCH ČECHÁCH

Vojtěch Láska

Zájem o poznávání starých cest zejména v poslední době nebývale roste. Ne stejným tempem však rostou konkrétní opatření k zachování a ochraně starých cest. Dílčím krokem k nápravě je operativní identifikace a dokumentace starých cest v rámci místních podmínek, jako tomu je u operativní dokumentace a průzkumů památek. Byl identifikován bohatý svazek úvozů na katastru Radějovic poblíž trasy tzv. staré benešovské silnice. Je zřejmé, že význam svazku úvozů u Radějovic a Sulic je mimořádný. Je to výrazná lokalita, která jednoznačně fixuje důležitou komunikaci na jihovýchod od Prahy, a to nejméně několik staletí, a dokonce až do současnosti.

Klíčová slova: svazky úvozů – úvozová cesta – stará cesta – úvoz – paralelní úvoz – památková ochrana – ohrožení – kůrovcová kalamita – analýza – první vojenské mapování – Müllerovo mapování – úroveň terénu – lesní cesta – brod

Radějovice, Sulice – Clusters of Sunken Lanes and Other Traces of Old Roads in the Context of the Historic Preservation of the Central Bohemian Landscape

Recently, there has been an unprecedented interest in exploring old roads. However, specific measures to preserve and protect old roads have not grown at the same pace. The partial step to remedy this is an operative identification and documentation of old roads within local conditions, as is the case of the operative identification and survey of monuments. A rich cluster of sunken lanes has been identified in the Radějovice cadastre near the route of the so-called Old Benešov Road. It is obvious that the clusters of the sunken lanes near Radějovice and Sulice are of exceptional importance. It is a distinctive locality that clearly fixes an important road southeast of Prague, at least for several centuries and even up to the present.

Keywords: clusters of sunken lanes – sunken lane – old road – parallel sunken lane – historic preservation – threats – bark beetle calamity – analysis – First Military Mapping – Müller's Mapping – terrain level – forest road – ford

<https://doi.org/10.56112/psc.2024.1.05>

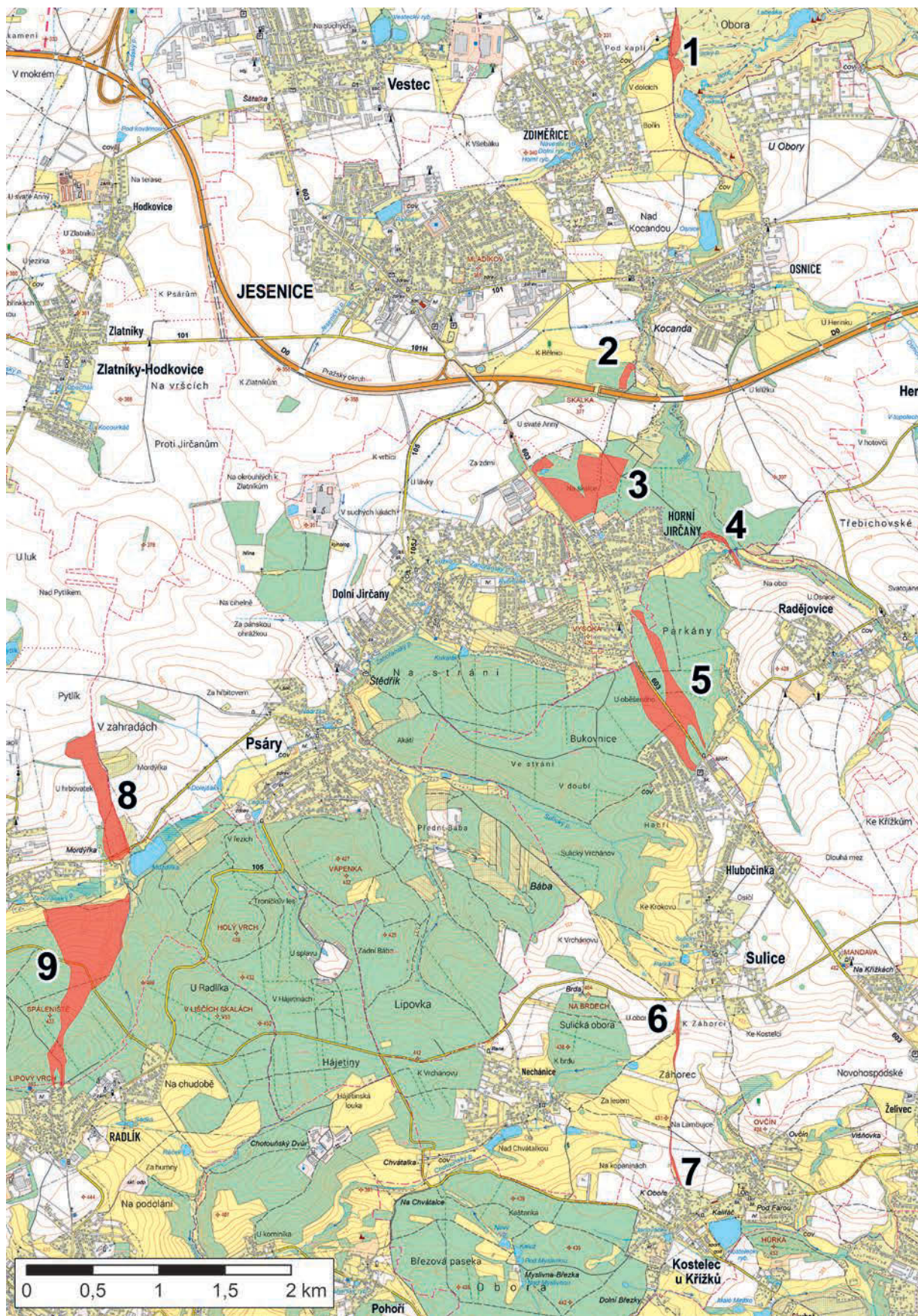
Zájem o poznávání starých cest zejména v poslední době nebývale roste, zdá se dokonce, že tento zájem o určitý segment krajiny převyšuje zájem o poznávání a hodnocení krajiny jako celku. Svědčí o tom četné publikace i výzkumné úkoly.¹⁾ Narůstající poznání starých cest se však dosud nepromítlo do konkrétních opatření k zachování a ochraně starých cest a jejich pozůstatků, o krajině jako celku nemluvě.²⁾ Avšak i v oblasti poznávání starých cest jsou dosud nepokryté oblasti. Výzkumný úkol NAKI pokrývá území, které do středních Čech nezasahuje. Na druhé straně je důležitý tím, že na moravském materiálu propracoval metodiku průzkumu. Avšak ani kniha *Staré cesty v krajině středních Čech* nepokrývá celé střední Čechy. Nejsou zde např. blíže zkoumány trasy cest z Prahy na jihovýchod směřující k brodům na Sázavě.

Všude nejsou podmínky realizovat výzkumy na takové úrovni, jako představuje citovaný výzkumný úkol NAKI. Tato situace ovšem nemůže bránit tomu, aby byla prováděna operativní identifikace a dokumentace starých cest v rámci místních podmínek, jako tomu je u operativní dokumentace a průzkumů památek. Výzvou pro takový operativní přístup je ohrožení tohoto segmentu památkového fondu.

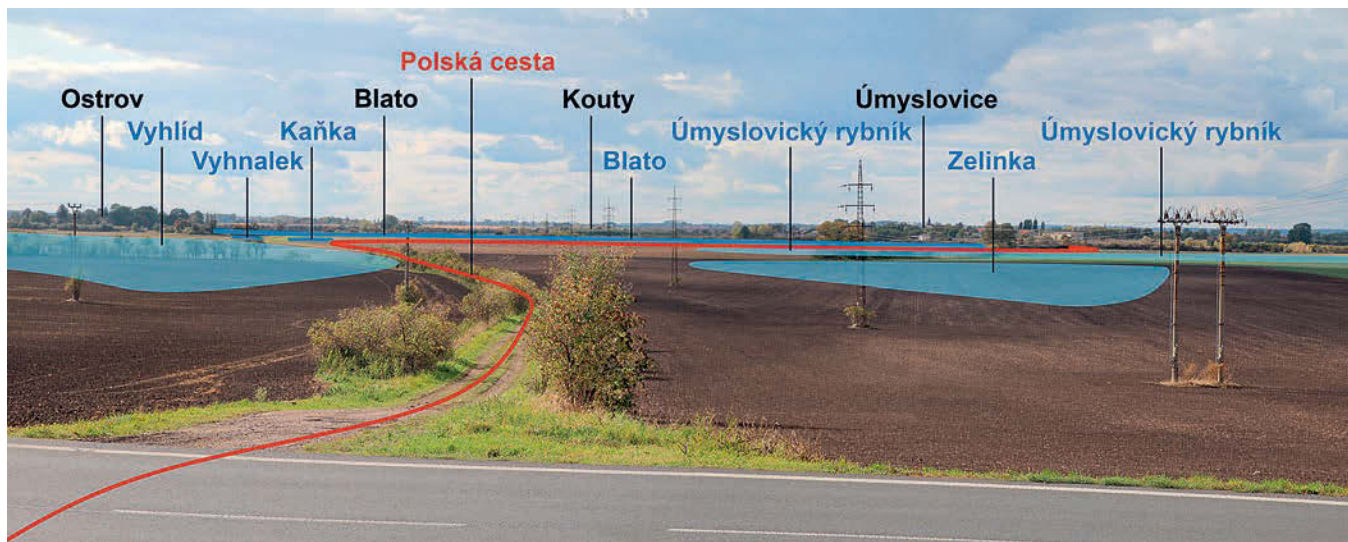
Na druhé straně některé poznatky publikované v knize *Staré cesty ve středních Čechách* již byly uplatněny v praxi. Tak byla v rámci vyjádření k Územní studii krajiny ORP Praha-východ v roce 2019 zpracována dílčí identifikace hodnot území, a její součástí byla i v terénu důkladně ověřená identifikace některých starých cest a pořízena jejich dokumentace, a také tu byly vzneseny náměty na obnovu některých zaniklých či částečně zaniklých cest. Stejně tak byly dokumentovány některé příklady nevhodných úprav starých cest.³⁾ Později např. v rámci dosud

*Obr. 1: Únětice (okres Praha-západ), úvozová cesta s paralelním úvozem severozápadně od obce. Na tomto úseku trasy staré dálkové cesty z Prahy na sever se shodnou všichni badatelé. Autoři knihy *Staré cesty v krajině středních Čech* ji označují jako *Via Magna*, Quido Kästner jako *Lužickou stezku*, Radovan Květ tento úsek zahrnuje do trasy *Srbské stezky*, Petr Nový v souvislosti s touto komunikací uvádí *poštovní kurz*, na mapách tuto trasu vidíme od nejstarších až po současnost. Název není podstatný, o významu této prastaré dálkové komunikace nikdo nepochybuje, více zaráží skutečnost, že tento typ památek naprosto uniká památkové ochraně. Tak se nelze divit, že do boku úvozu již zasáhla novodobá výstavba, stav 2024 [soutřadnice stanoviště B=50.15307814° L=14.34853726°] (všechny snímky V. Láska).*

Obr. 2: Orientační plán hlavních lokalit zmiňovaných v textu: 1 – západní okraj Průhonického parku; svazek úvozů 2 – Kocanda, les; svazek úvozů 3 – Horní Jirčany, les; svazek úvozů 4 – Horní Jirčany, les; cesta s paralelním úvozem 5 – Radějovice, Sulice; svazky úvozů v lese 6, 7 – Sulice, cesta Sulice – Kostelec u Křížků; 8 – svazky úvozů východně od Liběře severně od Zahořanského potoka; 9 – svazky úvozů východně od Liběře jižně od Zahořanského potoka. V pomyslné linii vyznačených lokalit je směrem severním mimo mapu Milíčovský les (bývalá bažantnice), Háje, Hostivař. Směrem jižním mimo mapu jsou četné lokality s patrnými svazky úvozů v Hornopožárském lese a dále na jih se zjevným směřováním k přechodu Sázavy v Týnci nad Sázavou.

Obr. 3: Senice, Úmyslovice a Velenice (okres Nymburk), trasa dálkové Polské cesty mezi zaniklými rybníky. Jde o novější tzv. severní variantu trasy dálkové cesty do Kladska a dále do Polska. Cesta procházela mezi rybníky, ze kterých se dodnes nezachoval ani jediný. Fragmenty cesty se však zachovaly, na obr. vidíme pohled z křižovatky staré cesty s dnešní státní silnicí č. 32, tak jak asi mohl vypadat v době existence rybníků. České názvy rybníků jsou dle Vladimíra Veverky, stav 2019 [souřadnice stanoviště B=50.196759° L= 15.21139059°] (montáž a zakreslení J. Marounek, 2024).

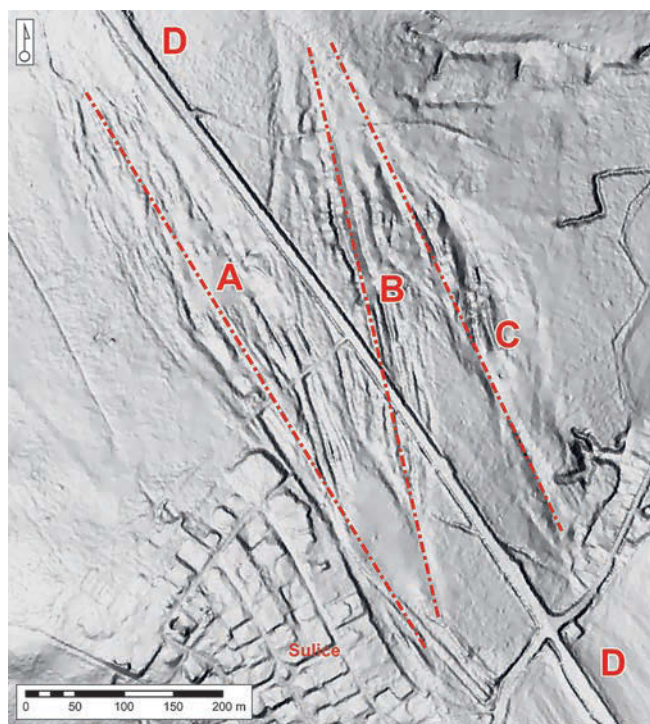
Obr. 4: Senice, Úmyslovice a Velenice, zachovaný fragment Polské cesty. Polská cesta procházela dnešní obcí Úmyslovice a dále na západ, dodnes je tu zachovaný fragment pokračující z obce do polí. Ten po několika desítkách metrů končí. Zachovaný fragment je i vzácnou ukázkou krajiny, jaká se jinde zachovala pouze do padesátých let 20. století. Polní cestu tu lemují travnaté pásy se stromořadím ovocných stromů. I tato situace je nepochybně ohrožena zástavbou, která se sem rozšiřuje z intravilánu obce Úmyslovice, stav 2023 [souřadnice stanoviště B=50.20247977° L= 15.1705607°].

rozpracované plošné identifikace hodnot území „Roztoky – Úholičky – Únětice“ na okrese Praha-západ se tento přístup nadále prohluboval, byla hodnocena síť starých cest zejména z hlediska jejich zachování a stavu a zkoumáno, nakolik se propisují do současného obrazu krajiny, a to jako silnice, polní cesty, lesní cesty i jako fragmenty a relikty cest zaniklých, úvozy i svazky úvozů. Hodnoceny jsou i cesty, které již beze stop zmizely, a mohly by být obnoveny. Právě v těchto lokalitách se tomu tak již zhusta děje, je tu již několik starých cest zaniklých a nedávno opět obnovených, na katastru obcí Úholičky, Únětice i Roztok (k. ú. Žalov). I zde jsou cesty virtuální, které fyzicky zanikly, ale dosud jsou v současném katastru, většinou v majetku obcí. Bohužel i ty mohou být ohroženy, nedávno

zmizela z katastru jedna z cest mezi Úněticemi a Úholičkami, bohužel to byla jedna z větví významné dálkové cesty.⁴⁾ Sledovány a dokumentovány byly i úseky dálkové cesty směrem severním. Na úseku Tursko – Minice byla věnována pozornost východní větvi, kterou Bolina a další považuje za novější, nicméně se na její trase objevují svazky úvozů, které jsou v této oblasti nepochybně nejbohatší.⁵⁾ Zkoumány v terénu byly i nepatrné stopy cest či svazku cest východně od Velvarského háje. Stopy jsou tu sice sporné, nicméně existence významných tras starých cest, které se dále větvily na Velvary a na Uhy a Sazenou je tu doložená přinejmenším starými mapami, významnou trasu tu sledává i Bolina etc.⁶⁾

V předchozích případech nešlo vyloženě o nová zjištění, většinou byly využívány poznatky již publikované, především ve zmíněné publikaci Staré cesty. Poznání a identifikace tras starých cest však bylo doplňováno pohledem spíše památkářským, hodnocením úlohy cest v krajině, posouzením stavu, funkce, ohrožení, možností obnovy zaniklých cest. K těm byly i v případě potřeby stanoveny podmínky. Opakovaná šetření na stejných místech po čase pak byla vlastně krokem k určitému monitoringu a také materiálem k obecnějším závěrům.

Identifikovány byly však i trasy cest, které kromě stručných zmínek nebyly dosud publikovány. Tak např. byla v terénu konkrétně identifikována a dokumentována trasa cesty na úseku Nymburk – Městec Králové, která odpovídá severní novější trase „Polské cesty“, popisované ve stati Ivana Vávry.⁷⁾ Přes všechny pozdější výhrady k autorovi i jeho závěrům je jeho severní trasa Polské cesty velmi věrohodná a ověřená v terénu. Ač název zemská stezka považují autoři citované publikace Staré cesty za zavádějící, v každém případě šlo o dálkovou cestu, která je patrná na všech dostupných starých mapách od náznaku na Klaudiánově mapě Čech počínaje, přes poměrně přesné zobrazení na Müllerově mapování až po letecké pohledy z 50. let minulého století, navíc opřená o historické zprávy. Každopádně se podařilo na podkladě všech starých map, Müllerova mapování, všech vojenských mapování, všech katastrálních map starých i nových, leteckých pohledů a zejména důkladným šetřením v terénu dokumentovat celou trasu mezi Městcem Králové

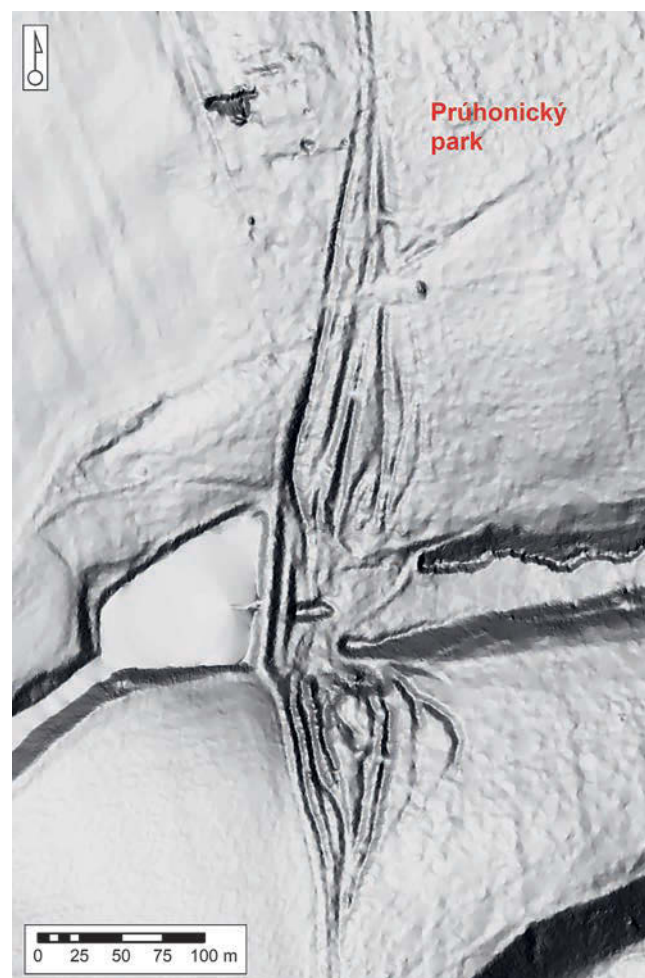
Obr. 5: Radějovice, Sulice (okres Praha-východ), analýza výškopisu zobrazuje průnik několika svazků úvozů s různými směry svých os. Směr A má nejbližší k trase zachycené na Müllerově mapování a všech dalších a odpovídá trase dnešní státní silnice č. 603 – staré benešovské silnice. Směr B na jih směřuje na Sulice a dále na Kostelec u Křížků, na severu směřuje pomyslně k západnímu okraji Průhonického parku a dále na Hostivář. Směr C je kombinací obou předchozích, směr D je státní silnice č. 603 (všechny mapy zhotovili na podkladě dat ČÚZK a dispozic autora J. Marouněk, 2024).

a Nymburkem i v terénu. Podařilo se objevit překvapivě zachované fragmenty cesty uprostřed polí, na druhé straně přesně lokalizovat úseky zaniklé i části cesty transformované v novodobé komunikace. Výsledky byly prezentovány pracovníkům pracoviště NPÚ a v Ročenkách.⁸⁾

K poznání starých cest však mohou přispět i zjištění náhodná. Spíše náhodou a nečekaně byl identifikován bohatý svazek úvozů na katastru Radějovic poblíž trasy tzv. staré benešovské silnice (viz nálezoř zpráva). Při procházce lesem poblíž silnice nebylo možno přehlédnout nápadné podélné územní deprese, zjevně úvozy zaniklých cest, v tehdy ještě stojícím smrkovém lese. Výjimečnost terénní situace potvrdil pohled do dostupných map analýzy výškopisu na portálu ČÚZK. Bylo zřejmé, že se jedná o svazky úvozů, podobné těm, jaké byly publikovány v citovaných publikacích. V knize Staré cesty uvádí autoři jednak velice krásný příklad, který publikoval Dietrich Denecke ve své knize z roku 1969. Právě těmto a dalším publikovaným se svazky úvozů u Radějovic svojí bohatostí i tvarem podobají. O svazcích úvozů pojednává ve svých citovaných výstupech a knihách též Jan Martínek, který zároveň odkazuje na stař P. Choce.⁹⁾ Ve výstupech úkolu jsou skvělou technikou dokumentovány skutečně bohaté svazky úvozů, ovšem především na Moravě, kde jsou možná ještě bohatší. V knize Staré cesty v krajině středních Čech jsou i další srovnatelné. Přesto je zřejmé, že význam svazku úvozů u Radějovic a Sulic je mimořádný. Je to výrazná lokalita, která jednoznačně fixuje důležitou komunikaci na jihovýchod od Prahy – o to nejméně několik staletí a dokonce až do současnosti – křižují se tu trasy

staré a ještě starší, stejně jako trasy nové i nejnovější. I nejstarší fáze, kterou představuje svazek úvozů, představuje několik tras i několik směrů, které mohly být vedle sebe současně, nebo byly následné. Unikátní je kontinuita komunikace, která sahá do současnosti. Místo je zdaleka viditelné, musíme si ovšem představit, že v době největšího provozu ve středověku bylo místo nepochybně bezlesé. Každopádně šlo o místo, které bylo pro vedení cest dobře disponované.

Na základě zjištění v mapách analýzy výškopisu bylo znovu provedeno šetření na místě a v roce 2020 pořízena fotodokumentace. Tato fotodokumentace má dnes mimořádnou dokumentární hodnotu, protože zachycený stav se změnil při likvidaci kůrovcové kalamity, jak ukazují fotografie z roku 2023. Svoji vypovídací hodnotu si však našťastí zachoval půdorysný obraz na mapách analýzy výškopisu ČÚZK. Při pozorné prohlídce map je zřejmé, že výsledný svazek je vlastně výslednicí průniku několika svazků, jejichž osa je různá. Jedna osa je zhruba paralelní s trasou staré benešovské silnice. Osa svazku však spíše odpovídá trase cesty, která je zakreslena na prvním vojenském mapování, která zase navazuje na trasu staré cesty zachycené na Müllerově mapování. Na prvním vojenském

Obr. 6: Průhonice (okres Praha-západ), svazky úvozů na západním okraji Průhonického parku. Svazek úvozů zobrazený na mapě analýzy výškopisu je zachovaný převážně uvnitř zámeckého parku, který je tu ohraničen kamennou zdí, i když levý krajní úvoz, shodný s trasou zachycenou na prvním vojenském mapování, je již vně zámeckého parku. Tato cesta je funkční a slouží jako asfaltová cyklostezka kombinovaná s turistickou trasou. Plochu na západ od této trasy vyplňuje novodobý rybník.

Obr. 7: Radějovice (okres Praha-východ), svazky úvozů zachované v ještě nepoškozeném stavu v dosud stojícím vysokém lese. Dnes již historický snímek, v současnosti by již nebylo možno v tomto stavu a v této situaci svazky fotografovat. Ukazuje se i na tomto segmentu památkového fondu důležitost včasné operativní dokumentace ohrožených památek, stav 2020 [souřadnice stanoviště přibližně B:49.94232763° L=14.55005472°].

Obr. 8: Radějovice, svazky úvozů v současném stavu. Poškození terénní konfigurace těžbou tu ještě naštěstí není tak rozsáhlé, stav 2023 [souřadnice stanoviště přibližně B= 49.94348175° L=14.54789922°].

mapování je šťastnou shodou okolností zachycena zároveň trasa staré cesty a současně i trasa tehdy nově založené silnice, takže je zde dobře vidět, jak se trasa cesty posunula. Stará trasa cesty je na mapování situovaná jihozápadně od dnešní silnice, trasa je na mapě mírně esovitě prohnutá. Tuto křivku lze nalézt i na současné mapě analýzy výškopisu i v terénu, je to vlastně nejvýraznější úvoz z této části svazku. Je pravděpodobné, že tomuto směru odpovídal i kurz jihozápadní části svazku. Tato trasa obdivuhodně přetrvávala, je zachycená na Müllerově mapování, prvním vojenském mapování a všech dalších i fixována na staletí ve formě staré benešovské silnice. Směřovala směrem severozápadním přes Jesenici, Horní Krč, Zelenou Lišku, Pankrác na Vyšehrad. Jihovýchodním směrem tato trasa pokračovala přes Novou Hospodu, Olešovice, Nespeky až k Poříčí nad Sázavou. Ovšem kromě této trasy se tu ovšem dají vysledovat i další směry, patrně a dokonce velmi pravděpodobně i starší. Nejvýraznější osa svazku totiž představuje směr, jednoduše řečeno, pootočený ve směru hodinových ručiček. Směrem severním je tu patrný odklon vpravo, ještě několik set metrů pokračuje svazek úvozů, stále méně zřetelný. Dále jakoby se jedna část svazku stáčela vlevo zpět ke staré bene-

šovské silnici, druhá méně zřetelná pokračuje krátce v nasměrovaném kurzu, rychle se ztrácí, až zakrátko úplně zmizí, aniž by cokoliv nasvědčovalo jejímu pokračování. První část svazku je všem zřetelnější, ale podstatně chudší. Nepochybně jde o novější variantu. Tato stopa dále sleduje trasu zakreslenou na prvním vojenském mapování, za Horními Jirčany se dále dělí, část pokračovala podle velmi poškozených fragmentů rovnoběžně podle státní silnice směrem na Jesenici, část se odvrací vpravo. Pokračuje lesem severně od zastavěného území Horních Jirčan až ke křižovatce cest se svatým obrázkem P. Marie a skupinou mohutných dubů na hranici katastrů Sulice, Jesenice a Horní Jirčany [souřadnice B=49.95841847° L=14.53800486°]. Osou svazku je tedy trasa, odpovídající situaci na mapě prvního vojenského mapování. Zajímavý je tento svazek i tím, že se zde zachoval svazek úvozů zaniklých cest zároveň se svazkem funkčních cest, dnes používaných pěšími i cyklisty. Některé cesty jsou úplně nové, úvozy se tu dosud nevytvořily. Na druhé straně je názorně vidět, jak svazky úvozů vznikaly (viz obr. 10). Paralelně se tu však zachovaly úvozy již neužívaných cest, které mají podobný charakter, jako úvozy u Radějovic, i když tento úsek se při prvních úvahách jevil jako podstatně chudší a evidentně novější. Postupem dalšího poznání a šetření však vyšlo najevo, že tento poměrně úzký svazek je jádrem daleko širšího svazku, který tvoří již méně zřetelné a evidentně starší mohutné úvozy, souměrně rozložené vůči tomuto svazku.

Od křižovatky u svatého obrázku pak pokračuje cesta od lesa polem až k dálnici. Trasa je zakreslena v mapách prvního vojenského mapování a původně překračovala trasu dnešní dálnice. Dnes je cesta před dálnicí odkloněna k mostku překračujícímu dálnici. Úsek cesty od křižovatky cest k dálnici je spíše nad úrovní terénu. Patrně jde o novodobou úpravu. V části trasy blíže lesa jsou patrné stopy paralelního úvozu, který posléze podbíhá pod novodobou vozovku. Jde nepochybně o starou cestu, zachycenou na prvním vojenském mapování, přitom je ovšem spíše nad úrovní okolního terénu. To není u starých cest výjimečným jevem, často se cesty v průběhu staletí nasypávaly, často i odpadem, dá se říci, že se tak děje až do doby nejnovější.

Cesta nově přerušená dálnicí nás nasměruje k dalšímu, tentokrát již méně bohatému svazku úvozů na druhé straně dálnice poblíž osady Kocanda, v jihovýchodním cípu k. ú. Jesenice. Cesta zakreslená na prvním voj. mapování pak uhýbá vlevo

Obr. 9: Horní Jirčany (okres Praha-západ), cesta lesem od okraje zástavby Horních Jirčan ke křižovatce se svatým obrázkem je součástí svazku cest funkčních a zaniklých a dnes slouží jako značená cyklostezka. Lze jen doufat, že tato cesta nedopadne jako řada jiných a nepromění se v asfaltovou cyklostezku, stav 2023 [souřadnice stanoviště přibližně $B=49.95697384^\circ$ $L=14.53808332^\circ$].

směrem ke Zdiměřicům a dále k Hrnčířům. Dále podle map lze vysledovat cestu na Šeberov, míjí Chodov, kopíruje Bohdalec a přes Vršovice směřuje ke Koňské bráně. Pokračujeme-li však v přímém směru, který ovšem již není podložen mapami prvního vojenského mapování, ani žádným dalším, pak přibližně ve směru spojnice předchozích svazků úvozů narazíme na další nápadný mohutný svazek úvozů na západním okraji Průhonického parku. Jeho osou je komunikace lemující Průhonický park vně jeho východní ohradní zdi. Svazek je zachovaný pouze východně od této komunikace, na západní polovině je novodobý rybník na Jesenickém potoce a kolem pole, tak předpokládaná souměrná levá polovina svazku zachovaná pocho-pitelně není. Komunikace lemující porost, pozdější Průhonický park, se objevuje v trase pozdější hráze rybníka i na prvním vojenském mapování. Dnes komunikace, zakreslená na prvním vojenském mapování, probíhá vně areálu zámecké zahrady je proměněna na asfaltovou cyklostezku kombinovanou se značenou turistickou cestou. Tato kombinovaná cesta kopírující trasu prvního vojenského mapování pokračuje vně hranic parku směrem jižním a na konci parku přechází Botič, a to v místech pro přechod toku velice vhodným díky nízkým břehům potoka. Dnes je tu nízký mostek s betonovým potrubím. Dále na jih pokračuje cesta zakreslená na prvním vojenském mapování a zároveň červená turistická cesta jako obecní komunikace přes Osnici, dále překračuje dnešní dálnici a v mapách i v terénu pokračuje dále na jih. Je tu několik tras, kde lze nalézt i cesty s paralelními úvozy, které směřují k Radějovicům či do údolí Botiče. Do údolí Botiče lze vysledovat i z druhé strany náznaky a nepatrné a možná sporné stopy zaniklé komunikace vycházející ze svazku úvozů v Radějovicích. Nesporná je ovšem cesta,

Obr. 10: Radějovice, Horní Břežany (okres Praha-východ), cesta po hranici katastru Radějovic a Horních Břežan je dosud funkční, navíc je doprovázená dvěma paralelními úvozy a sestupuje do údolí Botiče k dodnes funkčnímu brodu. Je jednou z možných historických spojnic mezi trasou vycházející ze svazku úvozů u Radějovic směrem severním a svazkem úvozů na západním okraji Průhonického parku, stav 2024 [souřadnice stanoviště $B=49.95377955^\circ$ $L=14.5517012^\circ$].

kteřá jde po hranici katastru Radějovice a je výslovně označena „nach Vosnitz“. Ta před údolím Botiče uhýbá doleva do údolí a vede jeho bokem dolů k dodnes zachovanému brodu.

Nejednoznačná je i další trasa komunikace sledující okraj pozdějšího Průhonického parku směrem severním. Cesta zobrazená na prvním vojenském mapování se pak stáčí vlevo,

ty. směrem západním přes Roskoš, Šeberov a dále k Chodovu. Tady se spojujeme s výše popsanou trasou přes Bohdalec, Vršovice ke Koňské bráně, nebo variantně k Olšanům. Kdybychom ovšem bez ohledu na trasu v mapě pokračovali v nastoleném kurzu severním směrem, směřovali bychom přes západní okraj pozdějšího Miličovského lesa (bažantnice), dále přes Háje a do Hostivaře. Spojíme-li nalezené svazky úvozů Radějovice – Kocanda – východ Průhonického parku, dostaneme se rovněž do Hostivaře. To vede k zatím nepotvrzené hypotéze, že tu mohla existovat nějaká stará cesta směřující do Hostivaře.¹⁰⁾ Uvedená hypotéza přímo nastoluje otázku, zda předpokládaná komunikace nezanechala stopy v západním cípu Miličovského lesa (bažantnice), který by nutně musela přecházet.¹¹⁾

Obr. 11: Sulice (okres Praha-východ), ve směru, který naznačil svazek úvozů, vedou cesty směrem ke Kostelci u Křížků. Ty lze vysledovat na prvním vojenském mapování. Tato západnější větev je místy úvozová, nesměřuje však přímo do Kostelce u Křížků, ten míjí a jejím pohledovým cílem je vrchol Grybla (514 m) či Panská skála. Cesta je udržovaná v přiměřeném stavu a nově osázená ovocným stromoadím. Vedle cesty vpravo je paralelní cesta zcela novodobá. Ta názorně ukazuje, jak paralelní trasy či dokonce svazky úvozů v minulosti vznikaly, stav 2023 [souřadnice stanoviště B=49.92015854 L=14.55410816°].

Obr. 12: Sulice, novodobá paralelní pěšina, která provází cestu ze Sulic ke Kostelci u Křížků. Úzká pěšina je využívána cyklisty a také jezdci na koni. To ilustruje slova z citovaného textu P. Choce o tom, jak vznikaly v raném středověku cesty třeba i pro jednoho jezdce, nebo i soumaru, dokonce dříve než pro vozy, stav 2023 [souřadnice stanoviště B=49.91607307 L= 14.55451666°].

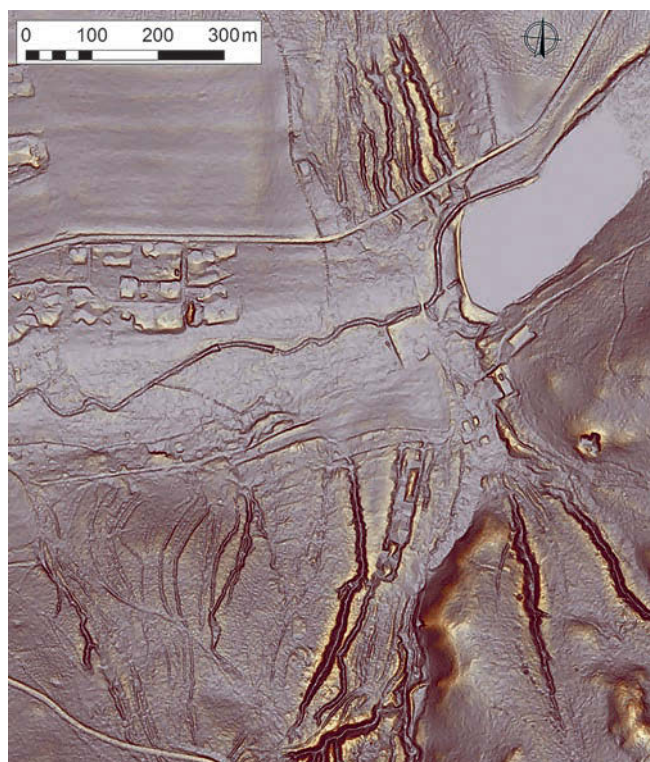
Mnohem zřetelnější a jednoznačnější je ovšem situace od radějovického svazku úvozů směrem na jih. Jeden proud tu odpovídá trase cesty zobrazené na Müllerově mapování, dalších mapováních i dnešní staré benešovské silnice a nepochybně směřoval na Nespeky a Poříčí nad Sázavou. Neméně výrazný proud však evidentně směřuje směrem na Sulice a dále na Kostelec u Křížků. V polích pochopitelně nejsou zachovány svazky úvozů, ty vznikaly zejména při zdolávání svažitých částí trasy. Na úsecích v rovné krajině se zřejmě neměly důvod vyvinout. Stopy takových nezahluobených a nepoužívaných cest setřelo zemědělské obhospodařování půdy. Přesto se tu zachovaly nejméně dvě trasy cest s lokálními úseky funkčních úvozů, které navíc jsou podpořeny trasami na prvním vojenském mapování.

Obr. 13: Kostelec u Křížků (okres Praha-východ), stará cesta, jak vidáme i mnohde jinde, Kostelec u Křížků minula, dnes bychom řekli obchvatem, ale ke Kostelci u Křížků odbočuje cesta ve směru, který byl a dosud je určen pohledovým i faktickým cílem. Tím je kostel sv. Martina s románskou rotundou, situovaný na nízkém pahorku, stav 2024 [souřadnice stanoviště B=49.91278654° L14.55655793°].

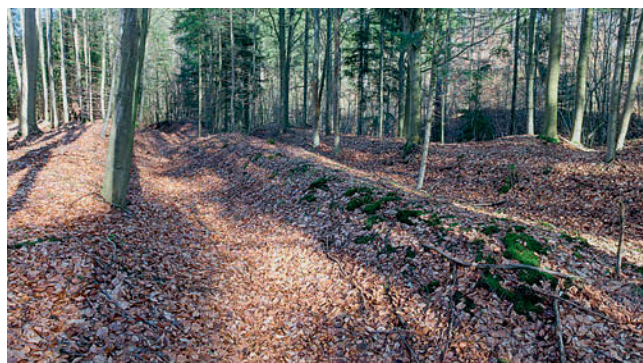
Obr. 14: Krhanice (okres Benešov), jeden z mnoha svazků úvozů, které ve svém souhrnu dost spolehlivě určují trasu staré cesty mezi Kostelcem u Křížků a Týncem nad Sázavou, stav 2023 [souřadnice stanoviště B=49.85651689° L=14.5784731°].

Obr. 15: Libeň (okres Praha-západ) – svazky úvozů na svazích údolí Zahořanského potoka. Mapa analýzy výškopisu ukazuje velké množství svazků úvozů, různého typu a různého stáří. Také šíře celé soustavy svazků úvozů je neobyčejná. Přes nebývalou mnohost tu převládá jediný směr. Směrem jižním postupně všechny stopy cest splynou v cestu jednu, vedoucí přes Radlík a směřující do Jílového. Také směrem severním se úvozy spojí a spojenou trasu lze vysledovat až k novodobým dopravním stavbám severovýchodně od Zlatníků.

Zdá se ovšem, jako by některé směřovaly přímo do Kostelce, některé Kostelec těsně minuly. Západní větev cesty je v celém rozsahu funkční a udržovaná jako turistická cesta i cyklostezka. Cesta je lemována částečně starým a částečně nově vysazeným ovocným stromořadím. Cesta je asi novodobě zpevněná kamenním, na některých místech je patrná starší štětová vrstva. Ukazuje se, že tato cesta není preferovaná ani vozidly, ani cyklisty, a tak tu poměrně nově vzniká vyježděná paralelní cesta. I zde to je velice dobrá novodobá ukázka vzniku svazků cest. Na jednom místě je možno vidět paralelní souběh tří tras.¹²⁾

Nezávisle na předchozích zjištěních poukázala Milena Hauserová na varianty průběhu jižní cesty mezi Kostelcem u Křížků a Týncem nad Sázavou. Zjistila řadu svazků úvozů mezi Kostelcem a Týncem nad Sázavou pravděpodobně souvisejících s průběhem dálkové trasy do jižních Čech směřující na týnecký brod. Trasa překvapivě navazuje na předchozí zjištění. Svazky úvozů východně od Gryble evidentně dokumentují dle Hauserové trasu starší nejen než stará benešovská silnice, ale starší i než tak zvaná „stará pražská cesta“. Ta je tímto názvem označená na běžných mapách. Tato cesta je dnes zpevněnou lesní cestou, avšak v jejím okolí lze identifikovat četné paralelní úvozy. Avšak stopy identifikované M. Hauserovou jsou většinou několik desítek metrů od této komunikace a nelze pochybovat o tom, že jsou starší i než cesta sama, i než paralelní úvozy. Další identifikované svazky úvozů jsou v okolí Požárů. Tady se stará pražská silnice ztotožňuje s jedním ze svazků úvozů a naráží na silnici. Díky této silnici však můžeme svazky úvozů

Obr. 16: Libeň (okres Praha-západ), jeden ze svazků úvozů. Svazky úvozů jižně od Zahořanského potoka jsou mimořádně bohaté a nejrůznější podoby, na obrázku jsou mělké a husté, opodál jsou velmi hluboké, nepochybně poznamenané výraznou erozí, stav 2024 [souřadnice stanoviště B=49.92063899° 14.49365985°].

vidět „v řezu“. Na druhé straně silnice již trasa pokračuje obyčejnou polní cestou, i když je evidentní, že jde o tutéž trasu, kterou na předchozí straně silnice představují svazky úvozů. To potvrzuje skutečnost, že i na první pohled obyčejné polní cesty mohou být značného stáří. Další lokality svazků úvozu nás neklamně vedou k přechodu řeky v Týnci nad Sázavou. Tato komunikace mezi Kostelcem u Křížků a Týncem nad Sázavou bude předmětem pro další podrobnější výzkum, dokumentaci i publikaci. Zde je prezentováno jako ukázka několik příkladů svazků úvozů.

Milena Hauserová rovněž nastolila otázku dalšího směřování cest z Týnce nad Sázavou. Hustá struktura starých sídel jižně od Sázavy v této lokalitě nabízí celou škálu možností pokračování této cesty, či spíše sítě cest jižně od řeky Sázavy. I to je námětem pro další zkoumání. Obtížnější tu bude o to, že se na rozdíl od ploch severně od Sázavy jedná o relativně odlesněnou oblast, kde se nebude možno opírat o četné stopy svazků úvozů. Zatím byl spolehlivě identifikován jen malý úsek směrem na jih z Týnce nad Sázavou. Tam byla provedena rekostrukce podle map i terénu a trasa („výpadovka“) v zastavěné části je zřejmá. Směřovala ulicí Sad Přátelství a odtud prudkým úvozem směrem k Janovickému potoku. Janovický potok překonával nepochybně brod. Brod je tu jistě v pozměněné podobě zachován dodnes a je pro určitá vozidla dosud funkční. Za brodem pokračuje funkční zpevněná cesta údolím severně od toku potoka Chářovického. K cestě se vážou některé paralelní úvozy a zejména je tu výrazný svazek úvozů, ten byl na místě identifikován a dokumentován. Cesta nakonec vyústí na silnici Týnec nad Sázavou – Chářovice. Dále cesta už není sledovatelná – tento směr by naznačoval, že mohla pokračovat směrem na Netvořice, anebo také více k jihu na Neveklov.

Jsme si vědomi, že uvedené nálezy sice přispívají k poznání hlavních tras komunikací na jih od Prahy na pravém břehu Vltavy, anebo ještě přesněji mezi Prahou a tokem řeky Sázavy, avšak zatím nepřinášejí, a ani nemohou přinášet celkový obraz sítě starých komunikací ve sledovaném sektoru jihovýchodně od Prahy. Svědčí o tom četné další nálezy, které ještě bude třeba dále sledovat a vyhodnocovat. Letmo spíše pro srovnání byly identifikovány další významné stopy východně od Libeře (okres Praha-západ), které nasvědčují komunikaci Praha – Jílové a dále k přechodu Sázavy u Kamenného Přívozu.¹³⁾ Ve velmi hrubém obryse bychom pak mohli sledovat základní komunikační kurzy směřující k brodům či mostům přes řeku Sázavu, k Poříčí nad Sázavou, Týnci nad Sázavou a ke Kamennému Pří-

vozu ale i k řadě dalších. Četné stopy ale nasvědčují tomu, že tu byla i řada tras napříč mezi těmito směry. To vše bude ještě námětem pro podrobnější studii, možná sérii studií, ke kterým budou nutné ještě další vstupy, mj. archivní a historické rešerše, i využití nejnovějších zobrazovacích metod, moderních metod archeologických výzkumů atd.

Než toto všechno bude, je velmi naléhavé a urgentní, aby i tyto dílčí nálezy byly dokumentovány a zjištěny, byť neúplná, byla již nyní publikována, aby alespoň vzniklo povědomí o hodnotě takových situací. Což je zvláště neodkladné vzhledem k jejich ohrožení. I když, jak se ukazuje památková péče, není k ochraně těchto relikvů a ani k ochraně tohoto druhu pamá-

tek nastavena, může působit k jejich respektování.¹⁴⁾ Ostatně se ukazuje, že respekt někdy znamená více než legislativní zajištění. Závěrem si dovoluji kacířskou myšlenku, že budoucnost památkové péče bude postavena stále více právě na respektu, než pouze na paragrafech zákona.

Za cenné připomínky a podněty autor děkuje Mileně Hausarové a Alfrédu Schubertovi.

Ing. arch. Vojtěch Láška (laska.vojtech@npu.cz)

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, Sabinova 373/5, 130 00 Praha 3

Literatura

- Bartoň, J. 1996: Chodovská tvrz: k historii Prahy 11. Praha.
 Bolina, P. – Klimek, T. – Cílek, V. 2018: Staré cesty v krajině středních Čech. Praha: Academia.
 Choc, P. 1965: Vývoj cest a dopravy v Čechách do 13. stol., in: Sborník Československé společnosti zeměpisné 70, č. 1, Praha, s. 16–33.
 Květ, R. 2003: Duše krajiny. Staré stezky v proměnách věků. Praha: Academia.
 Květ, R. 2023: Atlas starých stezek a cest na území České republiky. Brno.
 Martínek, J. a kol. 2011–2014: Historické cesty. Výzkum cest v oblasti severozápadní Moravy a východních Čech. Projekt NAKI. Olomouc.
 Martínek, J. a kol. 2013: Moderní metody identifikace a popisu historických cest. Metodická příručka. Brno: Centrum dopravního výzkumu.

- Martínek, J. a kol. 2014: Poznáváme historické cesty. Brno: Centrum dopravního výzkumu.
 Martínek, J. ed. 2018: Výzkum historických cest v interdisciplinárním kontextu. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost a Centrum dopravního výzkumu.
 Nový, P. 2018: Staré cesty v okolí Levého Hradce, in: J. Martínek ed., Výzkum historických cest v interdisciplinárním kontextu. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost a Centrum dopravního výzkumu, s. 53–60.
 Ročenka 2018 Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště středních Čech v Praze. Příloha časopisu Památky středních Čech 2/2019. Praha.
 Ročenka 2019 Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště středních Čech v Praze. Příloha časopisu Památky středních Čech 2/2020. Praha.
 Vávra, I. 1972: Polská cesta, Historická geografie 8, s. 3–30.

Poznámky

1. Ze zvláště aktuálních lze uvést např. P. Bolina – T. Klimek – V. Cílek, Staré cesty v krajině středních Čech. Praha: Academia 2018; J. Martínek a kol., Historické cesty. Výzkum cest v oblasti severozápadní Moravy a východních Čech (projekt NAKI). Olomouc 2011–2014; titíž, Moderní metody identifikace a popisu historických cest. Metodická příručka. Brno: Centrum dopravního výzkumu 2013; titíž, Poznáváme historické cesty. Brno: Centrum dopravního výzkumu 2014; P. Nový, Staré cesty v okolí Levého Hradce, in: J. Martínek ed., Výzkum historických cest v interdisciplinárním kontextu. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost a Centrum dopravního výzkumu 2018, s. 53–60; R. Květ, Atlas starých stezek a cest na území České republiky. Brno 2023. Ze starších řada publikací Radana Květa, např. R. Květ, Duše krajiny. Staré stezky v proměnách věků. Praha: Academia 2003. K tomu všemu přistupuje bohatá bibliografie, uváděná ve všech citovaných publikacích.
2. Na tuto situaci reaguje pojednání autora Exkurz „Staré cesty – praxe“, rkp. Původně bylo zamýšleno jako exkurz či kapitola k obsáhlejšímu připravovanému pojednání „Krajina jako kulturní památka“, vzhledem k aktuálnosti a naléhavosti problému je možnost spíše uvažovat o samostatném uplatnění. Zatím uloženo na uložišti ÚOP.
3. Cesty na území ORP Brandýs nad Labem jsou bohatě dokumentovány v publikaci P. Bolina – T. Klimek – V. Cílek, o. c. v pozn. 1. Z našeho vyjádření pro ORP Brandýs nad Labem vyjímáme pro ilustraci souhrnnou pasáž týkající se starých cest na sledovaném území: „Územím ORP Brandýs prochází pochopitelně celá řada dálkových zemských stezek, vycházejících z Prahy ve směru východním či severovýchodním. Každá z těchto stezek však se uvádí pod různými názvy a také i trasy se v průběhu dějin hodně měnily. Co je však zřejmé, že mnohé staré dálkové cesty předurčily polohu poz-

dějších či dnešních hlavních silničních tahů, státních silnic a jedna dokonce i trasu dálnice (D10 Stará Boleslav, km 14 – Tuřice, km 21). Několik století si udržuje trasu zemská stezka (Nisko-jizerská), státní silnice Praha – Mladá Boleslav (Kbelý – Vnoř – Dřevčice – Stará Boleslav – Předměřice – Staré Benátky – Brodce – Písková Lhota či Zámostí, kde se větví – Mladá Boleslav – Bakov nad Jizerou či Trenčín, kde se dále větví). Podobně stezka Česká, či Trstenická (Praha – Běchovice – Úvaly – Český Brod – Plaňany – Kolín – Sedlec /míjí Kutnou Horu/ – Malín – Čáslav – Habry – Něm. Brod atd.). Naopak význam později ztratila cesta Praha – Satalice – Radonice – Světlá nad Sázavou – Toušev – (brod či most?) – Eremitaž sv. Václava – Lysá nad Labem, kde se větví a její jižní trasa je severní novější trasou Kladské (Polské) cesty a pokračuje na Kostomlaty, Nymburk, Úmyslovice, Podmokly, Městec Králové, kde se dále větví. Pro obraz krajiny mají často mnohem větší význam vedlejší místní komunikace či polní cesty, které si zpravidla daleko více udržely charakter, který splňuje představu staré cesty v krajině. Ty jsou ovšem také nejméně poznané a nedostatečně identifikované, zároveň nejzranitelnější a v konečném výsledku se s nimi nejhůře zachází, což přináší negativní důsledek nejen pro cesty samotné, nýbrž i pro ráz krajiny vůbec. I ty se však v rámci identifikace podařilo ve značné míře dokumentovat a navrhnout jejich ochranu, na druhé straně je tu navržena obnova a rehabilitace položaných či zaniklých cest.“ Kromě této obecné části obsahuje vyjádření demonstrativní ukázky podrobnějšího hodnocení území, včetně zakreslení do map a bohaté fotodokumentace (Škvorecko, Vyšehořovice – Mochov, údolím Výmolý a Podolánka – Dřevčice, údolím Vnořského potoka). Dokumentovány jsou tu i nevhodné úpravy starých cest.

4. Nejvýznamnější dálkovou komunikací je cesta z Prahy na Únětice, Tursko a dále na sever. Tu vidíme na Müllerově mapování – Praha, Podbaba, míjí z jihu Suchdol, Únětice, Úholický, Tursko, Minice,

Mikovice, kde se větví na směr Velvary – Budyně a směr Sázená – Roudnice. Trasu na Velvary lze identifikovat i na Klauďánově mapě Čech ve směru z Prahy na Velvary a dále na Budyni. Jde o trasu Praha – Tursko – Minice, kterou autoři *P. Bolina – T. Klimek – V. Cílek*, o. c. v pozn. 1, s. 287 (táťaz trasa je i na s. 485), s určitou pravděpodobností ztotožňují s „Via Magna“, zmiňované v Únětické listině kanovníka Zbyhňeva 1125–1140, též ve shodě s Ivanem Vávrou, a to na rozdíl od Smetánky a Nového, kteří kladou „velkou cestu“ až ke Statenicům. Prakticky stejnou trasu označuje Quido Kastner jako Lužickou cestu (Zemské stezky 2002, nepublikováno, odkaz na portálu Podřipsko.cz). Petr Nový tuto cestu označuje s odkazem na O. Špecingera jako tzv. Saský poštovní kurz. Poštovní trasa vyplývá i z poštovní mapy, Homann Johan Baptist, Nell Johan Peter, Norimberk 1714. Na té jsou zřetelně označeny Tursko, Velvary. Do toho ještě vstupuje dílem shodná, dílem odlišná trasa Srbské cesty podle Radana Květa. Shoda panuje např. na úseku Únětice – Úholičky-východ. V tomto úseku je cesta jako jediná dílem dosud zachovaná a funkční, dílem zmizela v bezbřehém lánu pole v době kolektivizace a v nedávné době i z katastro. Jako základ pro rekognoscaci v terénu však byla vzata za základ trasa zachycená na Müllerově mapování, která se kontinuálně propisuje na všechna vojenská mapování a všechny katastrální mapy, od stabilního katastru počínaje až po současný katastr konče. Tu bylo možno téměř v celém rozsahu zkoumaného území nejen identifikovat, ale i zdokumentovat její situaci, podobu i stav, ev. i ohrožení, anebo naopak možnosti rehabilitace.

5. *P. Bolina – T. Klimek – V. Cílek*, o. c. v pozn. 1, s. 348.
6. Tamtéž, s. 480. Pokud jde o zmiňované stopy, lze je zaznamenat na mapách a byly důkladně zkoumány i v terénu. Na mapách analýzy výškopisu jsou patrné nepatrné rýhy směrem severojižním, které sumárně vytváří útvar vřetenovitého tvaru, příznačný pro svazky úvozů. Rýhy mohou být stopou obdělávání pole, ale také zaniklých úvozů. Ty se mohly zachovat jen v nepatrných náznacích, neboť jde o plochu mimo les. Na polích jsou určité vegetační příznaky v tomto směru, témuž odpovídá i tvar ploch stojící vody na poli, ale navíc je tu i výraznější paralelní rýha v přilehlém lese. Ta ovšem může být i stopou staršího okraje lesa.
7. *I. Vávra*, *Polská cesta*, *Historická geografie* 8, 1972, s. 15 a 16. Dle Ivana Vávry tato nová cesta vcházela do Nymburka Pražskou a vycházela Poděbradskou branou, byla vedena přes Budiměřice a Úmyslovice, kde procházela mezi rybníky soustavy Bláto, do Podmok a dále do Městce Králové. Tato trasa dle Vávry souvisela se slezským poštovním kurzem, který tu byl veden po roce 1530.
8. *Fotografie viz Ročenka 2018*, NPÚ ÚOP středních Čech v Praze, 2019, s. 127 a *Ročenka 2019*, NPÚ ÚOP středních Čech v Praze, 2020, s. 126–128. V obci Úmyslovice se část cesty stala ulicí se zastavbou ve východní části obce, dále cesta pokračuje do polí a po několika stech metrech končí. Právě tento fragment polní cesty je vzácně zachovanou ukázkou krajiny tak, jak ji známe ještě z padesátých let 20. století, kdy polní cesty lemovaly pásy travnatých ploch s ovocnými stromy (viz zpracovaný nepublikovaný dokument Krajina v paměti). Ale i tento fragment se zdá být ohrožen, je tu patrná příprava pro výstavbu rodinných domků v návaznosti na zastavbu obce Úmyslovice, jak ukazuje srovnávací foto z roku 2023. Zajímavé jsou i doprovodné objekty této komunikace, na všech starých mapách se objevuje zájezdní hostinec „U Šabatů“. Ten se ve své hmotě dodnes zachoval, i když jeho vzhled poznamenala modernizace. Hostinec stojí těsně u hráze zaniklého rybníka Blato. V tomto hostinci zemřel v roce 1813 vynálezce těsnopisu Francouz J. F. Coulon-Thévenot. Na průčelí je umístěna pamětní deska. Hostinec by měl být každopádně navržen k prohlášení za kulturní památku. Někdejší situaci cesty v terénu doplnila přesnější identifikace zaniklých rybníků, mezi kterými byla cesta situována. Nejzajímavější je úsek cesty, který vede po zachované hrázi mezi zaniklými rybníky, Úmyslovickým na jedné straně a Blatem na straně druhé.
9. *P. Choc*, *Vývoj cest a dopravy v Čechách do 13. stol.*, in: *Sborník Československé společnosti zeměpisné* 70, č. 1, Praha 1965, s. 19: „Když byla cesta již příliš rozježděná nebo hluboká, a proto i těžko

schůdná, jezdilo se vedle ní, a tak se přesunovala i vícekrát. Např. v Radošově u hlavního brodu přes Ohří východně Karlových Varů bylo vedle sebe prý 8 takových cest.“ Svazky úvozů jsou tak průvodním jevem starých, mnohdy již raně středověkých cest. Nemusi však tomu tak být vždy, svazky mohou být i novější. Vznik paralelních polních cest, potenciálních úvozů, můžeme dokonce spatřovat i dnes. Nepřímo to vyplývá i z textu P. Choce, který právě vznik svazků úvozů v raném středověku srovnává se situací venkovských úvozů v nové době. I když toto srovnání poněkud kulhá, mohu z vlastní zkušenosti potvrdit, že v šedesátých letech minulého století, když se naplno rozjížděla socialistická velkovýroba, tak úzké úvozy nevyhovovaly těžké technice, a tak se začalo jezdit vedle po poli, mnohdy po obou stranách. Bylo pak velkým štěstím, pokud tyto „nepoužitelné“ úvozy zemědělci nezavezli. A názorně ukázky vzniku nových paralelních cest ukazujeme i zde v obrazové příloze.

10. Hostivař představovala významnou křižovatku cest od raného středověku. Tímto významným raně středověkým sídlem s románským kostelem na vyvýšenině procházela řada cest (uvádí též např. v publikaci *J. Bartoň*, Chodovská tvrz. Praha 1996, s citací D. Líbala a H. Ječného 1968). Cesty do značné míry určovaly půdorys sídla a především se nepochybně vázaly k brodu přes Botič v dolní části Hostivaře. Naopak ve vyvýšené části obce od kostela vidíme spíše směřování směrem jižním. Je tu patrné zahloubení výpadové komunikace na jih, které je sice částečně dílem novodobé dopravní stavby, částečně nepochybně starého původu. V protisvahu v pokračování výpadové komunikace je možno v horní části svahu s určitým nadhledem možno spatřovat svazek úvozů, ovšem velmi porušený terénními úpravami v souvislosti s výstavbou silnice k přehradě a již dříve kamenolomem v dolní části. Celistvý úvoz zaniklé cesty je tu pouze jeden v horní části. Trasa cesty s úvozy je patrná na prvním vojenském mapování, lépe na rakouském portálu s mapami prvního vojenského mapování. Na indikační skice a stabilním katastru už tato trasa chybí, cestě se postavil do cesty nově otevřený kamenolom, fungující až do poměrně nedávné doby. Cesta z Hostivaře směrem jižním se mohla stáčet v údolí vlevo a pokračovat údolím Botiče k Petrovicům, jako tomu je na indikační skice či stabilním katastru, kde by ovšem cesta byla ohrožována povodněmi Botiče, ale také mohla ještě před zřízením kamenolomu pokračovat protisvahem v přímém směru na Háje a dále. Cesta svahem zachycená na prvním vojenském mapování a ta končí v Hájích, dále na jih nepokračuje, ovšem ulicový půdorys Hájů by mohl nasvědčovat tomu, že dispozici tohoto malého a jistě mladšího sídelního celku mohla předznamenat starší komunikace ve směru severojižním.
11. Je pozoruhodné, že pokud si promítneme hypotetickou trasu do mapy analýzy výškopisu, objevíme s velkou přesností v této poloze sice ne výraznou, ale zřetelnou rýhu vedoucí směrem severojižním přes celý Milíčovský les. Tu lze identifikovat i v terénu, stejně tak v mapách analýzy výškopisu i v terénu lze identifikovat sotva znatelné stopy paralelních úvozů. Charakter rýhy je velmi podobný charakteru mělkých úvozů ve svazcích úvozů, těžko lze najít jiné vysvětlení, než že jde o stopu nějaké cesty, ovšem velmi dávno zaniklé. Nejpozoruhodnější je tu ovšem návaznost předpokládané cesty na hráz zaniklého rybníka, jehož sotva patrné, avšak zřetelné stopy, jsou patrné na mapě i v terénu. Stopy rybníka jsou rovněž velmi sporé, přesto je jeho existence nesporná, ovšem značná eroze vypovídá o velmi dávnm zániku rybníka, patrně ještě před vznikem bažantnice, což by v tom případě svědčilo zároveň i o velmi dávnm zániku cesty, která by oplocením bažantnice ztratila smysl. Severně od lesa už pochopitelně nenajdeme žádné stopy ani na mapě ani v terénu, dnes tu najdeme známé haldy a dále sídliště Jižní Město. Pokračujeme-li však v kurzu cesty směrem na sever, narazíme s velkou přibližností na staré Háje a dále na Hostivař. Tato trasa ovšem na starých mapách ani žádných pozdějších není, z Hájů dále na Hostivař ovšem najdeme cestu na prvním vojenském mapování.
12. Další kuriozitou je odklon jedné koleje od trasy. Úzká pěšina je využívána cyklisty a také jezdci na koni (obr. 10). Je tu jedinečná

možnost si představit, jak vznikaly v raném středověku cesty pro koně, jak se o nich zmiňuje Choc. Ten uvádí, že v raném středověku měly prakticky všechny vsi spojení s ostatním světem, třeba i jen stezkou pro jednoho jezdce nebo soumara. *P. Choc*, o. c. v pozn. 9, s. 19.

13. Svazky úvozů u Libeře mají jiný charakter než svazky u Radějovic a Sulice. Jednodušší jsou potud, že indikují jeden směr a jednu trasu. Je tu možno sledovat celkem jednoznačnou trasu od Prahy na Jílové, stopy v terénu jsou od Zlatníků až do Jílového a dále na jih. Plocha svazků úvozů severně a jižně od Záhořanského potoka je velmi rozsáhlá, je tu několik typů svazků a nepochybně jsou i různého stáří. Na jedné straně jsou tu úvozy velmi podobné těm u Radějovic, na druhé straně jsou tu úvozy i odlišné, vzdálenější od sebe navzájem i hlubší. Jsou tu zejména na ploše jižně od Záho-

řanského potoka i enormně hluboké rýhy, na kterých se evidentně podílela eroze.

14. Je otázkou diskuze, jak je i dnes možno využívat těch nástrojů, které jsou k dispozici. Odborná organizace památkové péče může dle některých názorů uplatňovat požadavek na zachování významných úseků zákonem nechráněných cest ve svých vyjádřeních k územním plánům obcí. Odborné organizace se mohou vyjadřovat k Územním studiím krajiny a také k souhrnným pozemkovým úpravám. Značné možnosti může přinášet spolupráce s nevládními organizacemi, s obecními úřady, s ochranou přírody i se Svazem ochránců přírody. Mnoho z toho se děje a dokonce již přináší výsledky. Každopádně je třeba rozvíjet diskuzi v tomto směru, a to se týká nejen ochrany cest, ale krajiny jako celku.

Radějovice, Sulice – Clusters of Sunken Lanes and Other Traces of Old Roads in the Context of the Historic Preservation of the Central Bohemian Landscape

Recently, there has been an unprecedented interest in exploring old roads. However, specific measures to preserve and protect old roads have not grown at the same pace. The first step to remedy this is an operative identification and documentation of old roads within local conditions, as is the case of the operative identification and survey of monuments. The threat to this segment of historic monuments is a challenge for such an operative approach; no large and expensive surveys and projects can be expected. Within the identification of the values of the Central Bohemian Region areas, the yet unidentified old roads, including long-distance routes, are being explored, using and completing the findings discovered and published by researchers. This is not only an identification; the condition, use, historical preservation value, role in the landscape, and especially potential threats are always considered. Many old roads, mostly previously identified by researchers, were evaluated this way in the Prague-East District, ORP Brandýs nad Labem, and the northern part of the Prague-West District. Furthermore, the identification brings its unpublished findings. The route of the old road between Nymburk and Městec Králové, marked in older literature as the Polish Road – the newer north route, was described, documented, and evaluated in detail. At the same time, traces of disappeared ponds between which it led were identified. Nevertheless, random findings can also contribute to the exploration of old roads. Rather accidentally and unexpectedly, a rich cluster of sunken lanes was identified in the Radějovice cadastre close to the route of the Old Benešov Road. It is obvious that the clusters of the sunken lanes near Radějovice and Sulice are of exceptional importance. It is a distinctive locality that clearly fixes an important road southeast of Prague, at least for several centuries and even up to the present. Old and even older routes intersect here as well as the new and most recent ones. Concurrently, the connection of this communication point to other significant localities to the north and south has been discovered and is still being gradually discovered, and the network of old roads southeast of Prague is gradually being revealed, which goes beyond the scope of this article and will be the subject of

more extensive research. Before all this is done, it is very pressing and urgent to document the existing partial findings and to already publish the findings, though incomplete, to at least make an awareness about the value of such situations. This is especially pressing concerning the threat they face. Although, as it turns out, historic preservation authorities do not yet have the tools to protect these relics, nor are they set up to protect these types of monuments, it can work towards respecting them.

Fig. 1: Únětice, Prague-West District, a sunken lane to the northwest of the village. All researchers agree on this section of the route of an old long-distance road from Prague to the north. The authors of the book *Staré cesty v krajině středních Čech* (Old Roads in the Central Bohemian Landscape) refer to it as Via Magna, Quido Kästner as Lusatian Path, Radovan Květ includes this section into the Serbian Path, Petr Nový in connection with this road states the postal course, and the maps show this route from the earliest forms to the present. While the name is unimportant, as no one doubts the importance of this ancient long-distance road, it is surprising that this type of monument completely escapes historic conservation. Therefore, it is no wonder that a modern housing development has already affected the edge of the sunken lane. Site coordinates B=50.15307814° L=14.34853726°. Photo by V. L. 2024.

Fig. 2: Indicative plan of the main localities mentioned in the text: 1 Western border of Průhonice Park – cluster of sunken lanes; 2 Kocanda – forest – cluster of sunken lanes; 3 Horní Jirčany, forest, cluster of sunken lanes; 4 Horní Jirčany, forest, road with a parallel sunken lane; 5 Radějovice, Sulice, clusters of sunken lanes in the forest; 6, 7 Sulice, Sulice – Kostelec u Křížků road; 8 Clusters of sunken lanes east of Libeř and north of the Zahořany Stream; 9 Clusters of sunken lanes east of Libeř and south of the Zahořany Stream. Milíčov Forest (former pheasantry), Háje, and Hostivař are to the north outside the map, in the notional line of the marked localities. To the south outside the map, there are numerous localities with traceable clusters of sunken lanes in the Horní Požár Forest and then to the south,

visibly running to the crossing of the Sázava River in Týnec nad Sázavou. The map was made by Jiří Marounek in 2024 based on the CUZK data and the author's materials.

Fig. 3: Senice, Nymburk District, the cadastral community of Senice, Úmyslovice, and Velenice, the route of a long-distance Polish Road between disappeared ponds. It is a newer 'northern variant' of the long-distance road to Kłodzko and further to Poland. The road ran between ponds, none of which has remained. On the contrary, the fragments of the road have survived; the figure shows the view from the crossroads of the old road and today's state road no. 32, as it might look like at the time of the ponds. The Czech names of the ponds are according to Vladimír Veverka. Site coordinates B=50.196759° L= 15.21139059° Photo by V. L. 2019, montage and drawing by Jiří Marounek 2024.

Fig. 4: Senice, Úmyslovice, Velenice, Nymburk District, a preserved fragment of the Polish Road. The Polish Road ran through the present-day village of Úmyslovice and then to the west; only a fragment running from the village to the fields has remained and it ends several metres further. The preserved fragment is also a rare example of the landscape that remained elsewhere only until the 1950s. The unpaved road is flanked by belts of grass with alleys of fruit trees. Even this situation is undoubtedly endangered by the housing development extending from the built-up areas in the village of Úmyslovice. Site coordinates B=50.20247977° L= 15.1705607° Photo by V. L. 2023.

Fig. 5: Radějovice, Sulice, Prague-East District. The altimetry analysis shows the intersection of several clusters of sunken lanes with various directions of their axes. The A direction is the closest to the route plotted in Müller's Mapping and all others, and it corresponds to the route of the present-day state road no. 603 – Old Benešov Road. The southward B direction runs to Sulice and then to Kostelec u Křížků; on the north, it leads to the western border of Průhonice Park and to Hostivař. The C direction combines the two previous directions. D is state road no. 603. The map was made by Jiří Marounek in 2024 based on the CUZK data and the author's materials.

Fig. 6: Průhonice, Prague-West District, clusters of sunken lanes on the western border of Průhonice Park. The cluster of sunken lanes depicted on the altimetry analysis map is mainly preserved inside Průhonice Park, whose border is here made by a stone wall, although the left outside sunken lane, identical with the route plotted in the First Military Mapping, is already outside the castle park. This road is functional and serves as an asphalt cycle path combined with a hiking route. The area to the west of this route is encompassed by a modern pond. The map was made by Jiří Marounek based on the CUZK data.

Fig. 7: Radějovice, Prague-East District, clusters of sunken lanes. The clusters of sunken lanes still undamaged in the still standing high forest. It is a historical photograph, as today the clusters could not be photographed in this condition and situation. This segment of the historic collection substantiates the importance of the timely operative documentation of endangered monuments. Approximate site coordinates B:49.94232763° L=14.55005472° Photo by V. L. 2020.

Fig. 8: Radějovice, Prague-East district, clusters of sunken lanes, current situation. The damage to the terrain configuration by mining is fortunately not very extensive yet. Approximate site coordinates B= 49.94348175° L=14.54789922° Photo by V. L. 2023.

Fig. 9: Horní Jirčany, Prague-West District. The road through the forest from the edge of the housing development of Horní

Jirčany to the crossroads with a saint image is part of the cluster of functional and disappeared roads, which today serves as a cycle path. One can only hope that this road does not end up like many others that were turned into asphalt cycle paths. Approximate site coordinates B=49.95697384° L=14.53808332° Photo by V. L. 2023.

Fig. 10: Radějovice, Horní Břežany, Prague-East District. The road along the border of the Radějovice and Horní Břežany cadastre is still functional, moreover accompanied by two parallel sunken lanes, and it descends to the Botič Valley to the still functional ford. It is one of the possible historical connecting roads between the route starting from the cluster of sunken lanes near Radějovice towards the north and the cluster of sunken lanes on the western border of Průhonice Park. Site coordinates B= 49.95377955° L= 14.5517012° Photo by V. L. 2024.

Fig. 11: Sulice, Prague-East District. The roads towards Kostelec u Křížků run in the direction indicated by the cluster of sunken lanes. These roads can be found in the First Military Mapping. The westernmost branch is partially a sunken lane, but instead of going directly to Kostelec u Křížků, it passes by it and its visual destination is Grybla Hill (514 m), or Panská Rock. The road is adequately maintained and newly planted with fruit alleys. Next to the road on the right is a parallel modern road. It illustrates how the parallel routes, or even clusters of sunken lanes were created in the past. Site coordinates B=49.92015854 L=14.55410816° Photo by V. L. 2023.

Fig. 12: Sulice, Prague-East District. A modern parallel path that accompanies the road from Sulice to Kostelec u Křížků. The narrow path is used by cyclists and horseback riders. This illustrates the words from the cited text by P. Choc about the creation of roads even for a single rider or a packhorse in the Early Middle Ages, even earlier than for carriages. Site coordinates B=49.91607307 L= 14.55451666° Photo by V. L. 2023.

Fig. 13: Kostelec u Křížků, Prague-East District. An old road as can be seen in many other places. It passed Kostelec u Křížků by a bypass, as we would say today, but it turns to Kostelec u Křížků in a direction that was and still is determined by both a visual and a factual destination – St Martin's Church with a Romanesque rotunda situated on a small hillock. Site coordinates B=49.91278654° L=14.55655793° Photo by V. L. 2024.

Fig. 14: Krhanice, Benešov District. One of many clusters of sunken lanes that in their entirety quite reliably define the route of the old road between Kostelec u Křížků and Týnec nad Sázavou. Site coordinates B=49.85651689° L=14.5784731° Photo by V.L. 2023.

Fig. 15: Libeň, Prague-West District. Clusters of sunken lanes on the slopes of the Zahořany Stream. The altimetry analysis map shows many sunken lane clusters of various types and ages. Likewise, the width of the set of sunken lane clusters is exceptional. Despite the unparalleled diversity, a single direction prevails. In the southern direction, all traces of the paths gradually merge into one, leading through Radlák to Jílové. Similarly, in the northern direction, the sunken lanes merge and the connected route can be traced all the way to the modern traffic structures northeast of Zlatníky. The map was made by Jiří Marounek based on the CUZK data.

Fig. 16: Libeň, Prague-West District, one of the clusters of sunken lanes. The clusters to the south of the Zahořany Stream are exceptionally rich and varied; the illustration shows them as shallow and dense, while they are very deep a short way off, undoubtedly affected by major erosion. Site coordinates B=49.92063899° L=14.49365985° Photo by V. L. 2024.

TRIPTYCH SOCHAŘE ALOISE MAXE KROUPY NA RADNICI V MĚLNÍKU

Pavel Kroupa

Příspěvek se věnuje doposud neznámému triptychu sochařských reliéfů od sochaře Aloise Maxe Kroupy, umístěnému v prostorách radnice města Mělník. Ikonograficky reliéfy zobrazují tři scény. Jedná se o výjev sv. Ludmily vyučující sv. Václava, dále o výjev sv. Václava na vinici a kněžnu Emmu v mincovně. Námětem je málo obvyklá scéna s kněžnou Emmou, zvolená nepochybně s ohledem na historickou spojitost Emmy s Mělníkem. Triptych je signován rytým nápisem AL. M. KROUPA 1949. Reliéfy jsou jednou z posledních zakázek sochaře, kterou Max Kroupa získal. Autor měl zkušenost s veřejnými pomníky z doby, kdy působil v letech 1916 až 1923 v Kodani. Zde vytvořil pomníky v Tarmu a Marstalu, které připomínaly dánské aktuální politické události té doby. Alois Max Kroupa byl žákem Myslbekovým na pražské Akademii výtvarných umění a byl úspěšným sochařem zejména v období dvacátých až čtyřicátých let 20. století.

Klíčová slova: Mělník – radnice – Alois Max Kroupa – sochařské reliéfy – 1949

The Triptych of the Sculptor Alois Max Kroupa on the Mělník Town Hall

The article deals with the hitherto unknown triptych of the sculptural reliefs by Alois Max Kroupa placed on the Mělník Town Hall. Iconographically, the reliefs depict three scenes: St Ludmila Teaches St Wenceslas, St Wenceslas at a Vineyard, and Princess Emma in the Mint. The scene featuring Princess Emma is quite rare, undoubtedly selected with respect to the historical connection of Emma and Mělník. The triptych is signed by an engraved inscription AL. M. KROUPA 1949. The reliefs rank among the latest commissions of Max Kroupa. The sculptor gained experience with public monuments during his sojourn in Copenhagen in the years 1916–1923, creating memorials in Tarm and Marstal that commemorated the Danish political events of the time. Alois Max Kroupa was a pupil of Josef Václav Myslbek at Prague's Academy of Fine Arts and was a successful sculptor, especially during the 1920s–1940s.

Keywords: Mělník – town hall – Alois Max Kroupa – sculptural reliefs – 1949

<https://doi.org/10.56112/psc.2024.1.06>

Alois Max Kroupa byl český sochař náležející k silné generaci umělců první poloviny 20. století. Narodil se v roce 1891 ve středočeské obci Kašovice nedaleko Strančic. Absolvoval měšťanskou školu v Praze a v letech 1909–1911 studoval na odborné škole sochařsko-kamenické v Hořicích. V letech 1910–1914 studoval u prof. Josefa Václava Myslbeka na Akademii výtvarných umění v Praze,¹⁾ studium ukončil v roce 1915 u profesora Stanislava Suchardy.²⁾ Zde si osvoil sochařské řemeslo. Zejména u Myslbeka šlo o schopnost tvořit figury a jejich tektoniku. Myslbekův realismus nebyl však Kroupovi blízký a sochař šel dále svou vlastní cestou.

V letech 1916–1923 Kroupa pobýval v Kodani, kde měl vlastní ateliér.³⁾ Zde vytvořil řadu drobných, ale významných děl, z nichž některá jsou uložena ve sbírkách Národní galerie.⁴⁾ V Dánsku se rovněž podílel na veřejných pomnících. Šlo o *bronзовый reliéf pomníku ve městě Tarm* na severozápadě Dánska. Pomník symbolizuje ideu sjednocení. Byl odhalen 14. září 1919 jako první z mnoha pomníků sjednocení vzniklých v této době v Dánsku. Kroupa je dále autorem veřejného pomníku *Ztracených námořníků ve městě Marstal* na jihovýchodě země, který byl slavnostně odhalen 13. února 1921 za obrovského zájmu veřejnosti, jak dokládají dochované dobové fotografie.

Po návratu do vlasti se Kroupa pustil do práce. V období První republiky Kroupa vystavoval na výstavách Jednoty umělců výtvarných.⁵⁾ Katalogy z jednotlivých výstav jsou prostými seznamy děl s jejich stručným popisem a neobsahují jejich fotografickou dokumentaci.

V roce 1949 Alois Max Kroupa získal a realizoval veřejnou zakázku na radnici v Mělníku. Jedná se o neznámý třídičný kamenný reliéf umístěný v zadní části veřejně přístupného přízemí radniční budovy. *Triptych* zobrazuje výjevy sv. Ludmila učící sv. Václava, sv. Václav na vinici a kněžna Ema v min-

Obr. 1: Alois Max Kroupa, Pomník sjednocení, bronzový reliéf. Tarm, Dánsko (zdroj: wikipedia).

covně.⁶⁾ Každý ze tří reliéfů je umístěn na samostatné desce. Reliéfy jsou umístěny na plastických hranolových soklech. Pod jednotlivými reliéfy jsou na čelních stranách soklů zleva tyto nápisy: SV. LUDMILA VYUČUJE SV. VÁCLAVA, SVATÝ VÁCLAV NA VINICI a EMMA REGINA V SVÉ MĚLNICKÉ MINCOVNĚ. Všechny reliéfy jsou vytesány ve vysokém, plastickém reliéfu. Všechny jsou kompozičně umístěny do spodních dvou třetin až téměř poloviny výšky jednotlivých kamenných desek. Horní části desek jsou volné. Na levém reliéfu je en face sedící sv. Ludmila v knížecím oděvu, dětská postavička sv. Václava stojí po levé straně světice, levou rukou si podpírá hlavu a hledí

Obr. 2: Alois Max Kroupa, Pomník ztracených námořníků. Marstal, Dánsko (zdroj: wikipedia).

Obr. 3: Alois Max Kroupa, Pomník ztracených námořníků. Marstal, Dánsko. Slavnostní odhalení dne 13. 2. 1921. A. M. Kroupa je snad první postava vlevo od pomníku (soukromá sbírka P. Kroupy).

do knihy rozložené na klíně sv. Ludmily. Na středním reliéfu je ve tříčtvrtečním profilu klečící postava sv. Václava. V rukou drží hrozen vína. Pozadí světce je vyplněno vinnou révou s hrozny, listy a stonky. Na pravém reliéfu je sedící postava kněžny Emmy pravděpodobně s klečícím mladým svatým Václavem. Triptych je signován. Na podstavci pod pravou scénou s královnou Emmou je rytý nápis AL. M. KROUPA 1949.

Ikonograficky se jedná o výjevy spojené a nejstaršími dějiny českého státu. Spojovacím prvkem dvou levých, resp. všech tří výjevů, je postava sv. Václava.

Výjev sv. Ludmily učící malého Václava byl zobrazován od středověku. Tato scéna je s velkou pravděpodobností součástí

významného schodišťového cyklu nástěnných maleb velké věže hradu Karlštejna.⁷⁾ Ke karlštejnskému výjevu má Kroupův reliéf blízko i kompoziční skladbou s figurou sedící průčelně s otevřenou knihou.

Výjev sv. Václava na vinici byl od středověku obvyklou součástí zobrazovaných svatováclavských cyklů. Z nástěnných maleb uvedme příkladem odpovídající výjev v cyklu nástěnných maleb v kostele sv. Václava v Černochově z první poloviny 14. století,⁸⁾ sv. Václav sklánící se k vinnému keři je součástí svatováclavského cyklu nástěnných maleb v kostele sv. Václava ve Žďaru u Blovic z poloviny 14. století,⁹⁾ nebo připomeňme tento výjev na schodišťovém cyklu velké věže na hradě Karlštejn.¹⁰⁾

Obr. 4: Alois Max Kroupa, reliéfy na mělnické radnici. Celkový pohled (všechny snímky P. Kroupa).

Obr. 5: Alois Max Kroupa, levý reliéf s výjevem sv. Ludmila vyučuje sv. Václava.

Obr. 7: Alois Max Kroupa, pravý reliéf s výjevem Emma regina ve své mělnické mincovně.

Obr. 6: Alois Max Kroupa, střední reliéf s výjevem sv. Václava na vinici.

Zcela specifická je z ikonografického hlediska pravá scéna triptychu. Dle nápisu na soklu pod reliéfem jde o královnu Emmu ve své mělnické mincovně. Emma byla manželkou Boleslava II. Postava královny Emmy zaměstnává historiky bezmála dvě století. V písemných pramenech je zaznamenána několikrát. V Kosmově kronice je uvedena dvakrát (jako Hemma). Poprvé jako manželka Boleslava II., podruhé kronikář zaznamenal její smrt.¹¹⁾ Emma, zvaná na reliéfu jako královna, sedí průčelně, levou rukou žehná (?), nohy stočené na stranu. Po její pravici klečí postava držící v rukou desku s osmi mincemi. Soudím, že by se mohlo pravděpodobně jednat o postavu mladého svatého Václava, přestože se s ní královna Emma v reálném životě nemohla nikdy setkat. V životě Emmy hrál svatý Václav zásadní duchovní roli. Královna se k němu obracela z duchovních a zřejmě i z jiných důvodů zcela vědomě.¹²⁾ Kroupa v zobrazení královny Emmy logicky využil jejího spojení s Mělníkem. Emma zde razila mince, na nichž užívala titulu *regina*, a to zřejmě již před tím, než se roku 999 stala vdovou a uchýlila se na vdovské sídlo Mělník.¹³⁾ Šlo o denáry s opisem EMMA REGINA na líci a MELNIC CIVITAS na rubu.¹⁴⁾ V souladu s denáry i s odbornou literaturou Emmu v tomto textu nazýváme královnou.

Z formálního hlediska je možno na reliéfy pohlížet z několika úhlů pohledů. Především je třeba předeslat, že historická témata a reprezentativní charakter scén do značné míry téměř vždy předurčují jejich slohové pojetí. To se promítá do formálního provedení některých částí reliéfů. Např. draperie sedící sv. Ludmily na levé scéně je zejména ve své spodní části ozvuken pozdně goticky traktovaných draperií, a to včetně takových detailů, jako je smyčka v levé spodní části draperie. Na druhé straně sochař do reliéfů promítl formální i kompoziční prvky,

kteří lze považovat za jeho vklad do díla, resp. vycházející z jeho vlastního rukopisu. Srovnáme-li některé části draperií zdejších reliéfů s mimořádně plasticky citěnými modelacemi tvarů jeho dalších děl, dnes nezachovaných a známých už jen z dochovaných fotografií, podobnosti jsou zřejmé. Postavy jsou ve výrazných, plasticky pojatých objemech. Výraznější míru stylizace ve stylu art deco nese roucho kněžny Emy, blízkí se některým pracím Jaroslava Horejce.¹⁵⁾ Blížší okolnosti vzniku reliéfu se mi nepodařilo zjistit.¹⁶⁾

Kroupa v této době pro radnici v Mělníku prováděl i restaurátorské práce. Konkrétně šlo o restaurování, patinování a kolorování městského znaku. Vyplývá to ze zápisu ze schůze tehdejší Rady Městského národního výboru ze dne 22. listopadu 1949, ve kterém byl schválen rozpočet na tuto práci.¹⁷⁾ Blížší údaje o této zakázce se mi nepodařilo zjistit. Je však zřejmé, že kromě volné tvorby se Kroupa nevyhýbal ani provádění restaurátorských prací, zřejmě zvláště v tak těžké době, jakou představovala léta po roce 1948.

V roce 1949, to jest ve stejném roce, kdy vytesal triptych pro mělnickou radnici, Max Kroupa koupil historicky hodnotné roubené stavení z roku 1830 čp. 17 v obci Tužín severovýchodně od Jičína.¹⁸⁾ Koupě venkovské nemovitosti zřejmě souvisí s jeho částečným odchodem do ústraní. Jak sám Kroupa uvádí, velice se mu zde líbilo.¹⁹⁾ Po sochařově smrti převzal v roce 1966 stavení stát a v roce 1971 přešlo do soukromých rukou.²⁰⁾

Máme-li hodnotit reliéfy na radnici v Mělníku v kontextu díla Aloise Maxe Kroupy, jsme postaveni před nelehký úkol. Především je třeba předeslat, že sochařovo dílo je dochováno pouze torzálně. Řada jeho sochařských děl prošla aukcemi a je dnes v soukromých rukou, některá díla důležitá pro hodnocení jeho tvorby, jsou známa jen z fotografií, a některá byla zničena. Přesto je třeba se o toto hodnocení alespoň pokusit. Srovnáme-li mělnické reliéfy s jeho díly, která můžeme považovat za – v nadsázce řečeno – monumentální či dokonce za veřejnou tvorbu, nenajdeme v jeho pracích uspokojivé analogie. Veřejné pomníky, které vytvořil během dánského pobytu, jsou odlišného rázu. Jedině reliéf na pomníku Sjedenocení v Tarmu nabízí určitou možnost srovnání, přestože tamější Kroupův reliéf je proveden v odlišném materiálu. U obou děl je znát snaha o výraznou plasticitu, avšak reliéf v Tarmu není dílem monumentálním, byť je součástí veřejného pomníku. Ostatní

Obr. 8: Alois Max Kroupa, signatura na soklu pravého reliéfu.

sochařova díla, která jsou známá jen z fotografií uložených v archivu Národní galerie a která lze považovat za díla snad určená pro veřejný prostor, jsou trojrozměrné plastiky, obtížně s mělnickými reliéfy srovnatelnými. Navíc je třeba vzít v úvahu ikonografii mělnických reliéfů, která sochaře do jisté míry ve výběru formy jistě svazovala.

Přesto je třeba mělnické reliéfy zařadit do kontextu sochařova díla jako projev vzniklý v době velmi zralého věku a nelehké doby, ve které vznikala. Snad můžeme i říci, že jde o dílo ne zcela běžné i v kontextu soudobé sochařské tvorby obecně.²¹⁾

PhDr. Pavel Kroupa (KroupaPavel@seznam.cz)
historik umění

Prameny

Kosmova Kronika česká (překlad revidovali a úvod napsali Zdeněk Fiala a Marie Bláhová). Praha 1972.

Státní okresní archiv Mělník, kmenový spis fondu MěNV Mělník, zápisy MěNV Mělník z let 1948–1949.

Literatura

Axman, M. – Dlouhý, M. – Kotalík, J. edd. 1979: Almanach Akademie výtvarných umění v Praze k 180. výročí založení (1799–1979). Praha: AVU – NG.

Kroupa, P. – Kroupová, J. 1987: Presbytář středověkého kostela v Černochově a jeho nástěnné malby, Umění XXXV, č. 6, s. 360–364.

Obecní zpravodaj, Radim, Studeňany, Tužín, Podhájí, Lháň, duben 2017, č. 4, zde s. 4: Tužín – popisná čísla, číslo 17.

Pešina, J. a kol. 1958: Gotická nástěnná malba v zemích českých I. 1300–1350. Praha.

Petráň, Z. 1998: První české mince. Praha.

Poche, E. ed. 1978: Umělecké památky Čech 2 (K–O). Praha.

Procházka, V. 1961: Sbírka českého sochařství. Zámek Zbraslav. Katalog děl sestavili J. Homolka – V. Procházka. Praha.

Průšová, J. 1986: Soupis výstav Jednoty umělců výtvarných 1899–1952. Praha.

Sígl, M. 2007: Kdo byl a je kdo. Mělnicko, Kralupy, Neratovicko. Osobnosti, samospráva, historie. Praha.

Sommer, P. – Velimský, T. 2007: Illuminace Wolfenbüttelského rukopisu. Známy neznámý pramen k českým dějinám 10. století, in: E. Doležalová a kol. edd., Od knížat ke králům. Praha, s. 37–49.

Toman, P. 1947: Nový slovník československých výtvarných umělců I (A–K). Praha.

Třeštík, D. 2007: Ještě ke královně Emmě. Wolfenbüttelský rukopis Gumpoldovy legendy a druhý život královny Matyldy, in: E. Doležalová a kol. edd., Od knížat ke králům. Praha, s. 23–37.

Všetečková, Z. a kol. 2011: Středověká nástěnná malba ve středních Čechách. Praha.

Žemlička, J. 2005: Přemyslovci. Jak žili, vládli a umírali. Praha.

Poznámky

1. V. Procházka, Sbírká českého sochařství, Zámek Zbraslav. Katalog děl sestavili J. Homolka – V. Procházka. Praha 1961, s. 54; P. Toman, Nový slovník československých výtvarných umělců I. A–K. Praha 1947, s. 569. Viz též zápisy v Katalozích školy (pozn. 2). V uvedených letech byl hodnocen známkou dobrou.
2. Kroupovo studium u profesora Stanislava Suchardy je zaznamenáno ve studijní kartě, která není původní, ale je doplněná později (e-mail ze dne 16. 3. 2021 archivu AVU v Praze). M. Axman – M. Dlouhý – J. Kotlík edd., Almanach Akademie výtvarných umění v Praze k 180. výročí založení (1799–1979). Praha 1979, s. 94.
3. P. Toman, o. c. v pozn. 1, s. 569.
4. Jedná se o tři drobné plastiky, jejichž vznik je kladen do let 1916–1922.
5. K vystaveným dílům jednotlivých umělců na výstavách J. U. V. viz J. Průšová, Soupis výstav Jednoty umělců výtvarných 1899–1952. Praha 1986.
6. E. Poche ed., Umělecké památky Čech 2. Praha 1978, s. 368; M. Síg, Kdo byl a je kdo. Mělnicko, Kralupsko, Neratovicko. Osobnosti, samospráva, historie. Praha 2007, s. 238.
7. Z. Všecková a kol., Středověká nástěnná malba ve středních Čechách. Praha 2011, s. 123.
8. P. Kroupa – J. Kroupová, Presbytář středověkého kostela v Černochově a jeho nástěnné malby, Umění XXXV, č. 6, 1987, s. 561.
9. J. Pešina a kol., Gotická nástěnná malba v zemích českých I. 1300–1350. Praha 1958, s. 316.
10. Z. Všecková a kol., o. c. v pozn. 7, s. 123.
11. Kosmova Kronika česká (překlad a úvod M. Bláhová, Z. Fiala). Praha 1972, s. 54 a 67.
12. Pramenných dokladů pro to je mnoho. Uvedme zejména Wolfenbüttelský rukopis, fol. 18v, se scénou s kněžnou Emmou v proskynezi u nohou sv. Václava. K tomu viz např. D. Třeštík, Ještě ke královně Emmě. Wolfenbüttelský rukopis Gumpoldovy legendy a druhý život královny Matyldy, in: E. Doležalová a kol., Od knížat ke králům. Praha 2007, zejm. s. 27–33. Též P. Sommer – T. Velimský, Illuminace Wolfenbüttelského rukopisu. Známý neznámý pramen k českým dějinám 10. století, in: E. Doležalová a kol., o. c. v pozn. 12, zvláště s. 40n.
13. D. Třeštík, o. c. v pozn. 12, s. 26. Podle úvah P. Radoměřského, jméno Emma přijala po ovdovění roku 999. K tomu J. Zemlička, Přemyslovci. Jak žili, vládli a umírali. Praha 2005, s. 106.
14. K tomu např. Z. Petrů, První české mince. Praha 1998, s. 110.
15. Uvedme jako příklad sádrový model alegorie Spořivosti určené pro Občanskou záložnu v Praze-Karlíně z roku 1924. Uloženo ve sbírkách Galerie hlavního města Prahy, inv. č. P–1002.
16. Doklady ke vzniku reliéfu (např. smlouva, stanovisko orgánů města apod.) ve fondu archivu stavebního úřadu v Mělníku nejsou. Za informaci velmi děkuji panu Pavlu Průchovi, vedoucímu odboru výstavby v Mělníku.
17. Zápis je uložen v SOkA Mělník, kmenový spis fondu MěNV Mělník, zápisy MěNV Mělník z let 1948–1949. Zá sdělení této informace srdečně děkuji pí. Z. Hruškové.
18. Obecní zpravodaj, Radim, Studeňany, Tužín, Podhájí, Lhán, duben 2017, č. 4, s. 4.
19. Vyplyvá to z textu na pohlednici z 19. 10. 1959, kterou má autor článku k dispozici.
20. Obecní zpravodaj, o. c. v pozn. 18.
21. Autor tohoto článku připravil obsáhlý text, jehož obsahem je Kroupovo dílo, který nabídl časopisu Staletá Praha. Sochař Alois Max Kroupa je prastrýcem autora tohoto článku.

The Triptych of the Sculptor Alois Max Kroupa on the Mělník Town Hall

The article deals with the hitherto unknown reliefs of the sculptor Alois Max Kroupa placed on the Mělník Town Hall. The reliefs form a triptych with the historical scenes 'St Ludmila Teaches St Wenceslas, St Wenceslas at a Vineyard, and Princess Emma in the Mělník Mint'. The reliefs are signed by the sculptor AL. M. KROUPA 1949. Alois Max Kroupa was a pupil of Myslbek and Sucharda at Prague's Academy of Fine Arts where he studied during 1910–1915. From 1916–1923, he stayed in Copenhagen, Denmark where he had a studio and created many works of art. In addition to small sculptures, they include two famous memorials in Tarm and Marstal which Kroupa created on the occasion of the Danish political events of the time. After his return home, Kroupa became a successful sculptor, often exhibiting his works on various occasions. His most significant artworks date from the 1920s–1940. The National Gallery in Prague houses several of his works. The Mělník reliefs from 1949 are among his last known works. Kroupa was born in 1891 and died in 1961. The oeuvre of Alois Max Kroupa has not been critically evaluated yet and it awaits complete processing.

Fig. 1: Alois Max Kroupa, *The Memorial of Danish Reunification*, bronze relief. Tarm, Denmark.

Fig. 2: Alois Max Kroupa, *The Memorial of Lost Sailors*. Marstal, Denmark.

Fig. 3: Alois Max Kroupa, *The Memorial of Lost Sailors*. Marstal, Denmark. The unveiling ceremony on 13 February 1921. A. M. Kroupa is probably the first figure to the left of the memorial (private collection of P. Kroupa).

Fig. 3: Alois Max Kroupa, the reliefs on the Mělník Town Hall. Overall view (all other photos by P. Kroupa).

Fig. 4: Alois Max Kroupa, left relief with the scene St Ludmila Teaches St Wenceslas.

Fig. 5: Alois Max Kroupa, central relief with the scene St Wenceslas in a Vineyard.

Fig. 6: Alois Max Kroupa, right relief with the scene Emma Regina in Her Mělník Mint.

Fig. 7: Alois Max Kroupa, signature on the right relief plinth.

Záchrana areálu tzv. „Satranova“ vodního mlýna ve Vepřku

Markéta Hanzlíková

Nedaleko soutoku Bakovského potoka s Vltavou byl v odsazené pozici, severně od návsi, pravděpodobně již ve vrcholném středověku vysazen¹⁾ areál bývalého vodního mlýna čp. 19 ve Vepřku. Z první písemné zmínky v urbáři léta 1596 se dozvídáme, že mlýn náležel Svatovítské kapitule, v jejíž državě setrval až do roku 1752, kdy přešel do rukou světské vrchnosti. K osamostatnění došlo v průběhu 19. století. Rodina Satranova, podle které je nazýván do současnosti, získala mlýn v roce 1839.²⁾

Původní podoba areálu není známa. Dnešní seskupení budov kolem rozlehlého nepravidelného dvora dokládá v téměř shodné podobě již císařský otisk mapy stabilního katastru z roku 1840.³⁾ Mohutný patrový dům trojdílné dispozice s přízemními přístavkami k severnímu a východnímu průčelí vymezuje severní stranu dvora a společně s patrovou mlýnicí navazující kolmo ze západu dominuje celému areálu. Nejzápadnější z trojice hospodářských budov na jižní straně dvora je tzv. nová mlýnice, z východu oddělená soutkou od podjezdí kolny, na niž navazují chlévy úhlového půdorysu. Východní strana je tvořena patrovým špýcharem, který přiléhá ze severu k východnímu křídlu chlévů. Brána s rovným nadpražím a navazujícím úsekem ohradní zdi uzavírá severovýchodní část dvora. Unikátní jsou dvě mlýnice v jediném areálu, který je mimořádně cenným dokladem pozoruhodného stavebního vývoje velkého vodního mlýna od pozdního středověku po 1. polovinu 20. století. Eklektická fasáda patrového kamenného domu skrývá středověké jádro s dochovanými pozdně gotickými prvky. V konstrukcích mlýnice navazující kolmo na dům a patrového špýcharu je doložena barokní etapa. Dům, barokní mlýnice a špýchar prošly po požáru pozdně barokní a raně klasicistní obnovou. Pozdně klasicistní fázi reprezentují kolna a budova tzv. nové mlýnice na jižní straně dvora. Stavební vývoj zahrnovala eklektická přestavba na přelomu 19. a 20. století, během

Obr. 1: Vepřek (okres Mělník), mlýn, dvorní průčelí domu a navazující barokní mlýnice: a – stav před obnovou (foto J. Pešta, archiv NPÚ ÚOPSC, 2010); b – stav po obnově (foto M. Hanzlíková, archiv NPÚ ÚOPSC, 2020).

Obr. 2: Vepřek, areál mlýna, vyhodnocení stavebního vývoje, 1. nadzemní podlaží (repro z: J. Pešta, SHP, archiv NPÚ ÚOPSC).

Obr. 3: Vepřek, polosuterén barokní mlýnice: a – stav před obnovou (foto J. Pešta, archiv NPÚ ÚOPSC, 2010); b – komentovaná prohlídka polosuterénu barokní mlýnice (foto M. Hanzlíková, archiv NPÚ ÚOPSC, 2022).

kteří získal novou podobu dům a chlévy v jihovýchodním koutě dvora a byla postavena východní přístavba. V 1. polovině 20. století byl dostavěn patrový přístavek k barokní mlýnici pro turbínu. Postupnou modernizací prošla mlýnská technologie.⁴⁾

Mlýn byl v provozu po celou dobu své existence až do 50. let 20. století. K přerušení kontinuity došlo až v důsledku kolektivi-

zace. Necitlivé stavební úpravy a rezignace na běžnou údržbu ve druhé polovině 20. století vedly k devastaci nevyužívaného areálu, který v posledku sloužil jako černá skládka.

Odborný zájem o mlýn dokládá fotodokumentace z 80. let 20. století.⁵⁾ Zachyceny jsou stavby areálu, cenné architektonické detaily, ale také celkový neutěšený stav. V roce 2008

se dostal do rukou současným vlastníkům burcující článek Ing. arch. Pešty věnovaný hodnotám a zoufalému stavu mlýna.⁶⁾ V roce 2010 jej koupili, nechali zpracovat stavebně historický průzkum a provedli nejnútnejší statické zabezpečení. Záchrana přišla v hodině dvanácté. Vzápětí po podepsání kupní smlouvy došlo k samovolnému zborcení západní části dvorního průčelí domu. Mnoho času do jeho zániku patrně nezbývalo. V roce 2011 noví majitelé podpořili prohlášení mlýna za nemovitou kulturní památku⁷⁾ a stejného roku byla započata celková obnova domu. K zajímavým poznatkům došlo při obnově pozdně gotických sklepů. Východní a střední část byla zachována intaktně. Zasypaný sklep pod západním dílem byl po vytěžení nalezen s destruovanými valenými klenbami dochovanými pouze ve fragmentech náběhů. Nové zastropení bylo provedeno stájovými klenbami z důvodu zachování maximální autentičnosti odkryté pozdně gotické konstrukce. Doplněna byla částečně destruovaná klenba sklepa, který navazuje na suterén středního dílu severním směrem mimo půdorys domu. Při obnově byla objevena klenutá chodba vedoucí k severní hranici areálu. Dům byl dokončen v roce 2015, byly dostavěny destruované části, rekonstruovány obě přístavby včetně obnovy kleneb v prostoru černé kuchyně. Nově byl postaven zničený krov a obnovena eklektická fasáda. Změnou oproti původnímu stavu jsou kultivované řešené přístavby zádveří. V letech 2012 až 2020 probíhala náročná sanace barokní mlýnice komplikovaná unikátně dochovanou technologií. Obnova pozdně barok-

ního krovu získala v roce 2019 cenu za mistrovské tesařské dílo. Dostavěn byl zčásti destruovaný přístavek pro turbínu. V roce 2018 byla vrácena podoba podjezdů kolně, která měla novodobě zazděné vjezdy. Obnova krovu, střechy a pavlače špýcharu byla provedena v roce 2022, kdy došlo také k uzavření obnovy tzv. nové mlýnice, a tím k završení záchraně areálu mlýna po stavebně konstrukční stránce. Před dokončením jsou fasády chlévů a špýcharu. Zahájena je rekonstrukce mlýnského náhonu v původní trase a podobě formou neprůtočné tůně. Napojení na vodoteč přerušila dálnice a náhon nelze obnovit do funkčního stavu. Parter dvora a rozlehlé zahrady na celkovou rehabilitaci teprve čekají. Postupná obnova mlýnské technologie je prozatím blokována nedostatečnou kapacitou specializovaných zhotovitelů. Plánováno je uvedení barokního mlýna do ukázkového provozu.

Obnovený areál mlýna se stal domovem rodiny majitelů, ale současně je již několik let zpřístupňován veřejnosti. Tzv. nová mlýnice slouží jako výstavní a muzejní prostor. Podkroví turbínové přístavby využívají místní spolky. Prohlídky barokní mlýnice a kulturní akce v areálu se konají několikrát v roce. Vlastníci mlýna se stali spoluorganizátory a hostiteli Dnů lidové architektury Středočeského kraje 2022. V loňském roce získali za obnovu areálu cenu poroty výstavy „Má vlast cestami proměn“ a byli nominováni na Patrimonium pro futuro v kategorii záchrana.

Poznámky

1. Vesnice Vepřek je písemně doložena k roku 1346. Viz J. Pešta, Vepřek mlýn čp. 19, stavebně historický průzkum, 2010–2011, nepublikováno, archiv NPÚ ÚOPŠČ.
2. Viz Pešta, o. c. v pozn. 1.
3. Povinný císařský otisk k mapě stabilního katastru, katastr Vepřek, 1840, Rakovnický kraj, 1 : 2880, <http://archivnimapy.cz/kz>.
4. Viz Pešta, o. c. v pozn. 1.
5. Viz P. Cibulová – T. Dittrich – P. Dostál – J. Škabrada, Inventarizační

průzkum lidové architektury okresu Mělník, strojopis SURPMO, Praha 1983, nepublikováno, archiv NPÚ ÚOPŠČ; M. Fuchs, fotodokumentace 1984, nepublikováno, archiv NPÚ ÚOPŠČ.

6. J. Pešta, Stranou pozornosti: unikátní vodní mlýn ve Vepřku. Architekt, 2005, 51, č. 6–7, s. 110–111.
7. Areál mlýna je od roku 2011 nemovitou kulturní památkou ve smyslu zákona č. 20/1987 Sb., zapsanou do ústředního seznamu kulturních památek ČR pod rejstříkovým číslem 104219.

The Rescue of the 'Satran' Watermill Compound in Vepřek

First recorded in 1596, the watermill in Vepřek ranks among the most recognisable monuments of the kind in Central Bohemia. It represents a continuous building development of a rich mill from the Late Middle Ages to the first half of the 20th century. The new owners have not only managed to rescue the monument in a state of almost certain extinction, but they are turning it into a lively local centre.

Fig. 1: Vepřek, the mill, the courtyard house façade and the adjacent Baroque mill room: a – before renovation (photo by

J. Pešta, NPÚ ÚOPŠČ Archives, 2010); b – after renovation (photo by M. Hanzlíková, NPÚ ÚOPŠČ Archives, 2020).

Fig. 2: Vepřek (Mělník District), the mill compound, the evaluation of the building development, first above-ground storey (repro from: J. Pešta, SHP, NPÚ ÚOPŠČ Archives).

Fig. 3: Vepřek, the Baroque mill room semi-basement: a – before renovation (photo by J. Pešta, NPÚ ÚOPŠČ Archives, 2010); b – guided tour through the Baroque mill room semi-basement (photo by M. Hanzlíková, NPÚ ÚOPŠČ Archives, 2022).

EUROPA NOSTRA 2023

Významné ocenění obnovy parostrojního pivovaru v Lobči

Jana Berková

Obnova bývalého parostrojního pivovaru v Lobči na Mělnicku probíhá od roku 2009 a v současnosti je již v zásadě dokončena. Za dobu svého trvání se dostala do povědomí odborné veřejnosti jako příklad úspěšné konzervace a rehabilitace zánikem ohrožené industriální památky. Výsledky obnovy, a zejména přístup vlastníků, byly oceněny řadou domácích ocenění včetně Ceny Národního památkového ústavu Patrimonium pro futuro za rok 2015. Od té doby obnova pokračovala navazujícími dílčími etapami a prací na prezentaci této památky v odborné rovině i ve vztahu k široké veřejnosti.

Mimořádné úsilí, vytrvalost a pečlivost, se kterou vlastníci areálu k obnově pivovaru přistoupili, získala v loňském roce nejprestižnější evropské ocenění v oblasti kulturního dědictví European Heritage Awards/Europa Nostra Awards 2023. Obnova pivovaru v Lobči byla nominována do hlavní kategorie „Obnova a konzervace“, kde uspěla v konkurenci dalších mimořádně kvalitních počínů obnovy významných památek z celé Evropy, jakými byla např. obnova Friluftsskolen Open-Air School v Kodani, paláce Hotel de la Marine na Place de la Concorde v Paříži, Královských zahrad v Benátkách, Muzea městské dřevěné architektury v lotyšském Vilniusu, hlavního oltáře v bazilice Panny Marie v Krakově, stropů katedrály ve Funchalu na Madeiře, kamenného mostu přes řeku Deba v lokalitě Debe ve Španělsku, zříceniny kláštera San Pedro de Eslonza ve Španělsku či lázní Cleveland Pools ve Velké Británii. Nadto získal lobečský pivovar třetí nejvyšší počet hlasů v anketě hlasování veřejnosti.

Cenu osobně převzali vlastníci pivovaru architekti Jana a Pavel Prouzovi v doprovodu generální ředitelky NPÚ Nadi Goryczkové na výročním 60. summitu panevropské federace Europa Nostra v Benátkách, který se konal ve dnech 27.–30. září 2023. Slavnostní předávací ceremoniál proběhl ve slavném Palazzo del Cinema 28. září. Jedná se o mimořádné ocenění postupné celkové obnovy a zachrany zánikem ohrožené technické památky s velmi dramatickým osudem.

První zmínky o existenci pivovaru v Lobči se datují do 80. let 16. století. Jádrem dnešního pivovaru v rozsahu sladovny vznikalo v období kolem roku 1600. Z té doby pochází kromě obvodového zdiva také dvououlí klenuté sladovnické humno¹⁾. Pivovar byl součástí vrchnostenského podnikání vlastníků lobečského zámku, který byl centrem panství Mšeno-Lobeč, z něhož byl roku 1902 vyčleněn²⁾. V průběhu svého vývoje prošel jako většina historických staveb obdobími rozkvětu i stagnace. Současný půdorysný rozsah stavby je zaznamenán již na mapě stabilního katastru z roku 1842. Budova byla do dnešní podoby upravena v letech 1894–1896, kdy ji nechal tehdejší majitel velkostatku Lobeč JUDr. Rudolf Cicvárek přestavět na parostrojní pivovar podle návrhu proslulého pivovarského inženýra Josefa Rosenberga. V té době byl areál pivovaru doplněn o monumentální budovu ležáckých sklepů, která je velmi dobře dochovaným příkladem architektonicky velmi kvalitní industriální stavby z období poslední třetiny 19. století, odrážející technologické změny ve výrobě piva a současně také dobové stavební techniky včetně využití místně charakteristického stavebního materiálu – pískovcových bloků. Období vrcholného

Obr. 1: Pivovar Lobeč (okres Mělník) – březen 2002. Zchátralý areál pivovaru v centrální části vesnické památkové zóny představoval vážný problém. Chátrající objekt byl bez využití, volně přístupný, poškozený nejen letitou absencí jakékoli údržby, ale také záměrnými devastujícími zásahy (foto J. Berková, 2002).

Obr. 2: Jednou z prvních akcí konaných pro veřejnost byl happening Industriální stopy 2011, během něhož byl celý areál zpřístupněn v procesu probíhající obnovy. Celodenní bohatý program přednášek, výstav a hudebních vystoupení se setkal s nečekaně silným ohlasem (foto z archivu vlastníků).

rozkvětu výroby piva zde trvalo do poloviny 20. let 20. století a bylo ukončeno pomalou stagnací, kterou následovalo zastavení výroby v roce 1941.

V průběhu 2. poloviny 20. století byl areál využíván různými uživateli k jiným účelům a doveden až na pokraj zániku. Pivovarské sklepy sloužily jako sklad zeleniny, budova varny byla užívána státním statkem pro opravy zemědělské techniky a jako sklad. Postupná devastace areálu vyvrcholila v 90. letech 20. století, kdy zůstal zcela bez využití a řádného zabezpečení napospas nájezdům osob těžících cenný stavební materiál, jakým byly zejména masivní trámy nosných konstrukcí sýpky nad sladovnou. V té době nebyl areál kulturní památkou, avšak nacházel se v jádru tehdy nově vyhlášené vesnické památkové zóny.

Obr. 3: Slavnostní otevření pivovaru 28. 5. 2015 již návštěvníkům nabídlo obnovenou hlavní budovu se zajímavou expozicí v patře sladovny a univerzálně využitelným prostorem v podkroví a také první lobečské pivo (foto M. Hanzlíková, 2015).

Obr. 4: Benátky, slavnostní předání ocenění Europa Nostra 28. 9. 2023, kde Ing. arch. Pavel Prouza převzal ocenění z rukou členů poroty – někdejší kyperské první dámy paní Androurly Vassiliu a prof. Antónia Lamase, generálního ředitele Portugalského institutu pro kulturní dědictví (foto z archivu vlastníků).

V roce 2007 zakoupil zchátralý pivovar současný vlastník, společenství mladých architektů, které zahájilo neodkladně přípravy na zajištění nejhroženějších částí areálu a následnou celkovou obnovu. Bylo zadáno zpracování stavebněhistorického průzkumu, který odhalil do té doby nepoznanou historickou a památkovou hodnotu lobečského pivovaru a přispěl k jeho prohlášení za kulturní památku. Vlastní práce na postupné obnově byly zahájeny v roce 2009 vyklíčením suti. Během pěti let se podařilo obnovit krovy a střechy všech budov

Obr. 5: Diplom pro pivovar v Lobči.

v areálu a obnovit chybějící vnitřní konstrukce sýpek včetně stropů, provést rekonstrukci prostoru bývalé varny a dalších částí areálu do té míry, že v dubnu roku 2015 mohla být po sedmdesáti dvou letech obnovena v prostoru bývalé stáčírny a malých sklepů výroba piva a areál mohl být slavnostně zpřístupněn veřejnosti. Hlavní budova se sladovnou slouží jako

Obr. 6: Plaketa Europa Nostra.

pivovarské muzeum, v prostoru původní varny je umístěna restaurace, sklepy jsou součástí prohlídkové trasy a část slouží původnímu účelu při výrobě piva. Podkroví nad sklepy je upraveno pro ubytování hostů. V areálu jsou pořádány pravidelně happeningy a kulturní akce.

Vlastníkům objektu Ing. arch. Pavlu Prouzovi a jeho manželce Ing. arch. Janě Prouzové Myškové patří uznání za nevšední a v památkové praxi vzácně citlivý a vnímavý přístup k této industriální památce, který prokázali nejen v průběhu náročné obnovy jednotlivých částí areálu za intenzivní spolupráce se složkami památkové péče, ale i v přípravné fázi obnovy a zejména při hledání vhodného využití a možností prezentace této památky veřejnosti. Záchrana pivovaru v Lobeči je vzácným příkladem památkové správné obnovy industriální

Obr. 7: Slavnostní odhalení plakety na hlavním průčelí pivovaru manželi Prouzovými a J. Berkovou, symbolizující vzájemnou úzkou spolupráci vlastníků a středočeského územního pracoviště NPÚ při obnově této památky.

památky a současně příkladem osvětleného nakládání s kulturním dědictvím naší země. Jsme nadšeni, že tato práce došla také mezinárodního ocenění.

Plaketa ocenění byla na budově pivovaru slavnostně odhalena za účasti významných osobností kulturního a společenského života a památkové péče dne 16. 10. 2023.

Poznámky

1. Jan Anderle – Jan Urban, Stavebně historický průzkum, 2008.
2. Tamtéž.

EUROPA NOSTRA 2023 – A Significant Award for the Renovation of the Steam-Powered Brewery in Lobeč

The renovation of the former steam-powered brewery in Lobeč (Mělník District) has been underway since 2009 and has virtually been complete. During the process, it was brought to the professional public notice as an example of successful conservation and rehabilitation of an endangered industrial monument. The results of the renovation and especially the approach of the owners have been recognised by many domestic awards including the National Heritage Institute's Patrimonium pro futuro for 2015. Since then, the renovation has continued with successive partial stages and work on the presentation of this monument on the professional level as well as to the wider public. On 28 September, at a gala evening in Venice, Italy, the brewery owners Jana and Pavel Prouza received Europe's most prestigious cultural heritage award, Europa Nostra / European Heritage Award 2023, for the rescue and revival of the technical monument – the Steam-Powered Brewery in Lobeč.

Fig. 1: Lobeč Brewery (Mělník District) – March 2002. The dilapidated brewery compound in the centre of the village conservation area posed a serious problem. Falling into disrepair, the compound was without use, freely accessible, and damaged not only by years of lack of maintenance but also by intentional devastation (photo by J. Berková, 2002).

Fig. 2: The happening Industriální stopy 2011 (Industrial Traces) was one of the first public events which made the entire compound accessible during the ongoing renovation process. The full-day programme of lectures, exhibitions, and music performances met with an unexpectedly strong response (the owners' photo archive). Fig. 3: The grand opening of the brewery on 28 May 2015 introduced the visitors to the renovated main building with an interesting exhibition on the malthouse's first floor and a space in the attic for universal use, as well as the first Lobeč beer (photo by M. Hanzlíková, 2015).

Fig. 4: Venice, Europa Nostra Awards Ceremony on 28 September 2023, where Ing. arch. Pavel Prouza received the award from the jury members – the former first lady of Cyprus, Ms Androulla Vassiliou, and Professor António Lamas, Director-General of the Portuguese Institute for Cultural Heritage (the owners' photo archive).

Fig. 5: A certificate for the Lobeč Brewery.

Fig. 6: The Europa Nostra plaque.

Fig. 7: Ceremonial unveiling of a plaque on the brewery's main facade by the Prouza couple and J. Berková, symbolising the close cooperation between the owners and the National Heritage Institute, Regional Office for Central Bohemia, during the restoration of this monument.

PAMÁTKY STŘEDNÍCH ČECH

THE MONUMENTS OF CENTRAL BOHEMIA

The journal of the National Heritage Institute,
Regional Office for Central Bohemia in Prague

A peer-reviewed periodical

Indexed in the EBSCO database (as of 2021)

Vedoucí redaktorka: Mgr. Hana Prixová Dvorská

Výkonná redaktorka: PhDr. Olga Klapetková

Redakční rada: Mgr. Jana Berková, PhDr. Richard Biegel, Ph.D., Miroslav Brožovský, Ing. arch. Milena Hauserová, CSc., JUDr. et PhDr. Pavel Kroupa, PhDr. Květa Křížová, PhDr. Zdeněk Kuchyňka, Ing. arch. Vojtěch Láská, Ing. arch. Jan Pešta, Mgr. Hana Prixová Dvorská, Ing. Alfred Schubert, PhDr. Vladislav Razím, Mgr. Vladimír Řišlink, Ing. Jan Žižka

Překlad anglických anotací a resumé: Mgr. Lucie Kasíková

Adresa redakce: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze,
Sabinova 373/5, 130 11 Praha 3, IČO: 75032333,
telefon 274 008 283, e-mail: klapetkova.olga@npu.cz

Distribuce: telefon 274 008 285, e-mail: nesmerakova.hana@npu.cz

Tisková a grafická příprava: Jiří Sládeček

Návrh obálky: Vojtěch Hyřha

Tisk: PBTisk, a.s.

Za původnost a věcnou správnost uveřejněných příspěvků odpovídají autoři.

Studie a materiále procházejí nezávislým lektorským posouzením.

Registrace povolena pod č. MK ČR E 6835 – ISSN 0862–1586

Ročník 38, číslo 1 vyšlo 31. 8. 2024

Vydání 38. ročníku bylo podpořeno úkolem DKRVO Presentace výsledků výzkumu a vývoje NPÚ a podpůrná vědecká činnost pro výzkumné a vývojové pracovníky NPÚ – podpora recenzovaného periodika Památky středních Čech.

4. strana obálky: Kolín, celkový pohled od severu přes řeku Labe. Vincent Morstadt, asi rok 1816, akvarel (Regionální muzeum v Kolíně, inv. č. U 36).

4th page of the cover: Kolín, overall view from the north over the River Labe. Vincenc Morstadt, c. 1816, watercolor (Regional Museum in Kolín, inv. no. U 36).

NÁRODNÍ
PAMÁTKOVÝ
ÚSTAV

ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVÍŠTĚ
STŘEDNÍCH ČECH V PRAZE

ISSN 0862-1586

41>